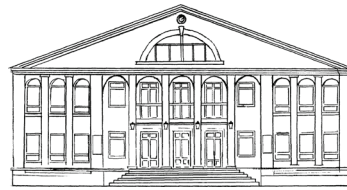

Держава та регіони

Серія: ПРАВО
2024 р., № 3 (85)

Науково-виробничий журнал

виходить щоквартально

Голова редакційної ради: **О. В. Машенко**,
доктор юридичних наук, доктор економічних наук,
професор

Головний редактор:

П. С. Покагаєв, доктор юридичних наук, доктор наук з державного управління,
професор, перший проректор, Класичний приватний університет

Редакційна колегія:

О. Ю. Синявська, доктор юридичних наук, професор, Харківський
національний університет внутрішніх справ

А. М. Апаров, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри права
та методики викладання правознавства, Сумський державний педагогічний
університет імені А.С.Макаренка

М. М. Бліхар, доктор юридичних наук, доцент, доцент кафедри конституційно-
го та міжнародного права, Національний університет «Львівська політехніка»

М. Л. Шелухін, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри права
та публічного адміністрування, Маріупольський державний університет

А. В. Хрідочкін, доктор юридичних наук, кандидат історичних наук, доцент,
завідувач кафедри загально-правових дисциплін, Дніпровський гуманітарний
університет

Г. О. Блінова, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри адміністра-
тивного права, процесу та адміністративної діяльності факультету підготовки
фахівців для підрозділів превентивної діяльності, Дніпропетровський держав-
ний університет внутрішніх справ

Szabó Andrea (Сабо Андреа), доктор наук, професор, завідувач кафедри
митної та фінансової діяльності факультету правоохоронної діяльності,
Університет публічної служби (Угорська Республіка)

Л. Г. Удовика, доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри історії
і теорії держави та права, Запорізький національний університет

О. П. Гетманець, доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри
правового забезпечення господарської діяльності факультету № 6,
Харківський національний університет внутрішніх справ

В. В. Шаблістий, доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри
кримінального права та кримінології факультету підготовки фахівців для
органів досудового розслідування, Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ

П. В. Хряпінський, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри
публічного права Інституту гуманітарних та соціальних наук, Національний
технічний університет «Дніпровська політехніка»

Відповідальний редактор: С. В. Белькова

Редактори: С. В. Старкова

Технічний редактор: А. С. Лаптева

Дизайнер обкладинки: Я. В. Зоська

ISSN 1813-338X

Журнал включено до Переліку наукових
фахових видань України (категорія «Б»)
з юридичних наук (спеціальності: 081. Право,
293. Міжнародне право) відповідно до Наказу
МОН України від 17.03.2020 № 409 (додаток 1).

Журнал включено до міжнародної
наукометричної бази Index Copernicus
International (Республіка Польща)

Засновник:

Класичний приватний університет

Реєстрація суб'єкта у сфері друкованих медіа:
Рішення Національної ради України
з питань телебачення і радіомовлення
№ 1543 від 09.05.2024 року.

**Видавництво та друк – Видавничий дім
«Гельветика»**

65101, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефони +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.

Журнал ухвалено до друку вченою радою
Класичного приватного університету
28 серпня 2024 р., протокол № 1

Усі права захищені. Повний або частковий передрук
і переклади дозволено лише за згодою автора
і редакції. При передрукуванні обов'язкове посилання
на видання: Держава та регіони. Серія: ПРАВО. –
2024. – № 3 (85).

Редакція не обов'язково поділяє думку автора
і не відповідає за фактичні помилки,
яких він припустився.

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату
за допомогою програмного забезпечення
StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Адреса редакції:

Класичний приватний університет
69002, м. Запоріжжя, вул. Жуковського, 70б.
Телефон: (0612) 220-58-42, +38 050-810-87-82
Телефон/факс: (0612) 63-99-73.

Здано до набору 12.08.2024.

Підписано до друку 29.08.2024.

Формат 60×84/8. Ризографія. Тираж 300 р.
Замовлення № 1224/855.

ЗМІСТ

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

Л. Г. Остапчук

ІНСТИТУТИ АДВОКАТУРИ ТА ПРОКУРАТУРИ ЯК СКЛАДОВІ ПРАВОСУДДЯ:
КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ..... 6

А. О. Собакарь

СУДОЧИНСТВО: ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ VERSUS ПРАВОТВОРЧІСТЬ..... 12

В. О. Чукаєва

ЗМІНИ У СИСТЕМІ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ УКРАЇНИ
НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ ТА НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЇЇ ЕФЕКТИВНОСТІ 18

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО

М. В. Клубань

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ ПОЗБАВЛЕННЯ
БАТЬКІВСЬКИХ ПРАВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ..... 24

О. М. Яриш

СУБ'ЄКТИВНЕ МАЙНОВЕ ПРАВО НА ІНФОРМАЦІЮ..... 29

ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Лактіонов І. В.

ЩОДО ПОНЯТТЯ ЮРИДИЧНИХ ГАРАНТІЙ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ПРАВА ПРАЦІВНИКА НА ГІДНЕ СТАВЛЕННЯ ДО НЬОГО
З БОКУ РОБОТОДАВЦЯ 39

В. П. Пікуль

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ЕЛЕМЕНТІВ СУТНОСТІ
ПРАВА ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ
НА ПРАЦЮ В УКРАЇНІ..... 45

ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО; АГРАРНЕ ПРАВО; ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО

М. В. Кнапець

ПОНЯТТЯ ТА СУТНІСТЬ ОРЕНДИ ЗЕМЛІ. ЇЇ ОСОБЛИВОСТІ
У СІЛЬСЬКОМУ ГОСПОДАРСТВІ..... 50

А. О. Козін

ПРОБЛЕМА ФУНКЦІОНУВАННЯ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ
В СФЕРІ ЕКОЛОГІЧНИХ ВІДНОСИН
У ПЕРІОД ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ..... 56

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО

Л. С. Криворучко

ДОСВІД США ТА КАНАДИ ЩОДО ЗАПРОВАДЖЕННЯ МІЖНАРОДНИХ
СТАНДАРТІВ У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ 61

А. В. Кумейко
ПРИНЦИПИ КООРДИНАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СЛУЖБИ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ..... 66

**КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ;
КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО**

А. В. Лацько
СУЧАСНА ПОЛІТИКА ОХОРОНИ ДОВКІЛЛЯ КРИЗЬ ПРИЗМУ
КРИМІНОЛОГІЧНОЇ ТЕОРІЇ ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИННОСТІ.....72

Радзівіло А. О.
ДО ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ
НЕЗАКОННОГО ВИКОРИСТАННЯ З МЕТОЮ ОТРИМАННЯ
ПРИБУТКУ ГУМАНІТАРНОЇ ДОПОМОГИ, БЛАГОДІЙНИХ ПОЖЕРТВ
АБО БЕЗОПЛАТНОЇ ДОПОМОГИ.....79

CONTENTS

CONSTITUTIONAL LAW; MUNICIPAL LAW

<i>Ostapchuk L. H.</i> INSTITUTES OF ADVOCACY AND PROSECUTOR'S OFFICE AS JUSTICE COMPONENTS: CONSTITUTIONAL AND LEGAL ASPECT.....	6
<i>Sobakar A. O.</i> JUDICIARY: LAW ENFORCEMENT VERSUS LAW-MAKING.....	12
<i>Chukaeva V. O.</i> CHANGES IN THE SYSTEM OF PUBLIC AUTHORITY IN UKRAINE AT THE PRESENT STAGE AND REGULATORY AND LEGAL SUPPORT FOR ITS EFFICIENCY.....	18

CIVIL LAW AND PROCEDURE; FAMILY LAW

<i>Kluban M. V.</i> CURRENT ISSUES OF JUDICIAL REVIEW OF DEPRIVATION OF PARENTAL RIGHTS UNDER MARTIAL LAW IN UKRAINE.....	24
<i>Yarysh O. M.</i> SUBJECTIVE PROPERTY RIGHT TO INFORMATION.....	29

EMPLOYMENT LAW; SOCIAL SECURITY LAW

<i>Laktionov I. V.</i> ON THE CONCEPT OF LEGAL GUARANTEES TO ENSURE THE RIGHT OF AN EMPLOYEE TO BE TREATED WITH DIGNITY BY THE EMPLOYER.....	39
<i>Pikul V. P.</i> THEORETICAL AND LEGAL CHARACTERISTICS OF THE ELEMENTS OF THE ESSENCE OF THE RIGHT OF CIVIL SERVANTS TO WORK IN UKRAINE.....	45

LAND LAW; AGRARIAN LAW; ENVIRONMENTAL LAW

<i>Knapets M. V.</i> THE CONCEPT AND ESSENCE OF LAND LEASING. ITS FEATURES IN AGRICULTURE.....	50
<i>Kozin A. O.</i> THE PROBLEM OF LOCAL GOVERNMENT FUNCTIONING IN THE FIELD OF ENVIRONMENTAL RELATIONS DURING THE LEGAL REGIME OF MARTIAL STATE.....	56

ADMINISTRATIVE LAW AND PROCEDURE; FINANCIAL LAW; INFORMATION LAW

<i>Kryvoruchko L. S.</i> THE EXPERIENCE OF THE USA AND CANADA REGARDING THE INTRODUCTION OF INTERNATIONAL STANDARDS IN THE FIELD OF ENSURING THE PROTECTION OF HUMAN RIGHTS.....	61
---	----

Kumeiko A. V.
PRINCIPLES OF COORDINATION ACTIVITIES
OF THE SECURITY SERVICE OF UKRAINE.....66

**CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY;
CRIMINAL EXECUTIVE LAW**

Latsko A. V.
MODERN ENVIRONMENTAL PROTECTION POLICY THROUGH THE PRISM
OF CRIMINOLOGY THEORY OF CRIME PREVENTION.....72

Radzivilo A. O.
TO THE CRIMINAL-LEGAL PROBLEM CHARACTERISTICS OF ILLEGAL
USE FOR PROFIT OF HUMANITARIAN AID,
CHARITABLE DONATIONS OR FREE AID79

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 342

DOI <https://doi.org/10.32782/1813-338X-2024.3.1>

Л. Г. Остапчук

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального, кримінально-виконавчого права
та кримінології юридичного факультету Пенітенціарної академії України

ІНСТИТУТИ АДВОКАТУРИ ТА ПРОКУРАТУРИ ЯК СКЛАДОВІ ПРАВОСУДДЯ: КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Стаття присвячена висвітленню інститутів адвокатури та прокуратури як складових правосуддя. Дослідження інститутів адвокатури та прокуратури в контексті їхньої ролі в правосудді є надзвичайно актуальним, оскільки вони виконують важливі функції забезпечення захисту прав і законних інтересів громадян та підтримання законності в державі. Наголошено, що ефективне функціонування адвокатури та прокуратури є характеристикою правової держави та верховенства права.

Основна увага зосереджена на аналізі еволюції інститутів адвокатури та прокуратури в українському законодавстві. Визначається, як змінювалося їхнє місце в системі правосуддя з моменту прийняття Конституції України 1996 року до внесення до неї змін у 2016 році.

Наголошено, що в першій редакції Конституції України інститути адвокатури та прокуратури були відокремлені від інституту правосуддя, а їхня роль була визначена досить загально. Зокрема, адвокатура розглядалася переважно як інститут, що забезпечує право на захист, а прокуратура – як орган, що здійснює нагляд за дотриманням законів.

Обґрунтовано, що зміни до Конституції України 2016 року кардинально змінили підхід до регулювання інститутів адвокатури та прокуратури. Було чітко визначено їхню роль у забезпеченні права на справедливий суд. Адвокатура отримала статус одного з ключових елементів судового процесу, а прокуратура зосередилася на підтриманні публічного обвинувачення та процесуальному керівництві.

Висвітлено, що сучасне українське законодавство розглядає адвокатуру та прокуратуру як невід'ємні складові системи правосуддя, які відіграють важливу роль у захисті прав людини, забезпеченні законності та справедливості. Їхня взаємодія в судовому процесі сприяє реалізації принципу змагальності та забезпечує баланс між інтересами держави і громадян.

Резюмовано, що адвокатура та прокуратура – це два фундаментальні інститути правосуддя, які відіграють ключову роль у забезпеченні законності та справедливості. Вони тісно взаємодіють між собою, однак мають різні функції та цілі. Адвокатура виступає гарантом правового захисту, тоді як прокуратура забезпечує підтримання публічного обвинувачення та нагляд за законністю у кримінальних провадженнях.

Ключові слова: верховенство права, права людини, правосуддя, судова реформа, судочинство.

Постановка проблеми. Дослідження інститутів адвокатури та прокуратури в контексті їхньої ролі в правосудді є надзвичайно актуальним, оскільки вони виконують важливі функції забезпечення захисту прав і законних інтересів громадян та підтримання законності в державі. Конституційно-правовий аспект цієї теми

потребує особливої уваги через зміни, які відбуваються в правових системах багатьох країн, зокрема в Україні, де тривають реформи правової системи та судової влади.

По-перше, адвокатура як гарант захисту прав людини займає ключове місце у забезпеченні справедливого судочинства. Її діяльність

ґрунтується на принципах незалежності, професійної етики та відповідальності перед суспільством. Водночас, важливою залишається проблема вдосконалення законодавства, яке регулює діяльність адвокатури, з метою забезпечення ефективного функціонування цього інституту в контексті реалізації конституційного права на захист.

По-друге, прокуратура як орган, що забезпечує дотримання законності, має важливу функцію в кримінальній юстиції та підтримці публічного обвинувачення в суді. Проте, в умовах демократичних перетворень, функції прокуратури часто переглядаються, зокрема щодо її ролі у взаємодії з іншими правоохоронними органами та судовою системою. Конституційно-правовий аспект діяльності прокуратури потребує чіткого врегулювання для забезпечення її незалежності, прозорості та відповідності європейським стандартам.

Актуальність дослідження цих інститутів підсилюється тим, що вони є фундаментальними складовими системи правосуддя, а їхнє правове регулювання визначає рівень захисту прав людини, забезпечення законності та справедливості в суспільстві. У зв'язку з реформами в Україні, спрямованими на вдосконалення судової влади, ефективне функціонування інститутів адвокатури та прокуратури є невід'ємною частиною реалізації правової держави та верховенства права.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Дослідження інститутів адвокатури та прокуратури як складових правосуддя охоплює різноманітні наукові підходи та напрями, що розкривають як теоретичні, так і практичні аспекти функціонування цих інститутів. В останні десятиліття інтерес до цієї теми значно зріс у зв'язку з активними реформами правової системи, зокрема сфери правосуддя, та потребою узгодження національного законодавства із європейськими стандартами.

Вказані питання вивчали такі вітчизняні вчені як С. Головатий, Н. Камінська, М. Козюбра, А. Колодій, В. Костицький, М. Костицький, А. Кучук, В. Лемак, В. Пекарчук, М. Савчин, О. Спінчевська, О. Ярмиш та ін.

Дослідження адвокатури здебільшого зосереджені на аналізі її ролі як інституту, що гарантує реалізацію права на захист. Значна увага приділяється питанням незалежності адвокатури, її самоврядування та професійної етики. Серед авторів, які займаються цією темою, можна виділити праці С. Бандурка, А. Дутко,

С. Кудін, В. Супрун та ін., які досліджують питання відповідності діяльності адвокатури вимогам конституційних прав людини. Крім того, велику увагу приділяють питанням доступу до правосуддя у світлі прав людини, закріплених у Конституції та міжнародних угодах.

Дослідження прокуратури як інституту правосуддя зосереджені на проблемах її незалежності, а також на визначенні конституційних меж повноважень прокурорів у процесі здійснення публічного обвинувачення. Багато науковців досліджують питання відповідності діяльності прокуратури конституційним засадам, зокрема в умовах демократичних трансформацій. Окремі наукові роботи висвітлюють реформу прокуратури в Україні в контексті європейських стандартів та впливу Європейської конвенції з прав людини на правове регулювання її функціонування (Ю.Барбаш, Л. Коваль та ін.).

Важливим напрямом досліджень є порівняння національних систем адвокатури та прокуратури з іноземними моделями. Науковці, такі як О. Задорожна, І. Додін, В. Супрун та ін., акцентують увагу на особливостях правового регулювання адвокатської діяльності та функцій прокуратури в країнах Європейського Союзу, Сполучених Штатів тощо.

Загалом, дослідження інститутів адвокатури та прокуратури як складових правосуддя в конституційно-правовому аспекті відображають необхідність комплексного підходу до їх правового регулювання, вдосконалення законодавства, а також забезпечення дотримання конституційних гарантій.

Водночас, необхідно вказати на доцільність розгляду означених питань через призму змін до Конституції України, що були прийняті у 2016 році та які й обумовили поєднання вказаних інститутів у межах розділу «Правосуддя».

Мета статті – дослідити конституційно-правовий аспект інститутів адвокатури та прокуратури як складові правосуддя

Виклад основного матеріалу. Вкажемо на те, що у Конституції України, що була прийнята 1996 року, інститути адвокатури і прокуратури були розмежовані від інституту правосуддя; при цьому першому з вказаних інститутів майже не приділялась увага взагалі. Зокрема, інститут правосуддя був визначений як система судових органів, а діяльність адвокатури і прокуратури отримала окреме регулювання в інших розділах Конституції.

Так, адвокатура згадувалась у ч.2 ст. 55 Конституції України як інститут, що має забез-

печувати «права на захист від обвинувачення та надання правової допомоги при вирішенні справ у судах та інших державних органах в Україні» [1]. Окрім цього, у ст. 92 йшлося про необхідність визнання основ діяльності адвокатури через закон. Пов'язувало адвокатуру з правосуддям лише те, що з'їзду адвокатів України надавалось право обирати три члени Вищої ради юстиції (ст. 131 Основного закону) [1].

Проте жодних детальних положень про організацію та функціонування цього інституту не було надано, що свідчило про незначну увагу законодавця до цього питання на конституційному рівні. Відсутність чіткого визначення ролі адвокатури у системі правосуддя, а також браку правових механізмів її діяльності можна пояснити тим, що на момент ухвалення Конституції адвокатура не сприймалася як ключовий елемент забезпечення права на справедливий суд.

Інститут прокуратури був окреслений у Конституції ширше, проте її функції також не відносились безпосередньо до правосуддя. У розділі VII Конституції, присвяченому прокуратурі, було зазначено, що цей орган здійснює нагляд за додержанням законів та підтриманням державного обвинувачення в суді, а також інші функції (ст. 121).

У ст. 122 Конституції України йшлося про систему прокуратури та очільника прокуратури – Генерального прокурора України. А ст. 123 Основного закону містила бланкетну норму щодо необхідності прийняття закону про прокуратуру.

Таким чином, у Конституції 1996 року адвокатура і прокуратура були розмежовані від інституту правосуддя, а роль адвокатури була майже не розкрита. Це призвело до відсутності належного конституційного підґрунтя для ефективного функціонування адвокатури в системі правосуддя, що в подальшому вимагало глибшого законодавчого врегулювання та реформування відповідних інститутів для забезпечення їхньої ключової ролі у здійсненні правосуддя.

Кардинально інший підхід до сприйняття досліджуваних інститутів став можливим у зв'язку з прийняттям у 2016 році Закону про внесення змін до Конституції [2]. Цей закон докорінно змінив конституційний підхід до правового регулювання як інституту правосуддя загалом, так і окремих його складових, таких як адвокатура та прокуратура. У назві самого законодавчого акту було підкреслено, що предметом змін стало саме правосуддя, що відо-

бразило посилення ролі цих інститутів у судовій системі.

Основні зміни стосувалися уточнення ролі та функцій адвокатури та прокуратури в контексті забезпечення права на справедливий суд. Зокрема, адвокатура була визнана одним із ключових елементів забезпечення судового процесу. Це підтверджено тим, що законодавець чітко визначив функцію адвокатури у представництві інтересів громадян і юридичних осіб у суді, що є важливим аспектом реалізації права на захист. Запровадження монополії адвокатури на надання професійної правничої допомоги у судах було одним із нововведень, яке покликане зміцнити інститут адвокатури і гарантувати професійний захист прав осіб.

Щодо прокуратури, внесені зміни також відображали нову роль цього інституту у системі правосуддя. Закон обмежив повноваження прокуратури лише підтриманням публічного обвинувачення в суді, здійсненням процесуального керівництва, наглядом за досудовим розслідуванням та захистом інтересів держави у суді. Таким чином, прокурорський нагляд, який існував до 2016 року, був ліквідований, що значно змінило статус прокуратури в правовій системі. Це наблизило прокуратуру України до європейських стандартів, згідно з якими прокуратура є органом, що виконує функції у межах кримінальної юстиції і не займається загальним наглядом за законністю.

Відтак, Закон 2016 року став ключовим кроком до реформування системи правосуддя та докорінної зміни підходів до регулювання інститутів адвокатури та прокуратури. Вперше на конституційному рівні ці інститути стали розглядатися як невід'ємні складові системи правосуддя, що відіграють ключову роль у забезпеченні прав та свобод громадян, підтриманні справедливості та законності.

Таким чином, адвокатура та прокуратура є важливими інститутами, що відіграють ключову роль у забезпеченні функціонування правосуддя. Обидва інститути мають різні функції та обов'язки, однак спільною метою їх діяльності є забезпечення законності та захисту прав людини в межах судового процесу.

Адвокатура є незалежним інститутом, основною функцією якого є надання правової допомоги громадянам та юридичним особам. Вона виконує ключову роль у реалізації права на захист та справедливий суд.

Адвокатура виступає гарантом захисту прав і свобод людини в різних судових процесах,

включаючи кримінальні, цивільні, адміністративні та господарські справи. Вона забезпечує баланс між сторонами у судовому процесі, реалізуючи принцип змагальності. Професійна діяльність адвокатів регламентується не лише Конституцією, але й законами, що регулюють їхню діяльність. Зокрема, Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» 2012 року визначає правовий статус адвокатів, порядок здійснення їхньої професійної діяльності та етичні стандарти [3].

З 2016 року в Україні було запроваджено монополію адвокатури на представництво інтересів осіб у судах, що покликане підвищити якість правової допомоги. Це положення вказує на те, що лише професійні адвокати можуть представляти інтереси громадян у судових процесах, забезпечуючи належний рівень підготовки та захисту прав. «Виключно адвокат здійснює представництво іншої особи в суді, а також захист від кримінального обвинувачення. Це засадниче для адвокатської монополії положення увійшло в Конституцію України 2016 р. (ст. 131-2). Воно вважається важливою частиною забезпечення ефективного захисту процесуальних прав учасників судових спорів висококваліфікованим фахівцем і ефективного функціонування системи правосуддя загалом, а також реалізації гарантованого ст. 59 Конституції України права особи на професійну правничу допомогу» [4] – зазначає Л. Лазебний.

На сайті Національної асоціації адвокатів України зазначається, що введення виключного права на судове представництво є важливим елементом демократичної держави, оскільки гарантує рівний доступ до правосуддя для всіх громадян завдяки професійній правовій допомозі. Цей принцип успішно реалізується в багатьох європейських країнах, зокрема в Німеччині та Австрії, де адвокатська монополія діє вже понад півстоліття [5].

Наголосимо на тому, що такі зміни стали предметом активного обговорення правників [6-8].

Прокуратура є окремим інститутом у системі правосуддя, її основна функція полягає у забезпеченні публічного обвинувачення у суді та здійсненні нагляду за додержанням законності у кримінальних провадженнях. Відповідно до законодавства прокуратура «здійснює встановлені Конституцією України функції з метою захисту прав і свобод людини, загальних інтересів суспільства та держав» [9].

Прокурор виконує важливу функцію в забезпеченні законності під час досудового розслідування, процесуального керівництва та представництва обвинувачення в суді, сприяючи реалізації принципу верховенства права та захисту публічних інтересів.

Зважаючи на вказане можна цілком погодитись зі словами вітчизняного правника, який зазначає наступне: «Якщо ми виходимо із широкого розуміння системи органів судової влади, то теоретично прокуратура може бути віднесена до такої системи як автономний, незалежний суб'єкт забезпечення правосуддя, що фактично створює умови для його здійснення, а також як представник державних (публічних) інтересів» [10, с. 115]. До цього слід додати, що на додаток до традиційної ролі обвинувача, прокурор має повноваження представляти в суді інтереси не лише держави, але й окремих громадян у певних випадках [11, с. 214].

Наголосимо, що аналізовані конституційні зміни щодо статусу прокуратури були спрямовані серед іншого і на посилення незалежності цього інституту. У свою чергу, забезпечення незалежності прокуратури є запорукою справедливого правосуддя. Це дозволяє уникнути політичного втручання в розслідування, підвищити ефективність боротьби з корупцією та злочинністю, а також гарантувати захист прав і свобод кожного громадянина. Така незалежність є ключовим фактором для зміцнення довіри суспільства до правоохоронних органів [12, с. 221].

Адвокатура та прокуратура, незважаючи на різні функції, тісно взаємодіють у системі правосуддя. У межах судових процесів вони представляють протилежні сторони – захист і обвинувачення, забезпечуючи баланс у відносинах між державою і громадянином. Ця взаємодія є основою змагального процесу, що є принципом, на якому базується справедливий суд.

Важливо підкреслити, що як адвокати, так і прокурори діють у межах норм і принципів правової держави, реалізуючи вимоги принципу верховенства права. Їхня діяльність спрямована на дотримання правових норм, захист інтересів особи і держави, що сприяє ефективності та справедливості судочинства. Окрім того, вони разом гарантують дотримання правових процедур і забезпечують доступ до правосуддя для всіх учасників процесу.

Відтак, інститути адвокатури та прокуратури є невід'ємними складовими правосуддя, кожен

з яких виконує свої унікальні функції у межах судової системи. Їхня взаємодія забезпечує рівновагу між державними та приватними інтересами, захист прав людини та підтримання законності.

Висновки і пропозиції. Адвокатура та прокуратура – це два фундаментальні інститути правосуддя, які відіграють ключову роль у забезпеченні законності та справедливості. Вони тісно взаємодіють між собою, однак мають різні функції та цілі. Адвокатура виступає гарантом правового захисту, тоді як прокуратура забезпечує підтримання публічного обвинувачення та нагляд за законністю у кримінальних провадженнях.

Зважаючи на вказане, рекомендується активізувати наукові дослідження вітчизняною правничою спільнотою щодо сутнісного виміру адвокатури та прокуратури саме як складових правосуддя.

Список використаної літератури:

1. Конституція України від 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя). *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 28. Ст.532.
3. Про адвокатуру та адвокатську діяльність. Закон України від 5 липня 2012 року. *Відомості Верховної Ради*. 2013. № 27. Ст.282.
4. Лазебний Л. Адвокатська монополія: як це працює за кордоном. URL <https://yur-gazeta.com/publications/practice/inshe/advokatska-monopoliya-yak-ce-pracuyue-za-kordonom.html>
5. Мацко В. Адвокатська монополія – так чи ні? URL <https://unba.org.ua/publications/4640-advokats-ka-monopoliya--tak-chi-ni.html>
6. Моїсеєнко Д. «Адвокатська монополія» та доступність правосуддя. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2022. Спецвипуск №2. С. 244-249.
7. Бірюкова А. М. Монополія адвокатури як прояв впливу глобалізації. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2015. № 3(9). Т. 3. С. 3-6.
8. Брага Д. Скасування «адвокатської монополії» на представництво особи в суді: до актуальності питання. *Конституційно-правові академічні студії*. 2020. № 2. С. 306-314.
9. Про прокуратуру. Закон України від 14 жовтня 2014 року. *Відомості Верховної Ради*. 2015. № 2-3. Ст.12.
10. Подкопаєв С. Інституційно-правовий аспект функціонування прокуратури в Україні. *Публічне право*. 2019. №4 (36). С. 111-118.
11. Макосій Ю.Д. До питання функціонального призначення прокуратури у механізмі захисту конституційних прав та свобод людини і громадянина. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2022. Вип. 74. Ч. 2. С. 214-219.
12. Шуміло О. Сутність і значення забезпечення незалежності прокуратури в Україні. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2023. № 3 (102). Ч. 2. С. 221-226.

Ostapchuk L. H. Institutes of Advocacy and Prosecutor's Office as Justice Components: Constitutional and Legal Aspect

The article is devoted to covering the institutions of advocacy and prosecutor's office as justice components. The study of the institutions of advocacy and prosecutor's office in the context of their role in justice is extremely relevant, as they perform important functions of ensuring the citizens' rights and legitimate interests protection and maintaining the rule of law in the state. It is emphasized that the effective functioning of the bar and prosecutor's office is a feature of a law-based state and the rule of law.

The main focus is on the analysis of the evolution of the institutions of advocacy and prosecutor's office in Ukrainian legislation. It is determined how their place in the justice system changed from the moment of the Constitution of Ukraine adoption in 1996 until its amendments in 2016.

It was emphasized that in the first edition of the Constitution of Ukraine, the institutions of advocacy and prosecutor's office were separated from the institution of justice, and their role was defined quite generally. In particular, the bar was considered mainly as an institution that ensures the right to defense, and the prosecutor's office as an institution that supervises the abidance by laws.

It is substantiated that the amendments to the Constitution of Ukraine in 2016 radically changed the approach to regulation of the bar and prosecutor's office institutions. Their role in ensuring the right to a fair trial was clearly defined. Advocacy received the status of one of the key elements of the judicial process, and the prosecutor's office focused on supporting the public prosecution and procedural management.

It is covered that modern Ukrainian legislation considers the legal profession and the prosecutor's office as integral components of the justice system playing a crucial role in the human rights

protection, ensuring legality and justice. Their interaction in the judicial process contributes to the implementation of the principle of competitiveness and ensures a balance between the interests of the state and citizens.

It is summarized that the bar and the prosecutor's office are two fundamental institutions of justice playing a key role in ensuring legality and justice. They closely interact with each other, but have different functions and goals. The bar acts as a guarantor of legal protection, while the prosecutor's office ensures the maintenance of public prosecution and the supervision of legality in criminal proceedings.

Key words: *rule of law, human rights, justice, judicial reform, judiciary.*

А. О. Собакарь

доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри адміністративного права і процесу
Дніпровського державного університету внутрішніх справ

СУДОЧИНСТВО: ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ VERSUS ПРАВОТВОРЧІСТЬ

Стаття присвячена питанню ролі судової правотворчості в українській правовій системі. Актуальність дослідження зумовлена необхідністю всебічного вивчення ролі судів у процесі правотворчості. Сучасна судова влада не обмежується лише застосуванням законів, а активно впливає на розвиток права, адаптуючи його до нових суспільних викликів.

Відзначається, що у сучасній українській правовій науці все більшої уваги набувають дослідження судової правотворчості в контексті реформування вітчизняної правової системи та наближення українського законодавства до європейських стандартів. Значний вплив на розвиток судової правотворчості в Україні мають рішення Європейського суду з прав людини, які стали важливим джерелом для розвитку національної судової практики. Це свідчить про зростаючу роль судів не лише як правозастосовних органів, але й як активних учасників правотворчого процесу.

Дослідження зосереджено на аналізі співвідношення правозастосування та правотворчості в діяльності судів, впливу законодавства та європейських стандартів на судову практику.

Акцентовано увагу на тому, що розуміння сучасного судочинства неможливе без аналізу взаємодії правозастосування та правотворчості. Хоча основна функція суду полягає у вирішенні спорів на підставі чинного законодавства, судова правотворчість, особливо в умовах динамічного розвитку суспільства, є невід'ємною складовою судової діяльності, заповнюючи правові прогалини та адаптуючи право до нових реалій

Обґрунтовано необхідність подальшого розвитку судової правотворчості як важливого інструменту забезпечення динамічності права та захисту прав громадян.

Резюмовано, що судова правотворчість є необхідною у тих ситуаціях, коли законодавець не встигає реагувати на швидкі зміни в суспільстві. Вона забезпечує адаптацію права до нових соціальних та економічних умов і може сприяти розвитку правової доктрини. З огляду на це, необхідним є забезпечення балансу між правозастосуванням і правотворчістю, а також узгодження національних правових стандартів з міжнародними тенденціями, що сприятиме ефективній реформі правової системи України.

Ключові слова: *верховенство права, негативна правотворчість, правосуддя, судова реформа, судочинство.*

Постановка проблеми. Актуальність вказаної теми дослідження визначається необхідністю глибшого розуміння ролі судів у національній правовій системі. У сучасних умовах судова влада відіграє важливу роль не лише у вирішенні конкретних спорів, але й у формуванні правових норм та їх адаптації до нових соціальних викликів.

З одного боку, суди здійснюють правозастосування, тобто застосовують наявні норми права для вирішення справ. Однак, з іншого боку, дедалі більше звертається увага на судову правотворчість – внесок судів у розвиток правової системи через тлумачення норм, заповне-

ння прогалин у праві та створення прецедентної практики.

Особливо це питання набуває важливості у контексті розвитку адміністративного судочинства, де межа між правозастосуванням та правотворчістю часто стає доволі нечіткою. Судові рішення можуть впливати на функціонування державних інститутів, формування правової доктрини та захист прав людини. Зростання ролі міжнародних судових інстанцій, таких як Європейський суд з прав людини, також піднімає питання про межі правотворчої діяльності судів та їхню взаємодію з національними правовими системами.

Для України актуальність цієї проблематики посилюється триваючою судовою реформою, спрямованою на впровадження європейських стандартів забезпечення прав людини.

Крім того, інтеграція України до європейського правового простору вимагає адаптації національної судової практики до рішень Європейського суду з прав людини, що, у свою чергу, впливає на розвиток судової правотворчості. Така взаємодія з міжнародною правовою практикою створює нові виклики для українських судів, які повинні враховувати міжнародні стандарти, зберігаючи при цьому національну правову ідентичність.

Відтак, у контексті судової реформи в Україні вивчення співвідношення правозастосування і правотворчості є надзвичайно важливим для досягнення рівноваги між стабільністю права та його розвитком, що є необхідним для захисту прав і свобод громадян та імплементації принципу верховенства права.

Таким чином, дослідження цієї теми є актуальним для забезпечення належного функціонування судової системи, дотримання принципу верховенства права та вдосконалення правозастосовної практики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Аналіз юридичної літератури свідчить про підвищену увагу науковців до проблематики взаємодії вказаних двох аспектів судової діяльності. Дослідники акцентують увагу на необхідності чіткого розмежування ролей суду як органу, що застосовує наявні правові норми, та суду, який здійснює правотворчість через тлумачення і розвиток правових положень. Зокрема, в сучасній юридичній літературі досліджуються такі ключові питання, як межі судової правотворчості, її допустимість та наслідки для правової системи.

Ця тематика стала предметом вивчення таких вітчизняних вчених як С. Головатий, І. Іванюра, М. Козюбра, Ю. Кривицький, А. Кучук, Б. Малишев, А. Пекарчук, О. Петришин, Т. Подорожна, Ю. Рябченко, М. Савчин, Г. Тимченко, Д. Ясинюк та ін.

Цілком правильно вказує Ю. Кривицький, що історичний досвід різних правових систем однозначно свідчить про те, що судова правотворчість є невід'ємним елементом правової системи. При цьому ефективність судової правотворчості безпосередньо залежить від гарантій незалежності судів та їхньої відданості принципу верховенства права [1, с. 95].

Не можемо не навести також слів О.Петришина про те, що судова реформа підкреслила

важливість судової правотворчості та активної позиції суддів у процесі суспільних трансформацій. Саме суди покликані гарантувати права людини, створюючи правовий простір для реалізації інтересів різних соціальних груп. Це особливо актуально в часи змін, коли суди стають рушійною силою демократичних перетворень, оскільки ставлять людину в центр правового поля [2, с. 20].

У науковій літературі зазначається, що в умовах постійного розвитку суспільства та законодавства суди нерідко опиняються у ситуаціях, коли чинні правові норми є недостатніми або не зовсім відповідають реаліям. У таких випадках суди змушені діяти «творчо», що породжує питання про межі судової правотворчості. У цьому контексті активно аналізуються роботи європейських науковців, які підкреслюють важливість збалансованого підходу до судової правотворчості, щоб уникнути порушення принципу розподілу влади [3].

Однак, дискусія щодо природи судових рішень залишається відкритою, що є додатковим аргументом на користь необхідності дослідження вказаної тематики.

Мета статті – дослідити правову природу судочинства в аспекті правозастосування та правотворчості.

Виклад основного матеріалу. Вище ми вказали на те, що обрана нами тематика дослідження є доволі актуальною та перебуває в центрі уваги науковців. Водночас, слід додати, що окремим фактором, що визначив звернення до цієї проблематики, стало прийняття Верховною Радою України Закону «Про правотворчу діяльність», метою якого *inter alia* є «впорядкування правотворчої діяльності в Україні» [4].

Цей закон спрямований на створення чітких правил і процедур для правотворчого процесу, зокрема, в частині нормотворчої компетенції державних органів. Прийняття цього законодавчого акту стимулювало наукову дискусію щодо співвідношення судової та законодавчої правотворчості, оскільки впорядкування правотворчої діяльності стосується не лише законодавчої гілки влади, але й впливає на діяльність судової системи.

У зв'язку з цим постає питання, наскільки судова правотворчість може відповідати новим законодавчим вимогам, особливо у ситуаціях, коли суди змушені заповнювати прогалини в законодавстві або тлумачити норми, які є неоднозначними чи застарілими.

Однак, слід вказати на те, що, на нашу думку, вказаний законодавчий акт багато у чому ґрунтується саме на положеннях юридичного позитивізму, а тому не передбачає судову правотворчість, більш того, основний акцент у тексті правового акту зроблено саме на законодавстві.

Що викликає питання про узгодження його положень з положеннями Закону щодо застосування практики Європейського суду з прав людини [5], приписи якого фактично визнають застосування у національному праві судового прецеденту.

Додамо, що відповідно до ч. 1 ст. 8 Закону України «Про міжнародне приватне право» «При застосуванні права іноземної держави суд чи інший орган встановлює зміст його норм згідно з їх офіційним тлумаченням, практикою застосування і доктриною у відповідній іноземній державі» [6]. Як бачимо йдеться про необхідність застосування такого джерела права як правова доктрина.

І в цьому ж аспекті згадаємо тезу, що доволі часто відображається у наукових дискусіях – те, що Україна належить до сім'ї континентального права, а відтак, лише законодавство є формою права. На нашу думку, у цьому питанні (відповідь на яке є складовою методологічного дискурсу, що й дозволяє висвітлити предмет нашого дослідження) більш виваженою є позиція вітчизняного вченого А. Кучука про те, що хоча класифікація правових систем має наукову цінність, стверджувати, що Україна не може застосовувати прецедентне право лише через свою належність до континентальної системи, є спрощенням. Належність до певної правової системи визначається змістом національного права, а не навпаки. Тому використання прецеденту в Україні є питанням внутрішньоправового регулювання, а не результатом міжнародної класифікації [7, с. 30].

Саме тому національне законодавство має відповідати тенденція розвитку права, а також міжнародним стандартам у відповідній сфері (вкотре відзначимо, що для України це є доволі важливим, зважаючи *inter alia* й на прагнення стати повноправним членом Європейського союзу), зокрема й відходу від превалювання юридичного позитивізму та необхідності імплементації вимог верховенства права.

Судова правотворчість виступає основою і передумовою для правових реформ, тобто поступових змін і вдосконалення права. Вона сприяє розвитку правової доктрини та вказує

законодавцеві на необхідність гармонізації певних правовідносин, коли зміни в суспільстві роблять їх складнішими й потребують термінового законодавчого регулювання, при цьому законодавець може відставати у своєчасному впорядкуванні цих відносин. Теоретична і практична цінність судової правотворчості полягає в її ролі як концептуальної основи для якісних змін у вітчизняній судовій системі, правосудді та правовому регулюванні, зокрема в сфері судового права [1, с. 96].

На нашу думку, висвітлення піднятої нами проблематики має виходити з бінарного розуміння суддівської діяльності. Судочинство передбачає дві важливі функції судової влади – правозастосування і правотворчість – та їхнє поєднання у процесі судового розгляду.

Правозастосування – це діяльність суду, спрямована на вирішення конкретних правових спорів шляхом застосування чинних правових норм. Суди в цьому контексті виступають як «технічні» інструменти, які лише реалізують уже існуючі правила, забезпечуючи справедливість у кожному конкретному випадку. Основним завданням правозастосування є точне і правильне застосування правових норм, що регулюють спірні відносини між сторонами.

На нашу думку, таке розуміння діяльності суду має низку недоліків:

1. Обмеження ролі суду. Розглядаючи суд як суто технічний інструмент для застосування існуючих норм, ігнорується важлива функція суду – тлумачення права. Норми законодавства зазвичай є неоднозначними або мають прогалини, тому судді повинні здійснювати їхнє тлумачення, що виходить за межі простої «механічної» реалізації закону.

2. Недооцінка творчої складової судової діяльності. Судова практика завжди містить елементи «творчості», оскільки судді повинні враховувати конкретні обставини справи та суспільні зміни. А «технічне» розуміння знижує значення судової правотворчості, яка сприяє адаптації права до сучасних реалій.

3. Ігнорування юридичних прогалин і колізій. У реальних умовах суди часто стикаються з відсутністю належного законодавчого регулювання певних ситуацій або колізіями між нормами права. Технічний підхід не враховує необхідності судового втручання в таких випадках через створення прецедентів або нових підходів до правового регулювання.

4. Відсутність гнучкості в реагуванні на соціальні зміни. Суспільні відносини постійно зміню-

ються, і законодавство може не завжди встигати за цими змінами. Відповідно, суди мають можливість враховувати нові обставини і тлумачити закон відповідно до сучасних викликів, що виходить за межі технічного правозастосування.

5. Зведення справедливості до формалізму. Технічний підхід до правозастосування може призвести до формалізму, коли судді застосовують норми без врахування принципу справедливості та специфіки конкретної ситуації. Це може призвести до ухвалення рішень, які формально відповідають закону, але не є справедливими для сторін.

Отже, таке вузьке розуміння правозастосування обмежує реальну роль суду у правовій системі, зокрема його здатність забезпечувати гнучкість і справедливість у вирішенні правових спорів.

Натомість правотворчість – це процес формування нових правових норм. У судовій правотворчості суди виступають не просто як суб'єкти застосування права, а як органи, що сприяють його розвитку через ухвалення рішень, які встановлюють нові правові прецеденти або широко тлумачать і деталізують норми для майбутнього використання [8-10].

Одна з центральних проблем цієї теми полягає в розмежуванні правозастосування та правотворчості. У класичному розумінні суди повинні лише застосовувати право, а не створювати його. Проте на практиці судова правотворчість є неминучою, особливо у випадках, коли законодавство є недостатньо чітким, застарілим або має прогалини.

Так, коли суд стикається з нормою, яка не охоплює сучасні правовідносини, судді можуть тлумачити її у світлі нових обставин або навіть формувати нові підходи. Таким чином, судова правотворчість стає способом адаптації права до нових соціальних і економічних умов.

Особливим аспектом судової правотворчості є створення правових прецедентів. У правових системах, де прецедентне право є джерелом права (наприклад, у Великій Британії та США), судова правотворчість має більш формалізований характер. Суди в таких країнах активно розвивають право через прецеденти, і їхні рішення стають обов'язковими для подальших розглядів схожих справ [11, с. 44-50].

У країнах, які відносять до романо-германського типу правової системи, таких як Україна, роль судової правотворчості є обмеженою, але це не означає, що вона відсутня (на чому вище ми вже наголосили). Рішення Конституційного

Суду України, інститут зразкової справи в адміністративному судочинстві мають значний вплив на подальшу судову практику та можуть слугувати орієнтиром для вирішення подібних справ.

Судова правотворчість сприяє розвитку права у випадках, коли законодавець не встигає вчасно реагувати на зміни в суспільстві. Наприклад, у таких сферах, як технологічні інновації або екологічні зміни, законодавство часто відстає, і суди змушені адаптувати наявні правові норми до нових викликів.

Судова правотворчість також відіграє важливу роль у захисті прав людини, особливо в контексті правозахисної діяльності міжнародних судів, таких як Європейський суд з прав людини. Рішення цих судів мають не лише конкретний вплив на справу, а й сприяють розвитку національного законодавства у відповідних сферах. «Практика Європейського суду з прав людини може впливати на національне право декількома способами: використання правоположень, сформульованих Європейським судом з прав людини, національними судами; тлумачення національними органами публічної влади норм національного законодавства через правоположення, сформульовані Європейським судом з прав людини; внесення змін до національного законодавства відповідно до практики Європейського суду з прав людини; розвиток доктрини людських прав» [12, с. 51].

В українській судовій системі правозастосування переважає над правотворчістю. Проте, навіть у цих умовах, роль судової правотворчості зростає в контексті сучасних правових викликів. Судова практика в Україні показує, що судді часто стикаються з недостатністю нормативної бази, особливо у сфері адміністративного судочинства та прав людини.

Однак, не можна не згадати і про негативну правотворчість Конституційного Суду України. Під негативною правотворчістю мається на увазі діяльність суду, спрямована на визнання неконституційними певних правових норм, що де-факто виключає їх з правової системи. Така функція Конституційного Суду України є необхідною для захисту конституційних прав і свобод, водночас вона викликає питання наявності у органу конституційної юстиції правотворчих повноважень. Так, визнання певних норм неконституційними фактично впливає на законодавчий процес, оскільки суд таким чином прямо втручається у нормотворчість.

Отже, співвідношення правозастосування та правотворчості у судочинстві є складним

питанням. Судова правотворчість, хоч і не є основною функцією судової влади, відіграє важливу роль у забезпеченні динамічного розвитку права, його адаптації до сучасних умов та у захисті прав громадян.

Висновки і пропозиції. Таким чином, в українській правовій науці зростає інтерес до дослідження судової правотворчості у контексті правової реформи та європейської інтеграції. Значна кількість робіт присвячено вивченню впливу рішень Європейського суду з прав людини на національні судові практики та їхньому значенню для розвитку судової системи.

Тема співвідношення правозастосування та правотворчості в судочинстві є надзвичайно важливою для розуміння сучасної судової системи та її ролі у правовому розвитку. Правозастосування, як основна функція суду, забезпечує вирішення конкретних спорів через застосування існуючих правових норм. Проте судова правотворчість, навіть у країнах з континентальною системою права, також відіграє значну роль, особливо у випадках прогалин, колізій.

Судова правотворчість є необхідною у тих ситуаціях, коли законодавець не встигає реагувати на швидкі зміни в суспільстві. Вона забезпечує адаптацію права до нових соціальних та економічних умов і може сприяти розвитку правової доктрини. З огляду на це, необхідним є забезпечення балансу між правозастосуванням і правотворчістю, а також узгодження національних правових стандартів з міжнародними тенденціями, що сприятиме ефективній реформі правової системи України.

Наведені положення мають стати складовою вітчизняної правової доктрини в аспекті сприйняття судочинства. Важливим також є запровадження отриманих нами висновків у освітній процес закладів вищої освіти, що готують правників. Результати дослідження можуть бути

використані для вдосконалення законодавства та судової практики в Україні.

Список використаної літератури:

1. Кривицький Ю.В. Теоретичні та практичні аспекти впливу судової правотворчості на судову реформу. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2024. Вип. 82. Ч. 1. С. 89-97.
2. Петришин О. Судова практика як джерело права в Україні: проблеми теорії. *Право України*. 2016. №10. С. 20-27.
3. Шевчук С. Судова правотворчість: світовий досвід і перспективи в Україні: монографія. Київ: Реферат, 2007. 640 с.
4. Про правотворчу діяльність. Закон України від 24 серпня 2023 року. *Відомості Верховної Ради*. 2023. № 93. Ст. 364.
5. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини. Закон України від 23 лютого 2006 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 30. Ст. 260.
6. Про міжнародне приватне право. Закон України від 23 червня 2005 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 32. Ст. 422.
7. Кучук А.М. Право в умовах постмодерну: правовий дискурс : монографія. Одеса : Видавництво «Юридика», 2023. 130 с.
8. Плавич В.П., Плавич С.В. Сучасна правотворчість: проблеми теорії і методології: монографія. Одеса: Астропринт, 2013. 276 с.
9. Правосуддя: філософське та теоретичне осмислення: колективна монографія / А.М. Бернюков та ін. / Відп. ред. В.С. Бігун. Київ, 2009. 316 с.
10. Стецик Н.В. Технологія судової правотворчості: загальнотеоретична характеристика: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Львів, 2011. 16 с.
11. Кучук А.М., Завгородня Ю.С. Юридична компаративістика: навч.-метод. посіб. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2018. 112 с.
12. Кучук А.М. Європейський суд з прав людини як чинник удосконалення забезпечення людських прав в Україні. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 6. С. 51-55

Sobakar A. O. Judiciary: Law Enforcement Versus Law-Making

The article is devoted to the issue of the judicial law-making role in the Ukrainian legal system. The relevance of the study is determined by the indispensability of a comprehensive study of the courts' role in the law-making process. Modern judicial power is not limited to the application of laws, but actively influences the development of law, adapting it to new social challenges.

It is noted that in modern Ukrainian legal science, the study of judicial law-making in the context of reforming the domestic legal system and bringing Ukrainian legislation closer to European standards is gaining more and more attention. The decisions of the European Court of Human Rights, which have become an important source for the development of national judicial practice, have a significant impact on the development of judicial law-making in Ukraine. This testifies to the growing role of courts not only as law-enforcement agencies, but also as active participants in the law-making process.

The research is focused on the analysis of the correlation between law enforcement and law-making in the courts' activity, the impact of legislation and European standards on judicial practice.

Attention is focused on the fact that the understanding of modern judicial proceedings is impossible without an analysis of the interaction between law enforcement and law-making. Although the main court's function is to resolve disputes on the basis of current legislation, judicial law-making, especially in the conditions of society dynamic development, is an integral component of judicial activity, filling legal gaps and adapting law to new realities

The necessity for further development of judicial law-making as an important tool for ensuring the dynamism of law and protection of citizens' rights is justified.

It is summarized that judicial law-making is necessary in those situations when the legislator does not have time to react to rapid changes in society. It ensures the adaptation of law to new social and economic conditions and can contribute to the development of legal doctrine. In view of this, it is necessary to ensure a balance between law enforcement and law-making, as well as to harmonize national legal standards with international trends, which will contribute to the effective reform of the legal system of Ukraine.

Key words: *rule of law, negative lawmaking, justice, judicial reform, judiciary.*

В. О. Чукаєва

кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії держави і права, конституційного права
та державного управління
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

ЗМІНИ У СИСТЕМІ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ УКРАЇНИ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ ТА НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЇЇ ЕФЕКТИВНОСТІ

У статті розглядаються особливості процесу реформування публічної влади за конституційним принципом – поділ державної влади на три гілки: законодавчу, виконавчу, судову. Для імплементації демократичних європейських стандартів в Україні проводиться глибока конституційна реформа, яка наново розпочалась у 2014 року та триває донині, і як ніколи раніше перебуває на стадії найбільшого піднесення. Це обумовлено необхідністю формування ефективного механізму правового регулювання суспільних відносин, яке відбувається через спробу встановлення чітких компетенцій і правового статусу трьох гілок влади через зміну національного законодавства з приводу основних інституцій публічної влади. Визначені результати реформи на рівні реалізації існування системи стримування і протидії трьох гілок влади державної влади.

Проаналізована сучасна система конституційного законодавства, яка стала фундаментом формування системи стримування та протидії трьох гілок державної влади.

Також, розглянута основна проблема проведення конституційної реформи – розбалансування діяльності трьох гілок влади, яка й до цього часу не знайшла логічного розв'язання в проведенні комплексної конституційної реформи з удосконалення змішаної форми правління. Визначені основні причини результатів конституційних ініціатив, які вносять суттєвий дисбаланс у систему державного правління. Досі залишається посилення президентської влади та його контроль над парламентом через домінуючу політичну силу яку він очолює. Це стало можливим при закріпленні пропорційної системи формування парламенту.

Охарактеризовані основні спроби у формуванні збалансованої системи трьох гілок державної влади – законодавчій, виконавчій, судовій гілках влади, через прийняття основних конституційних законів про Конституційний Суд, судової гілки влади, зміни правового статусу народних депутатів. Визначені особливості публічної влади після проведення основних положень конституційної реформи в Україні на сучасному етапі та результати спроби їх втілення публічної влади.

Визначені також основні проблеми з приводу практики правового регулювання організації проведення конституційної реформи на сучасному етапі – як спроба побудування практичного механізму балансу публічної влади та її ефективності.

На сьогоднішній день у науці конституційного права мало, що досліджено з приводу нормативно-правового досвіду національного законодавства України побудови стабільної системи публічної влади в рамках правової доктрини – «євроінтеграційного режиму»: його визначення, особливості юридичного закріплення. Сам конституційний принцип – «поділ державної влади на три гілки» в Україні має ряд особливостей, основний з яких – наявність Конституції з демократичними стандартами розвитку суспільства, які діють частково, або зовсім є декларативними і не забезпечуються публічною владою, а також наявність українського політичного менталітету організації роботи публічної влади в загалі.

Ключові слова: публічна влада, система «стримування та протидії», правова система, конституційна реформа, правовий статус, повноваження, президент та система трьох гілок влади, імплементація європейського права, конституційне законодавство.

Постановка проблеми. З утворенням на політичній карті нової держави – Україна у 1991 році виникла необхідність побудування нової ефективної системи публічної системи, яка б стала основою формування громадянського суспільства з механізмом практичної реалізації прав і свобод людини і громадянина. Правова доктрина формування нової демократичної системи публічної влади була визначена у «Декларації про державний суверенітет України» [1]. В цьому документі вперше була визначена основа формування цієї системи – наявності три гілки державної влади – законодавча, виконавча та судова, що необхідно для побудування демократичного механізму стримування та протидії узурпації державної влади суб'єктами публічної влади. Сама теорія, як «основного принципу функціонування демократії» у системі публічної влади стала проблемою побудови на практиці ефективної моделі форми правління України. Ця проблема і досі залишається актуальною і не виконаною до кінця у правовому регулюванні забезпечення правового статусу всіх суб'єктів публічної влади. Кризовий стан функціонування публічної влади продовжується, хоча політична еліта робить спроби її вирішити проводячи перманентно конституційні реформи для забезпечення ефективності організації роботи інституцій державної влади. У дослідженні зробимо спробу проаналізувати досягнення та недоліки нормативно-правового забезпечення ефективного функціонування публічної влади України на сучасному етапі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій показує, що проблема побудування ефективної системи публічної влади постійно обговорювалась вченими конституціоналістами у реальних умовах спроби політичної еліти провести в країні конституційні реформи для вирішення глибоких кризових ситуацій при функціонуванні державної влади. Так, після прийняття нової Конституції України у 1996 р. [2] у науковому просторі юриспруденції з'явилися монографії, статті таких вчених науковців-конституціоналістів як В.М. Шаповалова, В.Ф.Погорілко, Ю.С. Шемшученко [3] – де визначались проблеми функціонування нової форми правління України як президентсько-парламентської. Було прийнято безліч нових конституційних законів і з територіального устрою України, місцевого самоврядування, системи виборів та референдумів, правового статусу центральних та місцевих органів влади але кризова

ситуація організації роботи інституцій публічної влади поширювалась та посилювалась, що привело до проведення слідувочої конституційної реформи у 2004 р. – Україна стає парламентсько-президентською республікою. Знову ж такі науковці вказують, що основні проблеми ефективності дії системи трьох гілок влади не вирішені, достатньо прослідити такі публікації як Н.П.Бортник, М.П.Гурковського, М.В.Коваліва [4]. Система стримування та протидії трьох гілок державної так і не працює. Після продовження нових спроб проведення конституційних реформ у 2010, 2014 роках вчені конституціоналісти визначають як і раніше, що проблеми і причини поглиблення негативної ситуації в системі функціонування публічної системи на сучасному етапі залишаються ті самі [5]. Тобто проблема побудови ефективної системи публічної влади існує і досі, і потрібно їх визначити та надавати практичні дійові рекомендації їх вирішення, враховуючи стан соціально-економічного, політичного розвитку країни.

Мета статті – проаналізувати особливості проведення конституційної реформи після 2014 року і визначити зміни стану практичного нормативно-правового забезпечення дії принципу поділу державної влади на три гілки влади у механізмі функціонування системи публічної влади України.

Виклад основного матеріалу. Потрібно зазначити, що зміна змісту Конституції та конституційних законів повинно бути в рамках врахування реального стану та особливостей розвитку державності України при наявності внутрішнього та зовнішнього суверенітету, реальних гарантій забезпечення виконання конституційно-правових норм. Також потрібно враховувати особливості розвитку правової системи в цілому: рівень правової культури і свідомості суспільства, судову практику, організацію правового регулювання діяльності державного апарату, джерела права, наявності в історії державотворення України радянського періоду та його наслідки, формування національної системи права. Зараз у вітчизняній юриспруденції панує думка, що правова система України тяжіє до романо-германської правової системи, але практика забезпечення режиму законності надає факти панування в системі правового регулювання суспільних відносин ні закону, як це характеризує романо-германську правову систему, а миттєві рішення правлячої еліти на рівні підзаконних, одноманітних нормативно-правових актів за принципом політич-

ної доцільності, що показує характерну рису наявності пострадянської правової системи на сучасному етапі в Україні [6]. Де вирішуються конфліктні ситуації в суспільстві не законами, а адміністративними вказівками зверху, які дуже часто за змістом суперечать нормами Конституції України.

На сучасному етапі, якість Конституції України за її логістикою та змістом знизилась із-за тих змін, які дуже активно, поспішно вносились в умовах загострення політичного протистояння, зміни правової доктрини (європейські стандарти права у національне законодавство) та вектору розвитку зовнішнього суверенітету (входження держави у склад Євросоюзу). Тому в цій ситуації виникає питання – підтримувати стабільність функціонування Конституції, або все ж таки вона повинна відповідати реаліям стану суспільства та держави?

Як показує практика реалізації Конституції з 1996 року вона показала ряд недоліків організації роботи публічної влади за новими демократичними принципами (особливо того принципу, що торкається поділу державної влади на три гілки). Існує розбалансування системи трьох гілок державної влади, тобто системи стримувань і противаг, що є основним принципом існування демократичного ладу держави.

Які причини існування такого розбалансування у системі публічної влади:

1) формування Кабінету Міністрів України двома суб'єктами державної влади – Президентом України та парламентом, що впливає на єдність організації роботи уряду та керівництвом з боку Прем'єр міністра;

2) відсутність розмежування повноважень Президента України та Прем'єр Міністра керівництвом Уряду та виконавчою владою в цілому;

3) відсутність розмежування повноважень Президента у процесах організації роботи функціонування законодавчої та судової гілки влад;

4) існування партійного квотування при формуванні центральних органів влади;

5) правовий статус місцевих органів виконавчої влади й досі чітко не виписано, тому що існує у системі тріади головних суб'єктів публічної влади – Президент - Прем'єр Міністр - місцеві органи самоврядування.

Все це є причинами існування постійних державно-правових конфліктів та неефективності дії механізму трьох гілок влади. Більш того, основною особливістю нашої Конституції є існування парламентсько-президентської форми правління, яка дуже залежить від політичної

ситуації в країні, тому що її формування проходить через президентські та парламентські вибори. Стабільність такої системи залежить від досвіду «консенсусної демократії», яка в Україні тільки формується. Причому практики коаліційних угод у нас дуже непрофесійна, а практики конфліктної політичної ситуації достатньо.

Недостатність правового забезпечення організації роботи публічної влади, на наш погляд перш за все існує у проблемі неможливості реалізації норм Конституції, тому що саме вона формує фундамент системи та механізму функціонування публічної влади. Чому так відбувається:

1) відсутність належних гарантій, які б забезпечили виконання конституційно-правових норм, тому що всі проголошені соціальні стандарти не відповідають реальним можливостям їх забезпечення державою, і тому ці норми просто є декларативні;

2) чіткий розподіл компетенції між місцевими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування відсутній. Існування системи делегованих повноважень забезпечила відсутність практичної юридичної відповідальності органів місцевого самоврядування та виконавчої влади, що вплинуло на ефективність роботи державних службовців та службовців органів місцевого самоврядування. Є невідповідність закону «Про місцеве самоврядування»[7] вимогам Європейської хартії місцевого самоврядування[8];

3) реалізація політичних конституційних права громадян України на участь в управлінні державними і суспільними справами повністю не забезпечується із-за відсутності необхідної законодавчої бази. Так, наприклад, є необхідність прийняття законодавства про місцеві референдуми, прийняття закону «Про порядок проведення мирних зібрань, ходів, демонстрацій»;

4) Конституція надає право депутату голосувати відповідно до власної думки вирішення тієї чи іншої державної проблеми. І за такі дії депутат не несе жодної юридичної відповідальності, у тому числі й конституційно-правової, що впливає на якість змісту та наслідків прийняття законів;

5) відсутня практична конституційна відповідальність Президента України (хоча є вже новий закон про імпічмент «Про особливу процедуру усунення Президента України з поста (імпічмент)» № 39-IX, ухвалений Верховною Радою 10 вересня 2019 р., але в процесуаль-

ному плані провести цю дію в реалії – неможливо). Тобто система конституційно-правової відповідальності тих або інших основних суб'єктів публічної влади виписана в конституції дуже слабо, або зовсім не зазначена. Потрібен окремий конституційний закон про конституційно-правову відповідальність, процедуру конституційно-правової відповідальності;

6) відсутність професійної, незалежної стійкої судової гілки влади, хоча і були спроби на законодавчому рівні забезпечити наявність професіоналізму та якості цієї системи[9]. Як визначають, ведучі вчені конституціоналісти – реформа судової влади з 2014 року на сьогодні є самим невдалим елементом у комплексі загальної сучасної конституційної реформи. Прийняття нового закону про судоустрій [9], про Вищу раду правосуддя[10] відійти від адміністративної і політичної залежності Президента, парламенту та уряду не вдалось, суди перезавантажені та заполітизовані;

7) існує велика завантаженість Конституційного Суду, що впливає на ефективність судового контролю виконання норм Основного Закону України, більш того, при цьому є наявність заполітизованості справ, які розглядає Конституційний Суд, тому він більше сприймається громадянами ні як орган захисту їх прав і свобод, а як ще один державний орган політичних баталій суб'єктів центральних органів. Хоча з прийняттям нового закону «Про Конституційний Суд України» були введено інститут конституційної скарги [11].

Для збалансування ефективної діяльності трьох гілок влади потрібно визначити чітку систему державно-владних повноважень при організації комплексної роботи трьох важливих інституцій публічної влади: Парламент-Президент-Уряд. З практики правового регулювання сьогодні в цьому трикутнику в більшості ключова роль належить Президенту, хоча в Конституції зафіксована парламентсько-президентська форма правління. На практиці, відбувається президентська форма правління. При вирішенні гостро-кризових ситуацій у системі трьох гілок влади ключову роль завжди відіграють Укази Президента, а не Конституція, Закони, Постанови Верховної Ради України. Тому дуже часто, в теорії конституційного права вчені-юристи нашу сучасну форму держави відносять до сегментарної. Для якої характерна сильна влада Президента при закріпленні будь-якої змішаної форми правління, централізація державної влади та командно-адміністративний

режим. Для вирішення балансу дії Президента в системі трьох гілок влади потрібно прийняти Закон України «Про Президента», якій зараз відсутній і правовий статус Президента виписано тільки у Конституції, що недостатньо для встановлення збалансованого, ефективного механізму публічної влади.

Потрібно також враховувати, що проведення конституційної реформи зараз дуже ускладнена такими явищами у суспільстві, як низький рівень правосвідомості населення та слабкість інститутів громадянського суспільства, відсутність усталених демократичних традицій, корумпованість і неефективність влади, бюрократизм апарату як органів державної влади, так і органів місцевого самоврядування. Більш того, існує дуже складна соціально-економічна ситуація в країні, що позбавляє необхідної матеріально-фінансової основи для реалізації багатьох положень Конституції та всього конституційного законодавства, що є основою правового регулювання публічної влади.

Для побудови ефективної публічної влади на основі збалансованої системи трьох гілок влади дуже гостро існує проблема наявності високо класифікованих кадрів. Однією із вихідних засад формування корпусу депутатів та державних службовців повинна бути наявність професійної освіти. На наш погляд – це спеціалісти у галузі юриспруденції, економіки, політології, соціології. При цьому доречно скористатись практикою європейських країн. Так, в кожній країні існує вищий навчальний заклад, який має у своєму складі відомі наукові школи в галузі державного управління та давні традиції фундаментальної належної фахової підготовки. Більш того, право готувати державних управлінців надано навчальній установі через визначення його у списку науково-навчальних закладів у законі «Про державну службу». При реалізації права на участь громадянина у державному управлінні у європейських країнах обов'язково ще враховується його досвід роботи на керівних посадах у системі національного господарства. У цьому контексті серед заходів професіоналізації законотворців та інших вищих посадовців у системі виконавчої та судової гілки влади повинно бути використання науково-педагогічного потенціалу провідних вузів України, які здатні на високому фаховому рівні готувати майбутніх державних службовців, підвищувати кваліфікацію осіб, які претендують на ту чи іншу державну посаду. Створити ефективний контроль та перевірки професіоналізму

кадрів державної служби, служби органів місцевого самоврядування, визначити вимоги до посадовців вищого ешелону публічної влади.

Повертаючись до проблеми проведення конституційної реформи, яка проходить у формі внесення змін до тексту Конституції, конституційних законів, створення нових законів потрібно зазначити те, що такі зміни у нас відбуваються, коли до влади приходить нова політична сила, і в основному вона починає свою дію зі зміни тексту конституції під свої інтереси. Для стабільності дії Конституції та її незалежності від різних корупційних примхів політичної еліти потрібно внести у процедуру зміни норм Конституції участь основного суб'єкта конституційних відносин – народ України. Який є основним джерелом формування державної влади і як зазначено у 5 ст. Конституції України: «Право визначати і змінювати конституційний лад в Україні належить виключно народові і не може бути узурповане державою, її органами або посадовими особами». Тому процедура зміни норм Конституції повинна проходити через проведення всеукраїнського референдуму. Це надасть Конституції стабільність, якість змісту і вона не буде засобом використання у політичних протистояннях центральних суб'єктів публічної влади, змогу створити збалансовану систему трьох гілок влади яка є основою існування ефективного державного апарату який практично забезпечує державний суверенітет країни.

Висновки і пропозиції. На нашу думку, визначені проблеми побудови дієвого механізму трьох гілок влади через внесення змін до тексту самої Конституції України не в змозі надати ефективного результату. Потрібно створити спеціальну комісію для формування нового тексту Конституції держави, враховуючи нові виклики та події у системі розвитку сучасного суспільства. Кодифікація конституційного законодавства тут вже буде не доречним

Після 1996 року Конституція України зазнала дев'ять глобальних змін з постійними поправками за статтями розділів інститутів державної влади, що призвело до протиріч у самому тексті Основного Закону та з конституційним законодавством, що стало основною причиною

неможливості побудування ефективного механізму публічної влади.

Список використаної літератури:

1. Декларація «Про державний суверенітет» від 16 липня 1990 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-12#Text>
2. Конституція України від 28 червня 1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
3. Див.: Шаповалов В.М. Конституційний механізм державної влади в незалежній Україні. *Право України*. 1997. №1. С.30-34; Погорілко В.Ф. основи конституційного ладу України. К.: Ін Юре, 1997. 39 с.; Сучасний унітаризм: доктрина і практика: монографія/ відп.ред. Ю.С. Шемшученко. К.: Вид-во «Юридична думка», 2021. 516 с.
4. Див.: Сучасний конституціоналізм: проблеми теорії та практики: матеріали наукового семінару (23 серпня 2017 р.) /упор. М.В.Ковалів. Львів: ЛьвДУВС, 2017. 317 с.
5. Див.: Шаповал В.М. Сучасний конституціоналізм: Монографія. К.: Юридична фірма «Салком», Юрінком Інтер, 2015. 560 с.; Шаповал В. Конституція України: аж двадцять років, або лише 20 років?! *Право України*. 2016. №6. С. 9-18; Батанова Н.М. Функції конституційно-правової відповідальності: проблеми концептуалізації. *Часопис Київського університету права*. 2020. №1. С.100-104.
6. Чукаєва В.О. До проблеми типології правової системи сучасної України. *Juris Europensis Scientia*. 2020. Вип.4. С.20-24.
7. Про місцеве самоврядування України. Закон України від 21 травня 1997 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text>
8. Європейська Хартія місцевого самоврядування від 15 жовтня 1985 р. Ратифіковано 15 липня 1997 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_036#Text
9. Про судоустрій і статус суддів. Закон України від 2 червня 2016 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>
10. Про Вищу раду правосуддя. Закон України від 21 грудня 2016 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-19#Text>
11. Про Конституційний Суд України. Закон України від 13 липня 2017 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-19#Text>

Chukaeva V. O. Changes in the system of public authority in Ukraine at the present stage and regulatory and legal support for its efficiency

The article examines the peculiarities of the process of reforming public authorities based on the constitutional principle of the division of state power into three branches: legislative, executive and judicial. In order to implement democratic European standards, Ukraine is undergoing a profound

constitutional reform, which began anew in 2014 and continues to this day, and is at the stage of its greatest growth as never before. This is due to the need to create an effective mechanism for legal regulation of social relations, which is being done through an attempt to establish clear competences and legal status of the three branches of government by changing national legislation on the main institutions of public power. The author identifies the main reasons for the main changes in the competences and legal status of central bodies and public officials.

The author analyses the current system of constitutional legislation, which has become the basis for the formation of a system of checks and balances of the three branches of state power.

The author also considers the main problem of constitutional reform - the imbalance of the three branches of government, which has not yet found a logical solution in the implementation of a comprehensive constitutional reform to improve the mixed form of government. The author identifies the main reasons for the results of constitutional initiatives that introduce a significant imbalance in the system of state governance. The strengthening of presidential power and its control over the parliament through the dominant political force he leads still remains. This became possible when the proportional representation system of the parliament was established.

The author describes the main attempts to form a balanced system of the three branches of state power - legislative, executive and judicial branches of power - through the adoption of the basic constitutional laws on the Constitutional Court, the judiciary, and changes in the legal status of MPs. The author identifies the peculiarities of public power after the implementation of the main provisions of the constitutional reform in Ukraine at the present stage and the results of the attempts of public power to implement them.

The author also identifies the main problems with regard to the practice of legal regulation of the organization of constitutional reform at the present stage - as an attempt to build a practical mechanism for the balance of public power and its efficiency.

To date, the science of constitutional law has not studied much about the regulatory and legal experience of the national legislation of Ukraine in building a stable system of public power within the framework of the legal doctrine of the 'European integration regime': its definition, peculiarities of legal consolidation. The constitutional principle of 'separation of state power into three branches' in Ukraine has a number of peculiarities, the main of which is the existence of the Constitution with democratic standards of society development, which are partially or completely declarative and are not enforced by the public authorities, as well as the existence of the Ukrainian political mentality of organizing the work of public authorities in general.

Key words: public authority, system of «checks and balances», legal system, constitutional reform, legal status, powers, president and the system of three branches of government, implementation of European law, constitutional legislation.

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО

УДК 347.6

DOI <https://doi.org/10.32782/1813-338X-2024.3.4>

М. В. Клубань

кандидат юридичних наук,
доцентка кафедри права та економіко-фінансової безпеки
Закладу вищої освіти «Академія рекреаційних технологій і права»

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ ПОЗБАВЛЕННЯ БАТЬКІВСЬКИХ ПРАВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

У статті проаналізовано національне законодавство, що застосовується судами України задля вирішення спорів, які виникають із сімейних правовідносин щодо позбавлення батьківських прав в умовах воєнного стану. Проаналізовано наявну судову практику щодо позбавлення батьківських прав та запропоновано доповнити перелік підстав позбавлення батьківських прав, перерахованих в частині 1 статті 164 Сімейного кодексу України, такою підставою, як розірвання зв'язків дитини із батьком чи матір'ю через виїзд останніх закордон та не підтримання належного зв'язку останніх з дитиною, що є порушення приватних інтересів дитини, її фізичного та духовного розвитку, крім випадків, коли сім'я є особливо непридатною або неблагополучною.

В даному дослідженні проаналізовано також інші обставини, що впливають на аморальну поведінку батька чи матері, зловживання правами, які за своєю правовою природою не можуть спричинити позбавлення батьківських прав.

Виняткову увагу зосереджено на тому, що на законодавчому рівні для самого позбавлення батьківських прав достатньо лише однієї з визначених частиною 1 статті 164 Сімейного кодексу України підстав, однак в судовій практиці зустрічається комбінування кількох підстав, в тому числі і виїзд одного з батьків закордон, та отримання громадянства іншої країни.

В статті також наголошено, що у випадках, коли позови про позбавлення батьківських прав заявлені з кількох підстав, то суди в даних випадках мають аргументувати й перевіряти при розгляді справи кожну з підстав.

Ключові слова: шлюб, дитина, сім'я, батьки, батьківські права, утримання дитини, виконання батьківських обов'язків, позбавлення батьківських прав, захист прав дитини.

Відповідно до частини третьої статті 51 Конституції України та статті 5 Сімейного кодексу України сім'я, дитинство, материнство та батьківство охороняються державою, держава створює умови для зміцнення сім'ї, а батьки зобов'язані утримувати дітей до їх повноліття. Стаття 52 Конституції України регламентує, що діти рівні у своїх правах незалежно від походження, а також від того, народжені вони у шлюбі чи поза ним. Будь-яке насильство над дитиною та її експлуатація переслідуються за законом.

Таким чином на законодавчому рівні закріплено гарантію захисту саме сім'ї, дитинства,

материнства і батьківства. При чому найважливішим суб'єктом в сім'ї є, разом з батьком та матір'ю, також дитина. З наведеного випливає, що державою має бути створено належні умови задля судового захисту прав та свобод дітей. Сам Сімейний кодекс України у вузькому розумінні визначає основні кореспондуючі права та обов'язки батька і матері щодо виховання дітей, а у випадку їх невиконання встановлює юридичну відповідальність, одним з видів якої є позбавлення батьківських прав щодо дитини.

Постановка проблеми. У статті проведено аналіз чинного законодавства та наявної судо-

вої практики щодо позбавлення батьківських прав батьків та запропоновано шляхи удосконалення чинного законодавства. Виняткової актуальності проблематика розгляду судами справ про позбавлення батьківських прав набула в умовах сьогодення під час дії правового режиму воєнного стану. Низька народжуваність, межі бідності, високий рівень еміграції характеризують зараз ту демографічну ситуацію, що склалася в Україні, в тому числі й за останнє десятиліття.

Свій безпосередній вплив задля вирішення питання щодо планування сім'ї на державному рівні відіграє вкрай низька підтримка держави сімей з дітьми, особливо молодих сімей в умовах правового режиму воєнного стану. Дані фактори негативно впливають на здоров'я дітей, стають причинами низької сімейних конфліктів. Внаслідок зниження авторитету сім'ї, через не досить комфортні моральні та матеріальні умови доволі значний відсоток батьків полишають своїх дітей або у власних сім'ях не виконують свої зобов'язання по вихованню дітей, їх матеріального та духовного забезпечення. В умовах правового режиму воєнного стану з'являється проблематика застосування санкцій сімейного законодавства до таких батьків, а саме позбавлення батьківських прав у судовому порядку. Водночас дані обставини зумовлюють підвищене акцентування уваги органів державної влади до впорядкування проблематики юридичної відповідальності батьків саме за невиконання або неналежне виконання ними своїх батьківських обов'язків, що встановлені нормами законодавства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням позбавлення батьківських прав займалися такі науковці, як: Л. Волинець, К. Грейдіна, С. Дяченко, О. Карпенко, І. Кирилюк, Л. Красицька, О. Лапчевська, Б. Левківський, С. Лепех, М. Логвінова, М. Менджул, Н. Міненко, А. Олійник, З. Ромовська, Ю. Самборська, Є. Тонієвич, Г. Тріпільський, В. Труба, О. Явор. Проте, дослідження позбавлення батьківських прав в умовах правового режиму воєнного стану досі не здійснювалось.

Мета статті полягає у визначенні змісту позбавлення батьківських прав за неналежне виконання ними своїх батьківських обов'язків під час дії правового режиму воєнного стану, у розв'язанні деяких питань під час судового розгляду справ, що стосуються позбавлення батьківських прав, напрацюванні на цьому підґрунті основних напрямків вдосконалення зако-

нодавчих норм, що регулюють відповідні правовідносини.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що вперше на сучасному етапі розвитку юридичної науки в галузі сімейного права було проаналізовано, як в умовах правового режиму воєнного стану здійснюється позбавлення батьківських прав в судовому порядку за умови виїзду одного з батьків закордон на постійне місце проживання та не бажання одного з батьків приймати участь у вихованні дитини.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до принципів, що задекларовані в Декларації прав дитини, прийнятої резолюцією 1386 (XIV) Генеральної Асамблеї ООН від 20 листопада 1959 року, дитина повинна бути наділена всіма зазначеними в Декларації правами, які мають бути визнані за всіма дітьми та без розрізнення чи будь-якої дискримінації; дитина має зростати в батьківському піклуванні та під відповідальністю батьків [1].

Згідно з положеннями статті 18 Конвенції про права дитини, підписаною Україною 21 лютого 1990 року, в редакції зі змінами, схваленими резолюцією 50/155 Генеральної Асамблеї ООН від 21 грудня 1995 року, держави-учасниці докладають всіх можливих зусиль до того, щоб забезпечити визнання принципу загальної та однакової відповідальності обох батьків за виховання і розвиток дитини [2].

Відповідно до положень норм Рекомендацій N R (84) 4 Комітету міністрів державам-членам «Про батьківську відповідальність», що прийняті Комітетом міністрів 28 лютого 1984 року на 367-му засіданні заступників міністрів, батьківська відповідальність є сукупністю обов'язків та прав, спрямованих на забезпечення морального і матеріального благополуччя дитини, зокрема на піклування про неї, підтримання з нею особистих відносин та забезпечення її освіти, утримання, правове представництво та управління її власністю [3].

Особливу увагу проблемам позбавлення батьківських прав та захисту прав дитини приділено в рішеннях Європейського суду з прав людини. У рішенні Європейського суду з прав людини від 11 липня 2017 року у справі «М.С. проти України» (заява № 2091/13) виняткову увагу зосереджено на інтересах дитини, їхнє призначення у батьківських взаємовідносинах. Для визначення найбільш кращих інтересів дитини в кожних окремих справах варто звертати увагу на такі аспекти: по-перше, інтересам дитини найкраще відповідає збереження

її зв'язків із сім'єю, крім випадків, коли сім'я є особливо непридатною або неблагополучною; по-друге, у найкращих інтересах дитини є забезпечення її розвитку в безпечному, спокійному та стійкому середовищі, що не є небажаним [4].

Європейський суд з прав людини у справі «Савіні проти України» рішенням від 18 грудня 2008 року (заява № 39948/06) вказав, що законне право батьків і дітей бути поряд один із одним є основоположним складником сімейного життя, тому заходи державних органів, які спрямовано на перешкоджання цьому праву, є втручанням у права дитини [5].

Водночас суди України повинні застосовувати при розгляді подібних справ Конвенцію і практику Європейського суду з прав людини відповідно до статті 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» [6].

Однак національні суди не завжди застосовують практику Європейського суду з прав людини при розгляді справ про позбавлення батьківських прав в умовах правового режиму воєнного стану.

Так, наприклад Монастирищенський районний суд Черкаської області у рішенні від 08 квітня 2024 року у справі №702/186/24 вказав, що мати у 2020 році залишила родину та сина проживати з його батьком, участі у вихованні сина не приймає, його життям та здоров'ям не цікавиться, аліменти не сплачує, періодично надає кошти на особисті потреби сина, перераховуючи на його банківську картку, спілкується з ним по телефону. За час перебування за кордоном із 2021 року дарувала сину подарунки, вітала із святами, привозила солодощі та намагалася налагодити відносини із сином. Син відвідував її кілька разів за місцем проживання. Заперечувала щодо позбавлення її батьківських прав, проте визнала, що неналежно виконувала батьківські обов'язки.

Суд враховував, що відповідачка не є тією особою, поведінка чи дії якої можуть свідчити про негативний вплив на дитину, а тому розрив з нею сімейних відносин не відповідає інтересам дитини, незважаючи на бажання дитини позбавити матір батьківських прав через образу на неї [7].

Проте, Приморський районний суд м. Одеси у рішенні від 26 березня 2024 року у справі №522/698/24 вказав, що старший син виїхав до матері в США та не бажає повертатися. Молодший син також поїхав до відповідачки, тому

що бажав її бачити. Але у зв'язку з недостатнім приділенням уваги до дитини з боку матері молодший син повернувся та продовжує мешкати з позивачем, з матір'ю не спілкується та не бажає її бачити.

Суд встановив наявний факт ухилення відповідачкою від виконання своїх обов'язків по вихованню своєї дитини, яке виражається у тому, що вона не відвідує дитину, не цікавиться його життям та розвитком, не забезпечує необхідне забезпечення харчування, медичний догляд, лікування дитини, що негативно впливає на її фізичний розвиток як складову виховання; не спілкується з дитиною; не надає дитині доступ до культурних та інших духовних цінностей; не сприяє засвоєнню нею загальнонавчаних норм моралі і не може бути для дитини прикладом та авторитетом; не виявляє інтересу до внутрішнього світу дитини, не створює умови для отримання нею освіти. Відповідачка не займалась та не займається вихованням та утриманням малолітнього сина, не турбується про долю дитини, її майбутнє. Рішенням суду було позбавлено батьківських прав маму дитини. У рішенні суду також було наголошено, що позбавлення батьківських прав не тягне невідворотних наслідків, оскільки не позбавляє особу, яка позбавлена батьківських прав, на спілкування з дитиною і побачення з нею, а також права на звернення до суду з позовом про поновлення батьківських прав, на чому також наголосив у своїй постанові Верховний Суд від 28.09.2021 по справі № 459/3411/18. [8].

Важливо розуміти, що зараз в умовах воєнного часу, батько дитини, який самостійно виховує дитину змушений звертатись до суду для позбавлення батьківських прав оскільки на території України, там де мешкає дитина, там де дитина має усталені соціальні зв'язки, батько є єдиним хто зобов'язаний утримувати та виховувати дитину, у разі коли матір ухиляється від виконання своїх обов'язків.

Хоча судова практика є абсолютно різною, так наприклад, Залізничний районний суд міста Львова у рішенні від 13 березня 2024 року у справі №462/7163/23 вказав, що, як вбачається з даних центру обробки спеціальної інформації Державної прикордонної служби України від 27 вересня 2023 року, мати дитини виїхала з території України 27 липня 2020 року, та станом на день надання відповіді на територію України не поверталася.

Щодо посилання позивача на виїзд матері дитини за межі території України, як на підставу

для задоволення позовних вимог, - то копія її закордонного паспорту, а також дані центру обробки спеціальної інформації Державної прикордонної служби України, - підтверджують лише вільне пересування особи між країнами, а не невиконання матір'ю батьківських обов'язків. Вказані відомості, на переконання суду, не підтверджують та не спростовують жодних обставин, що викладені в позові, а лише констатують факт вільного використання відповідачем свого паспорту для виїзду за кордон [9].

А, Деснянський районний суд міста Чернігова у рішенні від 05 березня 2024 року у справі №750/17199/23 вказав, що з кінця літа 2022 року сімейні відносини сторін були припинені. Відповідач залишила родину, з цього часу не виконує жодного з обов'язків матері, які покладені на неї законом, а саме: не приймає участі у здійсненні матеріального утримання своєї дитини; не піклується про її фізичний і духовний розвиток; не приймає участі у навчанні дитини; не приймає участі у медичному догляді за своєю дитиною; не надає дитині доступу до культурних та інших духовних цінностей; не виявляє інтересу до її внутрішнього світу.

17.08.2023 відповідач засвідчила у приватного нотаріуса Чернігівського міського нотаріального округу заяву про те, що вона не заперечує проти позбавлення її батьківських прав по відношенню до свого малолітнього сина [10]. На підставі даних фактів матір було позбавлено батьківських прав.

Відповідно до правових висновків, викладених у постанові Верховного Суду від 13 березня 2019 року у справі № 631/2406/15-ц (провадження № 61-36905св18), позбавлення батьківських прав батька, матері через ухилення від виконання своїх обов'язків щодо виховання дитини в Україні має такі особливості:

- ухилення від виконання своїх обов'язків по вихованню дитини може бути підставою для позбавлення батьківських прав лише за умови винної поведінки батьків, свідомого нехтування ними своїми обов'язками;

- позбавлення батьківських прав є виключною мірою, що тягне за собою правові наслідки, як для батька (матері), так і для дитини, передбачені статтею 166 Сімейного кодексу України;

- розірвання сімейних зв'язків означає позбавлення дитини її коріння, позбавлення матері спорідненості з дитиною, а це буде вважатись виправданим лише за виняткових обставин [11].

Висновки. Пропонуємо на законодавчому рівні визначити, що однією з підстав позбав-

лення батьківських прав є розірвання зв'язків дитини із батьком чи матір'ю через виїзд останніх закордон та не підтримання належного зв'язку останніх з дитиною, що є порушення приватних інтересів дитини, її фізичного та духовного розвитку, крім випадків, коли сім'я є особливо непридатною або неблагополучною.

Водночас критерії непридатності чи неблагополуччя не можна залишати оціночними поняттями, а визначити їх слід на нормативно-правовому рівні, прийнявши підзаконний нормативно-правовий акт.

У подальшому плануємо продовжити дослідження питання позбавлення батьківських прав в Україні в умовах правового режиму воєнного стану шляхом виявлення проблем застосування норм сімейного права на практиці та провівши наукові дослідження, запропонувати зміни до законодавства.

Список використаної літератури:

1. Декларація прав дитини: Прийнята Резолюцією 1386 (XIV) Генеральної Асамблеї ООН від 20 листопада 1959 року. *Верховна Рада України* : офіційний вебпортал парламенту України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_384.
2. Конвенція про права дитини від 20 листопада 1989 року (редакція зі змінами, схваленими резолюцією 50/155 Генеральної Асамблеї ООН від 21 грудня 1995 року). Зібрання чинних міжнародних договорів України. 1990. № 1. Ст. 205.
3. Про батьківську відповідальність : Рекомендація № R (84) 4 Комітету міністрів державам-членам. Прийнята Комітетом міністрів 28 лютого 1984 року на 367-му засіданні заступників міністрів. *Верховна Рада України* : офіційний вебпортал парламенту України. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_263.
4. Рішення Європейського суду з прав людини від 11 липня 2017 року у справі «М.С. проти України» (заява № 2091/13). ЛІГА : ЗАКОН. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/SOO00995>.
5. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Савіни проти України» від 18 грудня 2008 року (заява № 39948/06). *Офіційний вісник України*. 2009. № 84. Ст. 2852.
6. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України від 23 лютого 2006 року № 3477-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 30. Ст. 260.
7. Рішення Монастирищенського районного суду Черкаської області від 08.04.24 у справі

- № 702/186/24 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118198950>.
8. Рішення Приморського районного суду м. Одеси від 26.03.24 у справі № 522/698/24 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118215706>.
9. Рішення Залізничного районного суду міста Львова від 13.03.24 у справі № 462/7163/23 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117784434>.
10. Рішення Деснянського районного суду міста Чернігова від 05.03.24 у справі № 750/17199/23 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117518400>.
11. Постанова Верховного Суду від 13.03.19 у справі № 631/2406/15-ц URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/80487429>.
-

Kluban M. V. Current issues of judicial review of deprivation of parental rights under martial law in Ukraine

The author analyzes the national legislation applied by Ukrainian courts to resolve disputes arising out of family legal relations regarding deprivation of parental rights under martial law. The author provides an analysis of the existing case law on deprivation of parental rights and proposes to supplement the list of grounds for deprivation of parental rights mentioned in Article 164(1) of the Family Code of Ukraine with such grounds as severance of the child's ties with the father or mother due to the latter's departure abroad and failure to maintain proper communication with the child, which is a violation of the child's private interests, physical and spiritual development, except when the family is particularly unsuitable or dysfunctional.

In this research, the author also analyzes other circumstances that affect the immoral behavior of a parent or mother and abuse of rights, which by their legal nature cannot lead to deprivation of parental rights.

The author focuses on the fact that at the legislative level, only one of the grounds specified in Article 164(1) of the Family Code of Ukraine is sufficient for deprivation of parental rights, but in court practice, several grounds are combined, including the departure of one of the parents abroad and obtaining citizenship of another country. It is emphasized that in cases where claims for deprivation of parental rights are filed on several grounds, the courts in such cases must argue and verify each of the grounds when considering the case.

Key words: *marriage, child, family, parents, parental rights, child maintenance, fulfillment of parental responsibilities, deprivation of parental rights, protection of child rights.*

УДК 347.1

DOI <https://doi.org/10.32782/1813-338X-2024.3.5>

О. М. Яриш

співробітник СБ України

СУБ'ЄКТИВНЕ МАЙНОВЕ ПРАВО НА ІНФОРМАЦІЮ

У статті представлено дослідження правової категорії «суб'єктивного майнового права на інформацію». Розглянуто загальноприйнятту структуру суб'єктивного права, яка складається з правомочностей на власні дії, на чужі дії та на звернення за захистом у разі порушення цього права. З метою кваліфікації суб'єктивного цивільного права як майнового проаналізовано ознаки, які йому притаманні та здійснено їх детальне дослідження. Особливу увагу приділено критерію «особистого характеру» суб'єктивного права, який існує саме завдяки тісному особистому зв'язку з особою носія цього блага. Досліджено три основних концепції змісту суб'єктивного права на інформацію: пропраїтарна концепція; обмежено пропраїтарна; виключних прав. З цією метою здійснювалося вивчення історичного розвитку вказаних концепцій, а також порівняння вказаних концепцій зі змістом прав на результати інтелектуальної, творчої діяльності та особистих немайнових прав. Доведено фактичне юридичне закріплення можливості знищення інформації на відміну від філософського розуміння інформації як незнищеної форми. Основним результатом вказаного дослідження стала обґрунтована авторська розробка змісту суб'єктивного права на інформацію, яка здійснена завдяки проведеному порівняльному аналізу правомочностей таких абсолютних прав як право власності, права на результати інтелектуальної, творчої діяльності та особисті немайнові права з врахуванням правової природи інформації як самостійного об'єкта цивільних прав. До вказаного суб'єктивного права на інформацію входять наступні правомочності з володіння, використання та розпорядження інформацією, при цьому підкреслюється, що правомочність використання не включає дії з підготовки інформації як об'єкта цивільних прав до вводу в цивільний оборот.

Ключові слова: інформація, об'єкт цивільних прав, суб'єктивне право на інформацію, правомочності.

Постановка проблеми. Постіндустріальний етап розвитку суспільства фактично закінчився, створивши передумови до нового етапу – «інформаційного». Вказані трансформації призвели до швидкого формування нового типу суспільних відносин – майнових з приводу інформації як самостійного об'єкта цивільних прав. Водночас, правове врегулювання вказаних відносин фактично не відповідає їх правовій природі та відстає від фактичної наявності вказаного типу відносин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження концепції «суб'єктивного майнового права на інформацію», особливо актуалізувалося із розвитком сучасного цифрового контенту як форми існування інформації як об'єкта цивільних прав. Зокрема, такі питання вивчалися такими науковцями як А. І. Марущак, О. В. Кохановська, В. О. Кулініч., А. Г. Дідук, Б. М. Гоголь, А.С. Сліпченко, С.О. Сліпченко та інші. Проте, актуальність дослідження правової категорії «суб'єктивне майнове право на інформацію» не втратило своєї доцільності

з огляду на нестримний розвиток інформаційних відносин та залучення інформації до цивільного обороту.

Метою дослідження є визначення змісту та поняття суб'єктивного майнового права на інформацію.

Виклад основного матеріалу. Загальновідомо, що будь-яка система містить у собі елементи, які в свою чергу є підсистемою, яка теж складається з елементів. Так, суб'єктивне право складається з правомочностей, які організаційно входять до нього.

Складовими частинами суб'єктивного права є:

- правомочність на власні дії, тобто визначати свою власну поведінку в межах даного права;
- правомочність на чужі дії, тобто право вимагати від зобов'язаних суб'єктів цивільного правовідношення виконання дій, необхідних для реалізації права уповноваженого суб'єкта або утримання від дій, що порушують це право;
- правомочність на звернення за захистом до держави у разі порушення суб'єктивного

права уповноваженої особи (Дискусійна складова);

Для кваліфікації суб'єктивного цивільного права як майнового є необхідною наявність таких ознак, а саме:

– відчужуваність майнових прав (вказує на те, що дані права не є невід'ємно властивими суб'єкту в силу його природи, їх виникнення, припинення пов'язане з певними юридичними фактами, як правило, правочинами);

– оборотоздатність об'єктів цивільних прав (здатність майнових прав виступати об'єктом цивільного обороту);

– відсутність нерозривного зв'язку із суб'єктами цивільних правовідносин (створює можливість їх переходу на правових підставах від одного суб'єкту до іншого);

– можливість їх грошової оцінки, грошового виразу (зумовлена як залученням прав до цивільного обороту, так і майновим характером інтересу) [12, с. 46-47].

С. О. Сліпченко справедливо вказує на критичне ставлення до такої ознаки майнового права як відчужуваність права, приводячи як приклад, право на отримання аліментів, право на відшкодування шкоди, завданої життю та здоров'ю фізичної особи, які хоч і є майновими, але є невідчужуваними, зазначаючи при цьому після проведеного аналізу, що ті права, нематеріальні об'єкти яких може бути оцінено у грошах, здатні набувати економічного змісту [21, с. 350-351]. Відповідно, основною ознакою майнового права є саме можливість грошової оцінки права. Відкрита та загальнодоступна інформація, маючи здатність до грошової оцінки та при наявності у неї мінової цінності, яка відповідно є еквівалентною формою товару в грошах або інших видах товару, створює умови для характеристики суб'єктивного права на інформацію як такого, що має майновий характер.

Для з'ясування наявності немайнової складової (особистих немайнових прав) у суб'єктивного права на інформацію необхідно з'ясувати характерні видові ознаки, що характерні для особистих немайнових прав. Перші, дві основні ознаки, які впливають з самої назви є немайновість цих прав, тобто відсутність економічного змісту у цих правах та особистий характер. Наразі відсутність майнової складової у цих правовідносинах ставиться під сумнів сучасними дослідженнями вчених. Тому вважаємо, що ця ознака не є критерієм, який прямо вирізняє особисті немайнові права.

Іншою ознакою, яка впливає з назви є виключно особистий характер. Нині існує думка згідно з якою, виключно особистий характер є обов'язковою ознакою. Один з представників даної теорії С. О. Сліпченко стверджує, що вживання слова «особисті» при позначенні оборотоздатних об'єктів особистих немайнових правовідносин має умовний характер, підкреслюючи при цьому належність до цих об'єктів: імені фізичної особи, її зображення, честі, ділової репутації, особистих паперів, відомостей про особисте життя, житлового простору, кореспонденції, інформації, найменування юридичної особи, автономність юридичної особи та інших подібних благ [21, с. 376].

На нашу думку, нівелювання критерію «особистого характеру» може привести до неврахування, при нормативному врегулюванні низки правовідносин, важливих зв'язків з особистістю, яка є володільцем блага. Дані зв'язки завжди враховувалися при правовому регулюванні правовідносин об'єктами яких є результати інтелектуальної діяльності та особисті немайнові блага.

Отже, з цією позицією не можна погодитися. С. О. Сліпченко відносить ім'я фізичної особи до оборотоздатних об'єктів особистих немайнових правовідносин, тому відповідно, ми можемо зробити висновок, про умовний характер слова «особисті» при позначенні цього блага, як стверджує науковець. Досліджуючи від'ємність (невід'ємність) та відчужуваність (невідчужуваність) об'єктів особистих немайнових благ, в тому числі й імені фізичної особи, він приходить до висновку, що функція цього блага проявляється як здатність персоніфікувати конкретну людину [21, с. 238].

З цього випливає, що у разі якщо таке благо як ім'я фізичної особи втрачає зв'язок з особою, яку вона персоніфікує, то це благо відповідно перестає виконувати свою функцію, а відповідно перетворюється на певну інформацію, яка не пов'язана з особою. Іншими словами таке благо як ім'я фізичної особи не може існувати у відриві від свого носія, тобто об'єктувавшись на матеріальному носії, з якого інша людина буде сприймати його своїми органами чуття, це благо буде завжди створювати в свідомості людини в уяві якої воно відображається зв'язок саме з конкретною особою.

Інший аргумент приводить сам С. О. Сліпченко розглядаючи концепцію про можливість існування особистих немайнових правовідносин як абсолютних та квазіабсолютних право-

відносин. Моделюючи особисті немайнові правовідносини як квазіабсолютні, він, як приклад, приводить ситуацію, в якій особи мають однакове ім'я та доводить хибність тези, що особисті немайнові правовідносини можуть бути не тільки абсолютними, а й квазіабсолютними аргументуючи, що кожна особа з однаковим ім'ям може використовувати його у всіх сферах діяльності. Також він наголошує на схожості об'єктів особистих немайнових благ лише за мовною формою вираження, та їх нетотожність, при цьому зазначаючи, що кожній з уповноважених осіб належить самостійне суб'єктивне право на свій тільки їй належний об'єкт [21, с. 418].

Така ситуація існує саме завдяки тісному особистому зв'язку з особою носія цього блага, так як ім'я фізичної особи буде характеризувати саме конкретну особу, носія блага. З інформацією, яка є об'єктом особистих немайнових прав та ж ситуація. Неможливо погодитися й з нівелюванням ролі особистого зв'язку інформації яка є об'єктом особистих немайнових прав з особою, носієм блага. Наприклад, таке благо як інформація про стан свого здоров'я не може існувати однаковою за змістом у двох осіб одночасно. Адже, навіть, при постановці однакового діагнозу, інформація, яке є його змістом буде відрізнятися в залежності від суб'єктивної оцінки лікаря. А відповідно, дана інформація є унікальною. Виходячи з цього особистий характер є однією з основних ознак, яка вирізняє інформацію, яка є об'єктом особистих немайнових прав та інформацією, яка є окремим нематеріальним благом.

Існує три основних концепції змісту суб'єктивного права на інформацію:

- пропраїтарна концепція;
- обмежено пропраїтарна;
- виключних прав.

Пропраїтарна концепція змісту суб'єктивного права є спробами вчених поширити право власності на інформацію. Закон України «Про інформацію» [17] у першій редакції розглядав інформацію, як об'єкт права власності. Цим законом було дано визначення праву власності на інформацію як врегульованих законом суспільних відносин щодо володіння, користування і розпорядження інформацією. Також було сформульовано зміст суб'єктивного права власності на інформацію, який складався з таких правомочностей як: володіння, користування і розпорядження інформацією. Тобто, було поширено правовий режим речі на такий нематеріальний об'єкт як інформація.

Розвиток суспільства вимагав від законодавця включати до цивільного обороту все нові та нові нематеріальні об'єкти. Перед вченими постала проблема створення категорійного апарату та механізму включенню до цивільного обороту цих об'єктів. Базуючись на принципах «юридичної економії» та «леза Оккама», які розуміють під собою необхідність застосувати щось існуюче, а не створювати щось нове, вчені почали поширювати речове право власності на нематеріальні об'єкти. Відтак відбулося формування пропраїтарної концепції змісту суб'єктивного права на нематеріальні об'єкти. Таким чином, поширення пропрієтарного режиму на нематеріальні об'єкти є нічим не іншим як правовою фікцією.

Під обмежено пропраїтарною концепцією розуміється поширення на інформацію права власності частково, у складі правомочності користування та розпорядження.

Слід зазначити, що навіть після зміни підходу законодавця до концепції змісту суб'єктивних прав на інформацію деякі вчені продовжують поширювати на інформацію право власності. Для дослідження цієї концепції необхідно спроектувати правомочності суб'єктивного речового права на інформацію як об'єкт цивільних прав. Загальноприйнятим є включення до права власності трьох правомочностей, а саме: правомочності володіння, правомочності користування, правомочності розпорядження.

Ці правомочності включають майже всі можливості, що може реалізувати власник, водночас правомочності володіння, користування та розпорядження не слід вважати замкнутим колом, бо власник має право здійснювати зі своїм майном будь-які дії, які можна не розуміти буквально як зазначені правомочності [7, с. 96]. Тому відповідно розглянемо ті можливості дій з інформацією, через які можна виразити майже всі правомочності.

Основні суперечки поширення права власності на інформацію точаться стосовно такої правомочності як володіння інформацією. Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних та кримінальних справ визначає право володіння власністю як юридично забезпечену можливість фактичного панування власника над майном, не пов'язану з використанням його властивостей [18]. Іншими словами, це можливість фізичного доступу до майна з метою отримання корисних властивостей з нього. Як зазначає О. В. Кохановська, коли йдеться про інформацію доречно розуміти під володінням

не класичне визначення з тріади права власності, а скоріше, поняття «знати» інформацію, зберігати її, російською «обладать» нею, а не «утримувати у своєму господарському віданні» [10, с. 219]. Дійсно, для того, щоб використати корисні властивості інформації необхідно мати безпосередній доступ до матеріального носія інформації, тому право на збереження інформації кореспондується з правом володіння інформацією.

Виходячи з цього володінням інформацією слід вважати можливість зберігати матеріальний носій інформації та можливість своїми діями накопичити інформацію на матеріальному носіїв інформації. Дане визначення відповідає сутності володіння інформацією. Адже сутність володіння як вольового явища - це, перш за все, можливість користування і розпорядження через виявлення волі власника майна [10, с. 239]. А відповідно можливість збереження та можливість своїми діями накопичити інформацію на матеріальному носіїв інформації забезпечують можливість користування і розпорядження через виявлення волі власника інформації. Виходячи з практичних позицій вважається за доцільне вживати законодавчо передбачений термін «володіння інформацією».

Необхідно зауважити, що проєктуючи зміст права власності на інформацію як об'єкт цивільних прав потрібно брати до уваги властивості інформації, насамперед, нематеріальність.

Іншою правомочністю права власності, яку необхідно спроектувати на інформацію як об'єкт цивільних прав є правомочність користування. Вважається за необхідне, з'ясувати зміст та обсяг правомочності користування в праві власності. Як загальновідомо, користування є можливістю отримувати корисні властивості з речі. Виходячи з розуміння правомочності як можливості учасника правовідносин здійснювати певні дії або вимагати їх від іншого учасника цих правовідносин [25], ми можемо прийти до висновку, що змістом правомочності є саме дії. Адже, суб'єктивне право є ні чим іншим як мірою та видом можливої поведінки уповноваженого суб'єкта, що забезпечується юридичними обов'язками інших учасників цивільних відносин і слугує для задоволення його інтересів. А нормами права можливо впливати тільки на поведінку (дії) особи, встановлюючи «еталон» поведінки. Тому твердження про те, що будь-які розумові операції з наявною інформацією є її користуванням вважаємо як такі, які

лежать поза межами правового регулювання, не є діями осіб, а відповідно й не можуть бути правомочністю. З прагматичної точки зору правомочність користування інформацією є виконання певних дій з інформацією спрямованих на задоволення потреб особи. А відповідно правомочністю користування інформацією слід вважати будь-які дії спрямовані на безпосереднє сприйняття конкретної інформації особою, або вводу інформації до технічного пристрою, які не виходять за межі інших правомочностей.

Ще одна складова суб'єктивного права власності є правомочність розпорядження. Дана правомочність у праві власності розглядається як можливість власника визначати долю речі. Тобто, можливість особи встановлювати різні правовідносини з іншими особами стосовно речей, на які поширюється її право власності [3, с. 426]. Виходячи з розуміння правомочності як юридичної можливості дій уповноваженої особи, та співвідносячи її з нормами об'єктивного права, які встановлюють еталон поведінки ми можемо стверджувати, що права представлені в Конституції України, а саме: право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію не охоплюють в цілому цю правомочність, та частково, вона знаходиться поза межами цих прав.

З вище приведеного списку прав зрозуміло, що тільки одне право частково охоплює правомочність розпорядження інформацією, – право поширювати інформацію, а відповідно частина можливих дій, лежить поза межами цього права. Правомочність розпорядження інформацією встановлює можливість, яка забезпечується нормами об'єктивного права, – правом на поширення інформації та є підґрунтям для цивільного обороту інформації як об'єкта цивільних прав. Слід зазначити, що Закон «Про інформацію» у першій редакції містив таке визначення поняття «поширення інформації» як розповсюдження, обнародування, реалізація у встановленому законом порядку документованої або публічно оголошеної інформації. Поняття «реалізація» вживається в ЦК України в двох розуміннях, – реалізація як втілення чогось в життя, в реальність і реалізація майна.

Виходячи з того, що термін «реалізація» має економічне походження. Вважається за необхідне, застосувати економічний аналіз права.

Зрозуміло, що поняття реалізації в економіці вживається саме в тому ж розумінні як і в цивільному праві. Тому очевидно, що поширенням інформації також вважався продаж або

будь-які дії, спрямовані на обмін інформації як об'єкта цивільних прав на гроші, які є еквівалентною формою вартості інших товарів. Виходячи з цього, можливо припустити можливість дій спрямованих на обмін інформації як об'єкта цивільних прав на інші об'єкти цивільних прав, які можуть виступати товаром, що безпосередньо й є формою товарного обороту. Як відомо, цивільний оборот охоплює поняття товарного обороту.

Повертаючись до правомочності користування в праві власності, то науковці до нього також включають можливість знищення речі. Слід зазначити, що в цивілістичній доктрині, виходячи з філософських характеристик інформації, склалася догма про незнищуваність інформації.

Здатність до багаторазового користування, неможливість її знищення, а при передачі – можливість збереження в особи, яка її передала – такі ознаки підкреслює О. В. Кохановська [9]. Значна кількість інших науковців дотримуються тієї ж думки. Тобто, існує дві основних думки, якими обґрунтовується незнищуваність інформації. Першою є філософська характеристика інформації, як не знищеної матерії, друга – залишення в пам'яті людини при відчуженні. Щодо філософського розуміння незнищуваності інформації слід зазначити, що не можна підміняти юридично важливі ознаки філософськими, адже для законодавця є важливим тільки ті ознаки, які мають вплив на врегулювання відносин стосовно цього об'єкта цивільних прав, які відповідно й будуть закріплені в нормах об'єктивного права. Щодо залишення в пам'яті людини, тут виникає питання, що трапляється з інформацією після смерті людини, адже мозок як носій інформації теж має певний термін свого функціонування.

Вважається за доцільне це питання розглянути з прагматичного аспекту. Як відомо інформація має цінність, ця цінність залежить від змісту, «свіжості» інформації та інших чинників. Суб'єкти в процесі своєї життєдіяльності використовують значну кількість інформації, цінність якої згодом втрачається, а значна кількість отриманої інформації, може навіть не сприйматися суб'єктом, внаслідок зміни обстановки чи будь-яких інших чинників.

Деякі види інформації є необхідність зберігати тільки певний термін, а потім вона повинна бути знищена з точки зору національної безпеки чи з будь-яких інших причин як то «старіння» інформації. На практиці існує безліч ситуацій,

в яких потрібно позбавитись від інформації. Тому, незважаючи на думки вчених щодо незнищуваності інформації, вважаємо за доцільне звернутися до норм об'єктивного права.

В Законі України «Про доступ до публічної інформації» [16] від 13.01.2011 в статті 10 зазначається про таке право кожної особи як вимагати виправлення неточної, неповної, застарілої інформації про себе, (курсив мій) *знищення інформації* про себе, збирання, використання чи зберігання якої здійснюється з порушенням вимог закону, а статтею 23 встановлюється відповідальність за порушення законодавства про доступ до публічної інформації за навмисне приховування або (курсив мій) *знищення інформації* чи документів.

Закон України «Про захист інформації в інформаційно-комунікаційних системах» містить безпосередньо дефініцію поняття «знищення інформації в системі» – дії, внаслідок яких інформація в системі зникає.

Низкою підзаконних нормативно-правових актів також передбачається можливість знищення даних, при цьому термін дані використовується як синонім поняття «інформація». Тобто, законодавець та інші суб'єкти правотворчості зазначають про можливість знищення інформації.

Оскільки в правомочність розпорядження інформацією входить не тільки можливість особи встановлювати різні правовідносини з іншими особами стосовно інформації, на які поширюється його право на інформацію, а й можливість знищення інформації, то зрозуміло, що правомочність розпорядження інформацією є ширше ніж межі права на поширення інформації.

Також слід відмітити наявність правомочності характерної для будь-якого суб'єктивного права, – право на чужі дії, тобто право вимагати від зобов'язаних суб'єктів цивільного правовідношення виконання дій, необхідних для реалізації права уповноваженого суб'єкта або утримання від дій, що порушують це право. В доктрині також наявне розуміння вказаної правомочності як правовимоги, тобто права вимагати відповідної поведінки від інших суб'єктів, як мають юридичні обов'язки (право на чужі дії) [1, с. 205].

А відповідно існує необхідність встановити зміст юридичного обов'язку на інформацію. С. Д. Гусарева та інші визначають юридичний обов'язок як покладену нормами права на зобов'язану особу й забезпечену можливістью

застосування засобів державного примусу міру необхідної поведінки, яку вона повинна здійснювати в інтересах уповноваженої особи [1, с. 125-126]. Т. П. Попович формулює таке визначення юридичного обов'язку: «Як правовий припис, що формулюється державою як необхідна для забезпечення правопорядку модель поведінки особи, встановлюється з метою підтримання належного функціонування суспільства як колективного цілого й забезпечення інтересів усіх його членів і виконується на основі сприйняття відповідної поведінки як справедливої та соціально доцільної» [14, с. 46]. П. М. Рабінович зазначає що юридичним обов'язком є закріплена в юридичних нормах і забезпечувана державою необхідність певної поведінки суб'єкта, спрямованої на здійснення його відповідного буттєвого обов'язку [19, с. 47].

Моделюючи правовідносини стосовно інформації, як самостійного об'єкта цивільних прав слід взяти до уваги, що саме абсолютні відносини створюють підґрунтя для цивільного обороту, статику правовідносин.

Передумовою подальшого обороту (відчуження, присвоєння, переходу) об'єктів є юридична монополія, яка, зазвичай, оформляється за допомогою абсолютних прав, таким чином результатом цивільного обороту є забезпечення саме зміни стану присвоєності об'єктів цивільного права [20, с. 42].

Тобто, зважаючи на те що об'єктом економічного обороту є блага, які мають форму товару, а економічний оборот, в свою чергу, є основою для цивільного обороту, то зрозуміло, що наявність абсолютного права на благо є передумовою цивільного обороту. Як зазначає С. О. Сліпченко встановлення об'єктивним правом заборони для суб'єктів правовідносин є способом регуляції суспільних відносин та створює для зобов'язаних осіб міру пасивної поведінки [21, с. 432].

ЦК України не містить конкретних норм, врегульовуючих правовідносини стосовно інформації як самостійного об'єкта цивільних прав, але до цих правовідносин можуть бути застосовані загальні положення цивільного законодавства. Статтею 13 ЦК України визначаються межі здійснення цивільних прав, так частиною 2 цієї статті підкреслюється наявність обов'язку осіб при здійсненні своїх прав, утримуватися від дій, які могли б порушити права інших осіб, завдати шкоди доквіллю або культурній спадщині. Тобто, ця стаття формулює правовий наступне

положення: «Право особи закінчується там, де починається право іншої особи», іншими словами там де починається право особи там починається обов'язок іншої особи. Отже, можливо зробити висновок про наявність в абсолютних правовідносинах стосовно інформації як об'єкта цивільних прав юридично встановленої необхідності утримуватися від дій, що можуть порушити право на інформацію.

Існують думки про поширення виключних прав на інформацію як об'єкт цивільних прав. Вважається за необхідне підкреслити, що концепція виключних прав виникла на зміну пропратарній концепції. В свою чергу, пропратарна концепція розглядає право інтелектуальної власності з приватноправової точки зору, тобто вважається, що право на результат творчої діяльності може бути зіставлений із правом власності особи на будь-який матеріальний об'єкт, правомочностями володіння, користування та розпоряджання [6, с. 65]. С. В. Бондаренко зауважує, що виключне право являється тільки юридичною конструкцією, яка полягає в тому, що власне закон визначає особу, в якій це право виникає [2, с. 78].

З цим твердженням можливо погодитись лише частково, в частині того, що прирівнявши виключні права до права власності, яке є абсолютним правом, можливо прийти до висновку абсолютності й виключних прав, і до висновку, що абсолютне право є передумовою, для відносних прав та цивільного обороту. Тому моделюючи правовідношення, яке забезпечує цивільний оборот інформації, необхідно виходити з моделі абсолютного правовідношення. Для формування будь-якого предмета як блага необхідна монополія на це благо. Як зазначає А. С. Сліпченко юридична монополія, зазвичай, оформляється за допомогою абсолютних прав [20, с. 42].

Існують різні думки, щодо місця правовідносин інтелектуальної власності. Єдиної думки, щодо місця правовідносин інтелектуальної власності немає, тому необхідно з'ясувати, що розуміють під цими поняттями приведені вище прибічники різних концепцій. Так, О. О. Ковальчук до змісту виключних прав включає дві правомочності – використання та розпорядження, при цьому стверджується, що право використання полягає у можливості правоволодільця самостійно використовувати результат інтелектуальної діяльності, а право розпорядження, передбачає можливість правоволодільця надавати дозвіл третій особі використовувати тим чи

іншим способом відповідний об'єкт права інтелектуальної власності [8, с. 41].

Вважається за необхідне заперечити таку думку в зв'язку з тим, що в такому випадку виникає ситуація за якої, об'єкти правомочності одного права є різними, а отже право має два різних об'єкти. Також, можливо розглянути точку зору О. О. Ковальчук через призму економічного та цивільного обороту. Відомо, що матеріальні та нематеріальні блага є об'єктом економічного обороту, в той час як об'єктом цивільного обороту є абсолютні права на ці об'єкти. Звідси можливо прийти до висновку про правильність розподілу об'єктів економічного та цивільного обороту, але в такому випадку об'єкт правомочності використання є об'єктом економічного обороту, а об'єкт цивільного обороту є об'єктом правомочності розпорядження.

Є. О. Харитонов зазначає, що майнові права інтелектуальної власності належать до абсолютних речових прав, та мають виключний характер [24, с. 382]. В свою чергу, С. О. Сліпченко визначаючи виключні правовідносини як родові поняття до правовідносин інтелектуальної власності і особистих немайнових правовідносин з оборотоздатними об'єктами, прийшов до висновку, про поширення на них ознак притаманних виключним правовідносинам [21, с. 469]. З чого можливо прийти до висновку про виключний характер цих правовідносин. Виходячи з того, що приведені дослідники визначають виключний характер майнових прав інтелектуальної власності, необхідно дослідити поняття «виключного права» та можливість його поширення на інформацію як об'єкт цивільних прав.

У юридичній літературі виключне право сформульовано як виключну можливість здійснювати, щодо об'єкта встановлені законом правомочності на свій розсуд, зазначаючи, що «виключність» розуміє під собою, неможливість кожної особи здійснити використання об'єкта, не маючи відповідного дозволу володільця виключних прав [3, с. 539].

О. І. Гоцанюк розуміє під «виключністю» - право правоволодільця дозволяти або забороняти іншим особам використовувати результат інтелектуальної власності [4, с. 24]. З таким формулюванням не можна погодитись, так як право власності теж закріплюється виключно за особою у визначеному законом порядку та на підставах, що ним встановлені.

Закон України «Про авторське право і суміжні права» [15] не дає чіткого визначення виключ-

них прав тільки вказуючи, що воно містить правомочності дозволяти або забороняти використання твору іншими особами. Аналіз іншого законодавства врегульовуючого відносини інтелектуальної власності вказує на таке ж розуміння законодавцем виключного права. Виходячи з цього, зрозуміло, чому значна кількість науковців виступає проти поширення права виключного права на інформацію, яка складає комерційну таємницю, адже виключне право це право лише однієї особи (сторони). Законодавство окремих країн (переважно пострадянських), врегульовуючи даний тип відносин, не розповсюджує концепцію виключних прав на інформацію, на яку поширюється режим комерційної таємниці, відносячи права на неї до невиключних, адже право на цю інформацію може виникати одночасно в різних осіб.

ЦК України розділяє майнові права інтелектуальної власності на виключні та невиключні. До виключних законодавець відносить:

- виключне право дозволяти використання об'єкта права інтелектуальної власності;
- виключне право перешкоджати неправомірному використанню об'єкта права інтелектуальної власності, в тому числі забороняти таке використання;

До невиключних ж відносить:

- право на використання об'єкта права інтелектуальної власності;
- інші майнові права інтелектуальної власності, встановлені законом;

Виходячи з цих прав, слід погодитися з думкою С. О. Сліпченко про те, що об'єктивне право встановлює межі здійснення суб'єктивних прав на об'єкти інтелектуальної власності не через володіння нематеріальними благами, а через використання [21, с. 468]. З метою більш детального дослідження слід порівняти зміст цих прав зі змодельованим змістом права на інформацію.

Так, дослідниками сформульовано таке визначення правомочності використання у виключному праві як такого, що містить подвійну природу, а саме з однієї сторони це застосування об'єкта інтелектуальної власності з метою отримання корисних властивостей або для досягнення будь-яких цілей, з іншої передбачає реалізацію юридично забезпечених можливостей, зокрема шляхом розпорядження. Водночас, термін «використання» розглядається як узагальнюючий який містить у собі всі доступні способи реалізації юридично забезпеченої можливості щодо здійснення прав

на результати, творчої діяльності та прирівняні об'єкти з метою отримання вигоди [11, с. 21].

Виходячи з того, що правомочність користування суб'єктивного права на інформацію – є саме безпосереднє сприйняття конкретної інформації особою, або вводу інформації до технічного пристрою, ми можемо стверджувати про різний зміст цих прав. Але слід зазначити, що введена правомочність користування інформацією як об'єктом цивільних прав не враховує можливих дій по підготовці до введення та введення в цивільний оборот інформації.

Правомочність розпорядження результатами інтелектуальної діяльності теж різниться з встановленою правомочністю розпорядження суб'єктивного права на інформацію.

Так, укладачі науково-методичних рекомендацій з роз'яснення правової характеристики порушень прав на об'єкти інтелектуальної власності стверджують, що об'єктом розпорядження завжди є майнове право, в свою чергу, правомочністю розпорядження є міра можливої участі конкретного виключного права у господарському обороті [11, с. 21].

Виходячи з розуміння розпорядження інформацією як можливості визначати долю інформації, а саме вступати у різноманітні відносини з приводу інформації, або знищувати інформацію та порівнюючи її з вище приведеною правомочністю розпорядження результатами інтелектуальної діяльності, ми можемо стверджувати про різний об'єкт у правомочності розпорядження суб'єктивного права на інформацію та виключного права на результати інтелектуальної діяльності. Правомочність розпорядження суб'єктивного права на інформацію спрямована на інформацію як об'єкт цивільних, а правомочність розпорядження виключного права на результати інтелектуальної діяльності спрямована саме на дії з виключним правом.

Також ці правомочності характеризують різні стани правовідношення складовими яких вони опосередковано є. Якщо в випадку правомочності виключного права це вже цивільний оборот, тобто динаміка правовідношення, то стосовно правомочності розпорядження суб'єктивного права на інформацію, це тільки передумова для динаміки правовідношення.

Існування правомочності володіння у виключному праві заперечується виходячи з того, що в праві власності правомочність володіння означає можливість перебувати у фізичному зв'язку з річчю, тобто з матеріальним об'єктом. Така правомочність звичайно не може бути застосо-

вана до нематеріальних об'єктів. Але розвиток права призвів до нового розуміння правомочності володіння у тому числі у зв'язку з виникненням права власності на такий нематеріальний об'єкт цивільних прав як майнові права.

До речі, законодавець в ЦК України прямо поширює право власності на майнові права, використовуючи для цього концепцію «безтілесних речей», зазначаючи, що майнові права є не споживною річчю. Тобто, почала формуватися тенденція до розгляду правомочності володіння як правового зв'язку суб'єкта правовідношення з річчю чи нематеріальними об'єктами, що забезпечує реалізацію інших правомочностей. Аналогічне можливо сказати й про такий об'єкт цивільних прав як цифрові речі.

Функцією цієї правомочності є можливість фактичного тримання інформаційного блага, що є майном. В свою чергу, однією з ознак майна є саме належність певній особі. Слід відмітити, що прибічники поширення пропраїтарної концепції на результати інтелектуальної діяльності включають до змісту права інтелектуальної власності правомочність володіння.

Наприклад, укладачі підручника з академічного курсу права інтелектуальної власності зауважують, що є низка прихильників теорії, які застосовують правомочність володіння, користування та розпорядження до об'єктів виключних прав (інтелектуальної власності) при цьому володінням є перебування матеріалів у володінні суб'єкта інтелектуальної власності (не тільки творця) [13, с. 66]. В свою чергу, перебування у володінні означає можливість доступу до цього об'єкта.

Прибічники концепції виключних прав теж намагаються вказати на існування такого зв'язку.

До речі, О. А. Гриценко аналізуючи економічну теорію прав власності стверджує, що виключення всіх інших з вільного доступу до ресурсу (благ) означає процедуру специфікації права власності, яка полягає у тому, аби створити умови для придбання прав власності тими, хто цінує їх вище, хто здатний отримати з них більшу користь [5, с. 97].

Тобто, володіння в праві власності та володіння у виключному праві розглядаються як право доступу до об'єкта. Необхідно зазначити, що конструкція застосування тільки двох правомочностей у праві власності теж відома, зокрема її представниками є італійські юристи С. Пульятті і Ф. Бартоломеї, які зазначають про існування тільки двох правомочностей у праві

власності, - користування та розпорядження. При чому С. Пульятті вважає крайньою межею правомочність користування, тобто зводить право власності тільки до права користування [22, с. 7].

З цього випливає досить суперечлива позиція щодо наявності чи відсутності правомочності володіння відносно нематеріальних об'єктів. Ми вважаємо, за необхідне включення такої правомочності до суб'єктивного права на інформацію.

Обов'язки виключного права та права на інформацію теж різняться, так як зміст їх правомочностей не співпадає за змістом. Аналізуючи вище приведене, ми можемо стверджувати про непоширення концепції виключних прав на інформацію як об'єкт цивільних прав.

Встановивши зміст суб'єктивного права на інформацію, необхідно встановити його місце в системі цивільного права. Досліджуючи таке особисте немайнове право як «право на інформацію» Р. О. Стефанчук, після розгляду переліку видів інформації, класифікованих у Законі України «Про інформацію» зазначає, що жодний з вказаних видів не може у повному обсязі бути придатним для створення відповідного особистого немайнового права. Виходячи з цього він формулює необхідність виділення нового виду інформації, - «особисту інформацію». Також він вказує на те, що замість «права на інформацію» необхідно виділити «право на особисту інформацію» як можливість фізичної особи вимагати надання їй у доступній формі повної, достовірної та своєчасної інформації про саму фізичну особу, її особисті немайнові блага та їх стан, її особисті немайнові права і порядок їх здійснення та захисту, іншу інформацію про предмети, факти, події, явища та процеси, в тому обсязі в якому вона створює загрозу для особистої безпеки фізичної особи, а також можливість використовувати вказану інформацію задля задоволення власних інтересів та потреб [23, с. 473]. З аналізу даного визначення досить ясно видно, що особиста інформація в представленому розумінні відповідає критерію невідчужуваності так як має безпосередній зв'язок з особою. Тому не можливо не підтримати точку зору Р. О. Стефанчука про таку заміну. Але виникає інше питання про місце права на інформацію в системі цивільних прав, яке відповідно вимагає подальших досліджень цієї проблеми.

Висновок. В результаті проведених досліджень висунуто гіпотезу про виключно майнове

суб'єктивне право на інформацію як сукупність правомочностей: володіння, використання та розпорядження інформацією. Підкреслюється, що правомочність використання не включає дії з підготовки інформації як об'єкта цивільних прав до вводу в цивільний оборот.

Список використаної літератури:

1. Білозьоров Є., Власенко В., Горова О. та ін. Теорія держави та права : навч. посіб. / за заг. ред. С. Гусарева, О. Тихомирова. К. : НАВС, Освіта України, 2017. 320 с.
2. Бондаренко С. Авторське право та суміжні права. К. : Ін-т інтел. власн. і права, 2008. 288 с.
3. Борисова В., Баранова Л., Бегова Т. Цивільне право : підручник / ред.: В. Борисова, І. Спасибо-Фатеева, В. Яроцький. Харків : Право, 2011. Т. 1. 656 с. URL: https://library.nlu.edu.ua/poln_text/senmk/cpu_1.pdf (дата звернення: 19.08.2024).
4. Гоцанюк О. І. Обороздатність майнових прав на об'єкти промислової власності в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків. 2017. 208 с.
5. Гриценко О. Економічна теорія прав власності. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. Серія: Економічна теорія та право (зб. наук. пр.). Х. : Право, 2011. № 4 (7). С. 93-103.
6. Дмитришин В.С. Щодо впливу різних теорій права інтелектуальної власності на процес розпорядження такими правами. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2019. № 5 (1). URL: http://www.nvppp.in.ua/vip/2019/5/tom_1/13.pdf (дата звернення: 20.06.2024). DOI : 10.32844/2618-1258.2019.5-1.11.
7. Кізлов С. Обмеження права власності в суспільних інтересах. *Юридичний вісник*. 2018. № 4. С. 95-99.
8. Ковальчук О.О. Право інтелектуальної власності на географічне зазначення в Україні та країнах Європейського Союзу: цивільно-правовий аспект: дис. канд. юрид. наук: 12.00.03; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2014. 197 с.
9. Кохановська О. Інформація як нематеріальне благо та захист інформаційних прав. *Верховний Суд України*. URL: [https://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/6700A809B011484FC2257B7B004D77FF?&focusjump=Інформація%20як%20нематеріальне%20благо%20та%20захист%20інформаційних%20пр](https://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/6700A809B011484FC2257B7B004D77FF?&focusjump=Інформація%20як%20нематеріальне%20благо%20та%20захист%20інформаційних%20пр) (дата звернення: 08.09.2024).
10. Кохановська О. Теоретичні проблеми інформаційних відносин у цивільному праві : монографія. Київ : Вид.-полігр. центр «Київ. ун-т», 2006. 463 с.

11. Методичні рекомендації щодо реагування дільничними офіцерами поліції на адміністративні правопорушення, передбачені статтею 51-2 КУпАП: наук.-метод. рекомендації. / С. Шатрава, О. Зайцев, О. Піхурець та ін. Харків: Харк. нац. ун-т внутр. справ. 2020. 44 с.
12. Міхно О. До питання про визначення майнових прав як об'єктів цивільних правовідносин. *Бизнес администрирование в условиях турбулентной экономики* : матеріали міжнарод. науч.-практ. інтернет-конференції (Харьков, 01-28 февраля 2015 г.). Харьков : ХНУГХ им. А.М. Бекетова, 2015. С. 44-47.
13. Орлюк О., Андросчук Г., Бутнік-Сіверський О. Право інтелектуальної власності: підруч. / ред. О. Орлюк, О. Святоцький. К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. 696 с.
14. Попович Т. Юридичний обов'язок як правова цінність. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 2. С. 43-47.
15. Про авторське право і суміжні права : закон України від 01 грудня 2022 р. № 2811-IX, веб-сайт Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20#n855> (дата звернення: 08.09.2024).
16. Про доступ до публічної інформації : закон України від 13 січня 2011 р. № 2939-VI, веб-сайт Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text> (дата звернення: 08.09.2024).
17. Про інформацію : закон України від 02 жовтня 1992 р. № 2657-XII, веб-сайт Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text> (дата звернення: 08.09.2024).
18. Про практику застосування судами законодавства під час розгляду цивільних справ про захист права власності та інших речових прав : лист Вищого спеціалізованого суду України № 24-150/0/4-13 від 28.01.2013. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/VRR00095.html (дата звернення: 08.09.2024).
19. Рабінович П. Основи теорії та філософії права: навч. посібник. Львів : ЛОБФ «Медицина і право», 2021. 256 с.
20. Сліпченко А. С. Способи та форми цивільного обороту речей : дис. ... канд. юр. наук : спец. 12.00.03 – Х. : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2019. 252 с.
21. Сліпченко С. Особисті немайнові правовідносини щодо оборотоздатних об'єктів : монографія. Харків : Діса плюс, 2013. 552 с. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/c3e2fe02-debe-4d13-b3cf-17aeacc6d78f/content> (дата звернення: 03.09.2024).
22. Соловійов О. Суб'єктивне право власності (деякі аспекти проблеми). *Право України*. 2010. № 12. С. 48-54.
23. Стефанчук Р. Особисті немайнові права фізичних осіб (поняття, зміст, система, особливості здійснення та захисту): монографія / відп. ред. Я. М. Шевченко. К: КНТ, 2007. 626 с.
24. Харитонов Є., Старцев О. Цивільне право України : підручник. - вид. 2, перероб. і доп. К. : Істина, 2007. 816 с.
25. Юридична енциклопедія: в 6 т. / Ю. Шемшученко. К. : «Укр. енцикл.», 1998. URL: <http://cyclus.com.ua/content/view/330/1/> (дата звернення: 17.06.2024).

Yarysh O. M. Subjective Property Right to Information

The article presents a study of the legal category of the “subjective property right to information”. Specifically, it examines the generally accepted structure of subjective rights, which includes the authority to act, the authority to compel others to act, and the authority to seek protection from the state in case of a violation of this right. To qualify subjective civil rights as property rights, the article analyzes their inherent characteristics and provides a detailed analysis. Special attention is given to the criterion of the “personal nature” of subjective rights, which exists due to the close personal connection with the bearer of this benefit.

The study explores three main concepts of the content of the subjective right to information: the Proprietary Concept, the Limited Proprietary Concept, and the Exclusive Rights Concept. For this purpose, the historical development of these concepts was examined, as well as a comparison of these concepts with the content of rights to the results of intellectual and creative activity and personal non-property rights. The study proves the factual legal recognition of the possibility of information destruction, contrary to the philosophical understanding of information as an indestructible form. The main result of the research is the well-founded author's development of the content of the subjective right to information. This development is achieved through a comparative analysis of the powers of such absolute rights as property rights, rights to the results of intellectual and creative activity, and personal non-property rights, considering the legal nature of information as an independent object of civil rights. The subjective right to information includes the following powers: possession, use, and disposal of information. It is emphasized that the power of use does not include actions related to preparing information as an object of civil rights for introduction into civil circulation.

Key words: information, object of civil rights, subjective right to information, powers.

ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

УДК 349.2

DOI <https://doi.org/10.32782/1813-338X-2024.3.6>**Лактіонов І. В.**аспірант кафедри трудового права
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ЩОДО ПОНЯТТЯ ЮРИДИЧНИХ ГАРАНТІЙ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА ПРАЦІВНИКА НА ГІДНЕ СТАВЛЕННЯ ДО НЬОГО З БОКУ РОБОТОДАВЦЯ

У науковій статті досліджується поняття юридичних гарантій забезпечення права працівника на гідне ставлення до нього з боку роботодавця. Це право є однією з ключових складових сучасних трудових відносин і забезпечує працівникам захист від дискримінації, образ, принижень, а також гарантує справедливе і шанобливе ставлення на робочому місці. Гідне ставлення передбачає надання рівних можливостей для всіх працівників, справедливе поводження, захист від фізичного і морального насильства, зловживань, а також забезпечення умов, що сприяють фізичному та психологічному благополуччю працівника.

У статті аналізуються юридичні гарантії, які включають комплекс норм національного та міжнародного права, спрямованих на захист прав працівників.

Особливу увагу приділено розгляду правових механізмів, що забезпечують реалізацію цього права в різних країнах, зокрема на прикладах досвіду Європейського Союзу, Німеччини, Франції та Великобританії. У статті підкреслюється, що національні правові системи включають механізми судового захисту, які дозволяють працівникам звертатися до суду у випадках порушення їхніх прав на гідне ставлення, що підтверджується низкою судових прецедентів.

Також досліджується питання соціальної відповідальності роботодавців та роль колективних договорів у захисті права на гідне ставлення. Особливий акцент зроблено на практиках запобігання насильству та домаганням на робочому місці, які формують гідні умови праці. У статті розглядаються не лише репресивні заходи, спрямовані на покарання за порушення, але й превентивні заходи, що сприяють створенню безпечного і поважного робочого середовища.

Юридичні гарантії гідного ставлення до працівника є невід'ємною частиною системи трудового права і важливим інструментом для забезпечення соціальної стабільності та продуктивності праці. Автор також робить рекомендації щодо вдосконалення національних механізмів захисту цього права, зокрема через удосконалення законодавства та підвищення ефективності механізмів контролю і відповідальності роботодавців за порушення прав працівників.

Ключові слова: право на гідне ставлення, юридичні гарантії, трудові відносини, дискримінація, запобігання насильству, соціальна відповідальність роботодавця, міжнародні стандарти.

Вступ. Право працівника на гідне ставлення до себе є основоположним принципом, закріпленим як у міжнародному трудовому праві, так і в національних правових системах різних країн світу. Ця концепція ґрунтується на широ-

кому визнанні людської гідності як універсального права і є частиною основних цінностей сучасних трудових відносин. Правові гарантії, спрямовані на забезпечення цього права, включають систему законів, політик і практик,

які захищають працівників від дискримінації, переслідувань, принизливого поводження та несправедливого звільнення, а також сприяють поважному та гуманному ставленню на робочому місці.

Постановка проблеми. Право працівника на гідне ставлення з боку роботодавця є важливим елементом сучасних трудових відносин, яке захищає працівників від дискримінації, образ, принижень, а також забезпечує справедливе і шанобливе ставлення в рамках професійної діяльності. Однак, незважаючи на наявність законодавчих норм, що гарантують це право, існують численні випадки його порушення як на міжнародному рівні, так і в національних системах. Постає питання ефективності юридичних механізмів захисту права на гідне ставлення, особливо з точки зору національного законодавства, яке має відповідати міжнародним стандартам та забезпечувати належний захист прав працівників. Особливо актуальною є проблема відсутності чітких механізмів, що дозволяють не лише покарати порушників, а й запобігати порушенням цього права шляхом запровадження профілактичних заходів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженням окремих питань юридичних гарантій забезпечення права працівника на гідне ставлення займалися такі українські вчені, як: Н. Б. Болотіна, Т. М. Вахоньва, В. С. Венедиктов, М. І. Іншин, М. М. Клемпарський, Л. Ю. Малюга, А.Р. Мацюк, М.О. Пижова, Р. Т. Чернега, В. І. Щербина, О. М. Ярошенко та інші.

Метою статті є визначення змісту та обсягу юридичних гарантій, що забезпечують право працівника на гідне ставлення до нього з боку роботодавця, аналіз ефективності наявних механізмів захисту цього права, а також вивчення міжнародного досвіду щодо правового регулювання цієї сфери.

Виклад основного матеріалу. Необхідно детально зупинитися на відображенні права працівника на гідне ставлення до себе у міжнародних правових актах.

Ці документи створюють глобальну основу для захисту прав працівників, забезпечуючи недискримінацію, справедливе ставлення та захист від домагань і принизливого поводження. Так, у Загальній декларації прав людини (1948 р.) дві статті:

- стаття 1: стверджує, що «всі люди народжуються вільними і рівними у своїй гідності та правах». Це є основою для визнання гідності

як невід'ємного права всіх людей, включаючи працівників, на робочому місці;

- стаття 23: передбачає право на працю в «справедливих і сприятливих умовах», що включає право на гідність, рівну оплату за рівну працю та захист від несправедливого ставлення [1].

Загальна декларація прав людини не є юридично обов'язковою, але слугує моральною основою для багатьох обов'язкових міжнародних угод. Вона підкреслює гідність, притаманну людині, в тому числі в контексті трудових відносин.

Особливу роль у царині праці відіграють конвенції Міжнародної організації праці (МОП), оскільки Міжнародна організація праці стоїть на захисті прав працівників і просування гідності на роботі. Кілька конвенцій МОП прямо чи опосередковано стосуються права на гідність. Це:

- Конвенція МОП № 111 про дискримінацію в галузі праці та занять (1958 р.). Стаття 1 визначає дискримінацію як будь-яке розрізнення, виняток або перевагу за ознакою раси, кольору шкіри, статі, релігії, політичних переконань, національного походження або соціального стану, що порушує рівність можливостей чи ставлення у сфері праці та занять.

Ця Конвенція забороняє дискримінацію у сфері зайнятості, що має важливе значення для забезпечення гідного та поважного ставлення до всіх працівників на робочому місці.

- Конвенція МОП № 190 про насильство та домагання (2019 р.). Стаття 4 вимагає від держав-членів поважати та заохочувати право кожного на світ праці, вільний від насильства та домагань, у тому числі гендерно зумовленого насильства, що принижує гідність працівників. Стаття 6 стверджує, що кожен член Організації повинен застосовувати, відповідно до національного законодавства та умов, інклюзивний, комплексний та ґендерно-орієнтований підхід для запобігання та ліквідації насильства та домагань у сфері праці.

Ця конвенція безпосередньо пов'язує право на гідність з необхідністю викорінення насильства та домагань на робочому місці. Це важливий крок до створення більш безпечного та поважного робочого середовища в усьому світі.

- Конвенція МОП № 87 про свободу асоціації та захист права на організацію (1948 р.). Стаття 3 захищає право трудящих на створення профспілок та організацій, забезпечуючи їм можливість організуватися і виступати за

справедливе ставлення та гідні умови праці без страху помсти [2].

Також необхідно звернути увагу на Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права (далі – МПЕСКП) (1966 р.). Стаття 7 МПЕСКП визнає право кожної людини на справедливі і сприятливі умови праці, включаючи «справедливу заробітну плату і рівну винагороду за працю рівної цінності» та «безпечні і здорові умови праці». А стаття 10 передбачає, що праця повинна поважати гідність людини і захищати її від будь-якої форми експлуатації [1].

Цей обов'язковий до виконання договір, ратифікований багатьма країнами, зобов'язує держави вживати законодавчих заходів для забезпечення гідних умов праці, що невід'ємно включає в себе повагу до гідності працівників.

У контексті актуальних гендерних питань обов'язково слід скати про Конвенцію про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (1979 р.), яка закликає держави ліквідувати дискримінацію щодо жінок у сфері зайнятості, щоб забезпечити право на працю в умовах рівності, включаючи «право на охорону здоров'я і безпеку в умовах праці» (ст. 11). Ця Конвенція розглядає конкретні питання, які впливають на гідність жінок на робочому місці, такі як нерівна оплата праці, домагання та дискримінація, зобов'язуючи держави забезпечити гідне робоче середовище для жінок.

Ще один важливий документ це Європейська соціальна хартія (далі – ЄСХ), 1961 р. (переглянута в 1996 р.), а саме стаття 26 розглядає право на гідність на роботі, зокрема, захищає працівників від сексуальних домагань та інших форм переслідувань. А стаття 1 визнає право на працю та вільний вибір роботи на умовах, що забезпечують повагу до гідності працівників. ЄСХ забезпечуючи більш конкретний захист трудових прав, особливо в контексті гідності на робочому місці [3].

Окремо необхідно виділити Конвенцію про права осіб з інвалідністю (2006 р.). Стаття 27 визнає право осіб з інвалідністю на працю нарівні з іншими в умовах відкритого, інклюзивного та доступного виробничого середовища, в якому поважається їхня гідність. Ця Конвенція підкреслює необхідність пристосування робочих місць для працівників з інвалідністю, забезпечуючи їхнє право на гідність шляхом рівного ставлення, доступності та розумного пристосування.

Таким, чином, право працівника на гідне ставлення до себе має глибоке коріння в між-

народному праві, оскільки багато міжнародних конвенцій і договорів визнають і захищають це право. Ці правові інструменти створюють глобальну основу, яка вимагає недискримінації, справедливого ставлення, захисту від переслідувань і сприяння створенню справедливих умов праці, які поважають гідність усіх працівників. Країни, які є сторонами цих конвенцій, зобов'язані включити ці принципи у свої національні правові системи, гарантуючи, що всі працівники можуть працювати в умовах, які підтримують їхнє фундаментальне право на гідність.

Ми акцентуємо увагу на тому, що поняття правових гарантій забезпечення гідності у сфері праці є багатограним і включає в себе кілька ключових аспектів:

По-перше, це захист від дискримінації та домагань. Забезпечення гідності на робочому місці починається із заборони будь-яких форм дискримінації за ознаками раси, статі, віку, релігії, інвалідності, сексуальної орієнтації чи інших особистих характеристик. Закони та нормативні акти, які забороняють домагання на робочому місці – сексуальні, расові чи на основі інших захищених категорій – мають фундаментальне значення для захисту гідності працівників. Запобігання булінгу та іншим формам психологічного насильства також підпадає під цей аспект [3].

По-друге, це справедливе та рівне ставлення. Працівники мають право на рівне та справедливе ставлення в усіх аспектах трудових відносин, зокрема під час найму, просування по службі, умов праці та звільнення. Справедливе ставлення поширюється на надання рівної оплати за рівну працю та забезпечення того, щоб політика та практика на робочому місці застосовувалися послідовно, без упередженості чи фаворитизму.

По-третє, безпечні та поважні умови праці. Гідність на роботі тісно пов'язана із забезпеченням безпечних, здорових та поважних умов праці. Це включає захист від фізичних небезпек, забезпечення необхідних заходів з охорони здоров'я та безпеки, а також шанобливе робоче середовище, яке підтримує психічне благополуччя працівників.

Окремо, треба виділити процедурну справедливість та належну правову процедуру. Працівники мають право на належну правову процедуру при прийнятті трудових рішень, включаючи дисциплінарні стягнення та звільнення. Це вимагає, щоб будь-яке дисциплінарне провадження було прозорим, ґрунтува-

лося на чітких правилах і щоб працівникам була надана можливість представити свої аргументи до того, як буде прийнято будь-яке несприятливе трудове рішення.

Характеризуючи царину праці, ми маємо говорити про свободу від поведження, що приносить гідність. Гідність на робочому місці також передбачає захист від будь-якого поведження, що приносить гідність або ображає людську гідність. Це включає захист від зловживання владою, надмірного нагляду або несправедливих вимог до роботи, які порушують елементарну людську гідність і недоторканність окремого працівника. Це також включає в себе і право на недоторканність приватного життя. Правові гарантії гідності також поширюються на захист приватного життя працівників. Працівники мають право на захист своєї особистої інформації та обґрунтоване очікування на недоторканність приватного життя, особливо у зв'язку з моніторингом і спостереженням на робочому місці [6]. Крім того, у даному контексті також необхідно говорити про сприяння позитивній культурі на робочому місці. Окрім заборонних заходів, забезпечення гідності передбачає сприяння позитивній культурі на робочому місці, де заохочуються повага, взаєморозуміння та професіоналізм. Це може включати політику балансу між роботою та особистим життям, гнучкий графік роботи та ініціативи з підвищення добробуту працівників.

Специфіка правових механізмів реалізації юридичних гарантій, що забезпечують право на гідність на робочому місці, полягає в тому, що зазвичай вони закріплені на декількох рівнях регулювання, зокрема:

1) національне законодавство: трудові кодекси, статuti про зайнятість, антидискримінаційні закони та правила охорони здоров'я і безпеки визначають правові рамки, які захищають гідність працівника. У деяких країнах конституційні положення прямо визнають право на гідність на роботі;

2) колективні договори: Ці угоди між роботодавцями та профспілками часто включають положення, що стосуються шанобливого ставлення до працівників, процедур розгляду скарг та захисту працівників від несправедливого поведження;

3) міжнародні інструменти: різні міжнародні конвенції, такі як конвенції Міжнародної організації праці (МОП) та директиви Європейського Союзу, відіграють вирішальну роль у встановленні стандартів захисту гідності працівників.

Спробуємо на прикладах зарубіжних країн проаналізувати особливості порушеного питання. Так, в ЄС право на гідність на робочому місці надійно захищене Хартією основних прав Європейського Союзу, яка чітко визнає право на людську гідність у статті 1 і право на чесні та справедливі умови праці у статті 31. Директиви ЄС про рівне ставлення стосуються питань дискримінації, домагань та рівного ставлення у сфері зайнятості. Загальний регламент про захист даних (GDPR) також захищає права працівників на недоторканність приватного життя та персональні дані на робочому місці.

Німеччина має надійний правовий захист гідності працівників, зокрема через свій Основний закон (Grundgesetz), який закріплює принцип людської гідності в статті 1. Трудове законодавство Німеччини наголошує на захисті від несправедливого звільнення відповідно до Закону про захист від звільнення (Kündigungsschutzgesetz) і включає комплексні антидискримінаційні положення відповідно до Загального закону про рівне ставлення (AGG). Суди в Німеччині також виносили рішення проти принизливого поведження та наголошували на необхідності дотримання справедливих процедур при прийнятті рішень про працевлаштування [4].

У Франції Трудовий кодекс містить конкретні положення, спрямовані на забезпечення гідності на робочому місці, включаючи положення про домагання, дискримінацію та умови праці. Франція також має суворий захист від психологічних утисків (моральних переслідувань): роботодавці зобов'язані за законом запобігати будь-яким формам приниження чи залякування на робочому місці та реагувати на них. Касаційний суд (найвища судова інстанція Франції) неодноразово приймав рішення на користь працівників, гідність яких була порушена роботодавцями.

У Великій Британії Закон про рівність 2010 року забезпечує широкий захист від дискримінації та домагань на роботі, безпосередньо підтримуючи право на гідність. Закон про охорону здоров'я та безпеку на робочому місці 1974 року також відіграє ключову роль у забезпеченні безпечного та поважного середовища на робочому місці. Суди Великої Британії послідовно підтримують право працівників на гідне ставлення до них, особливо у випадках знущань, домагань та конструктивного звільнення.

У США право на гідне ставлення на робочому місці визнається менш чітко, але основні засоби захисту існують через антидискримі-

наційні закони, такі як Закон про громадянські права 1964 року та Закон про американців з обмеженими можливостями (ADA). Випадки домагань на робочому місці регулюються доктриною «ворожого робочого середовища», а Закон про охорону праці та здоров'я (OSHA) забезпечує безпечні та поважні умови праці. Однак доктрина звільнення за власним бажанням ускладнює питання захисту від несправедливого звільнення [5].

Висновки. Забезпечення права працівників на гідне ставлення до себе є центральним принципом трудового права в багатьох юрисдикціях. Правові гарантії цього права включають захист від дискримінації та утисків, доступ до безпечних умов праці, повагу до приватного життя та процедурну справедливість при прийнятті рішень про працевлаштування. Хоча специфіка цих гарантій відрізняється в різних країнах, зростаюче визнання права на гідність у сфері зайнятості підкреслює необхідність створення всеосяжної правової бази, яка захищає працівників від принизливого поводження та сприяє формуванню позитивної, шанобливої культури на робочому місці. Досвід таких зарубіжних країн, як Німеччина, Франція, Великобританія та ЄС, може слугувати цінним прикладом для посилення такого захисту в усьому світі, зокрема і в Україні.

Список використаних джерел:

1. Піжова М. Юридичні гарантії реалізації права працівників на справедливу оплату

праці : монографія / М. Піжова, Нац. юридичний ун-т імені Ярослава Мудрого. Київ : Вид-во «Наукова столиця», 2021. 376 с.

2. Трудове право України: Академічний курс: підручник. / П. Д. Пилипенко, В. Я. Бурак, З. Я. Козак та ін.; за ред. П. Д. Пилипенка. 2-е вид., ієрероб. і доп. Київ : Видавничий Дім «Ін Юре», 2006. 544 с.
3. Мельник К. Ю. Проблеми юридичних гарантій трудових прав працівників при укладенні, зміні та розірванні трудового договору : монографія / К. Ю. Мельник, А. О. Бабенко. Харків : Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2016. 240 с.
4. Лагутіна І. В. Юридичний механізм забезпечення особистих немайнових трудових прав працівників: дис... д-ра юрид. наук: 12.00.05. Одеса, 2015. 392 с
5. Іншин М. І., Мацюк А. Р., Соцький А. М., Щербина В. І. Курс порівняльного трудового права: підручник / за ред. акад. А. Р. Мацюка. Харків: Ніка Нова, 2011. 980 с.
6. Андріїв В.М. До питання юридичних гарантій трудових прав працівників. Правові засади працевлаштування та зайнятості населення в умовах ринкової економіки: Матеріали науково-практичної конференції; М.Севастополь, 19-21 травня 2011 р. / За ред. проф. В.С. Бенедиктова. – Севастополь: Українська асоціація фахівців трудового права, Севастопольський інститут банківської справи Української академії банківської справи Національного банку України, 2011. С. 178-181

Laktionov I. V. ON THE CONCEPT OF LEGAL GUARANTEES TO ENSURE THE RIGHT OF AN EMPLOYEE TO BE TREATED WITH DIGNITY BY THE EMPLOYER

This article explores the concept of legal guarantees of the employee's right to be treated with dignity by the employer. This right is one of the key components of modern labor relations and provides employees with protection from discrimination, insults, humiliation, and guarantees fair and respectful treatment in the workplace. Decent treatment implies equal opportunities for all employees, fair treatment, protection from physical and moral violence, abuse, and the provision of conditions conducive to the physical and psychological well-being of the employee.

The article analyzes legal guarantees, which include a set of national and international law provisions aimed at protecting the rights of employees.

Particular attention is paid to the legal mechanisms that ensure the realization of this right in different countries, in particular, on the examples of the experience of the European Union, Germany, France and the United Kingdom. The article emphasizes that national legal systems include judicial protection mechanisms that allow employees to go to court in cases of violation of their rights to decent treatment, which is confirmed by a number of court precedents.

The article also examines the issue of social responsibility of employers and the role of collective bargaining agreements in protecting the right to decent treatment. Particular emphasis is placed on the practices of preventing violence and harassment in the workplace, which form decent working conditions. The article discusses not only repressive measures aimed at punishing violations, but also preventive measures that contribute to the creation of a safe and respectful working environment.

Legal guarantees of decent treatment of employees are an integral part of the labor law system and an important tool for ensuring social stability and labor productivity. The author also makes recommendations for improving the national mechanisms for the protection of this right, in particular, by improving legislation and increasing the effectiveness of mechanisms for monitoring and liability of employers for violations of workers' rights.

Key words: *right to decent treatment, legal guarantees, labor relations, discrimination, prevention of violence, employer's social responsibility, international standards.*

УДК 349.2

DOI <https://doi.org/10.32782/1813-338X-2024.3.7>**В. П. Пікуль**кандидат юридичних наук,
суддя Полтавського апеляційного суду
<https://orcid.org/0000-0002-9253-7854>

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ЕЛЕМЕНТІВ СУТНОСТІ ПРАВА ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ НА ПРАЦЮ В УКРАЇНІ

У статті здійснено ґрунтовне дослідження сутності права державних службовців на працю в Україні, що набуває особливої актуальності в контексті сучасних реформ державної служби та складної політично-соціальної ситуації. Автор аналізує конституційно-правові основи права на працю державних службовців, підкреслюючи його фундаментальне значення для забезпечення ефективного функціонування державного апарату та реалізації принципів правової держави.

Право державних службовців на працю має складну правову природу, яка включає в себе як елементи трудового права, так і публічно-правові обмеження, пов'язані з особливим статусом державних службовців. Це право є частиною конституційного права на працю, яке гарантується кожному громадянину України, однак специфіка діяльності державних службовців вимагає додаткових регулятивних механізмів, що забезпечують виконання їх функцій в інтересах держави. Важливо зазначити, що особливі умови прийняття на державну службу, а також вимоги до професійної компетентності державних службовців, обумовлюють індивідуальний підхід до правового забезпечення їх трудових прав. Законодавче регулювання їхньої праці спрямоване на досягнення балансу між гарантуванням правових інтересів службовців та захистом суспільних інтересів, що, в свою чергу, впливає на ефективність державного управління. Крім того, правова природа права на працю державних службовців полягає у його зв'язку з принципом стабільності державної служби, що є необхідним для забезпечення професіоналізації та зменшення ризиків політичного впливу на апарат управління.

Наведено позиції різних вчених. Розкрито специфіку трудових відносин державних службовців, також охарактеризовано особливості правового регулювання їхньої професійної діяльності. Деталізовано специфіку правової природи елементів сутності права державних службовців на працю в Україні. Визначено соціально-економічну основу та конституційну основу сутності права державних службовців на працю. Охарактеризовано кожну з них. Конституційне закріплення цього права є фундаментальним для забезпечення не лише правового захисту службовців, але й для підтримки ефективності державного управління. Соціально-економічний аспект права на працю державних службовців підкреслює їхню роль у забезпеченні стабільності державних інституцій та сприянні економічному розвитку країни. Таким чином, комплексний підхід до вивчення права державних службовців на працю дозволяє більш глибоко зрозуміти його сутність та значущість не тільки для сьогодення, а й майбутнього правової доктрини.

Ключові слова: сутність, право, державні службовці, праця, трудова діяльність, робота.

Постановка проблеми. Актуальність дослідження сутності права державних службовців на працю зумовлена значущістю державної служби як інституту, що забезпечує стабільність державного та соціального розвитку. Питання трудових прав державних службовців набуває особливої ваги в умовах трансформаційних процесів, що відбуваються в Україні, зокрема, в контексті адаптації національного законодав-

ства до європейських стандартів. Державна служба не лише забезпечує реалізацію публічних функцій держави, але й формує імідж правової держави через забезпечення належних умов праці для усіх верств населення. Трудові права безпосередньо державних службовців є складним феноменом, який поєднує в собі як загальні трудові права, властиві всім працівникам, так і спеціальні гарантії, зумовлені осо-

бливим статусом цієї категорії працівників. Важливим є врахування специфічних умов роботи державних службовців, таких як підвищений рівень відповідальності, високі етичні стандарти та певні обмеження у правах, що випливають із характеру їх діяльності. Окрім того, у зв'язку з агресією російської федерації та загрозами національній безпеці, постає питання про зміцнення кадрового потенціалу державних кадрів, що є можливим лише завдяки формуванню продуктивної системи гарантій для захисту трудових прав службовців. Отже, дослідження сутності права державних службовців на працю є вагомим питанням не лише для теорії, але й на практиці.

Стан опрацювання цієї проблематики.

Проблема реалізації права на працю державними службовцями привертає значну увагу науковців із часу проголошення незалежності України та формування інституту службово-трудова відносин як складової частини трудового права. Наукові дослідження, присвячені цьому питанню, висвітлюють різні аспекти правового регулювання праці державних службовців, включно з забезпеченням їх прав і гарантій у професійній діяльності. У цьому контексті важливими є праці таких науковців, як В.А. Багрій, І.П. Греков, О.Ю. Дрозд, М.І. Іншин, М.І. Кобаль, А.Ю. Коротких, В.Л. Костюк, І.В. Кудрявцев, І.Л. Олійник, М.В. Панченко, О.В. Чурсін та інших, які суттєво збагатили доктрину трудового права України.

Незважаючи на значний внесок зазначених науковців у розвиток теорії трудового права, комплексного і системного аналізу реалізації державними службовцями права на працю досі не вистачає. Зокрема, потребують додаткового вивчення питання, що стосуються правових гарантій захисту права на працю, меж обмежень у праві на страйк, специфічних умов праці, а також особливостей відповідальності державних службовців. У сучасних умовах, коли відбуваються постійні зміни у сфері правового регулювання державної служби, а також у зв'язку із необхідністю адаптації національного законодавства до європейських стандартів, стає очевидною необхідність розробки нових підходів до вирішення ряду теоретико-практичних проблем у даній царині.

Метою статті є загальнотеоретичний аналіз сутності права державних службовців на працю в Україні.

Виклад основного матеріалу. Право на працю, як зазначає О.Г. Середа, є невід'ємною

складовою людської сутності, відображаючи природну потребу людини у праці, що виступає основою для інших прав і свобод у трудовій сфері. Він наголошує, що «право на працю та умови його реалізації визначають зміст усіх норм трудового права як галузі права» [1, с. 74]. У межах нашого дослідження це твердження можна розширити, додавши, що специфіка реалізації права на працю державними службовцями визначає їхню внутрішню організацію та оптимальні методи правового регулювання трудових відносин у цій сфері. З огляду на це, важливо підкреслити, що реалізація права на працю є універсальною для всіх суб'єктів трудових відносин, незалежно від сфери їх діяльності. Державні службовці, так само як і інші працівники, мають право на трудові гарантії, оскільки їхня праця не лише забезпечує функціонування державних інституцій, але й слугує засобом задоволення особистих інтересів та забезпечення існування. Це підкреслює фундаментальний характер права на працю, що поширюється на всіх, включаючи державних службовців.

Водночас специфіка державної служби, яка передбачає виконання особливо важливих функцій для суспільства та держави, не повинна призводити до звуження прав державних службовців у трудовій сфері. Обмеження права або його скасування є неприйнятними, оскільки порушують основні принципи правової держави та соціальної справедливості.

Отже, зважаючи на вищезазначене, можна стверджувати, що право на працю державних службовців повинно бути належним чином захищене і врегульоване з урахуванням специфіки їхньої діяльності. Це дозволить забезпечити баланс між публічними інтересами та правами державних службовців, що є важливим для ефективного функціонування системи державного управління.

Відносно цього доречно зазначає О.І. Процевський, який розділяє зміст конституційного права на працю розділяє на декілька частин: «перша - це природне право людини, але воно закріплене в Основному Законі держави та можна з упевненістю стверджувати, що мета такої редакції – скоріше наголосити про обов'язок держави гарантувати забезпечення своїх громадян роботою, завдяки якій і будуть створюватися матеріальні і духовні цінності для існування суспільства і самої держави. Тому в другій частині змісту права на працю йдеться не про право як таке, а про наслідки для праців-

ника, який буде застосовувати свою унікальну природну здатність до праці – «можливість заробляти собі на життя працюю». І саме тут підкреслюється, що ця можливість заробляти собі на життя позбавлена примусу» [2, с. 252-253]. Виходячи з цього, можна резюмувати, що особливістю сутності права на працю державних службовців є поєднання у собі одразу двох таких частин, адже створюючи посади (робочі місця) державної служби, фактично, забезпечується роботою певна кількість осіб, які, у свою чергу, через виконання професійних обов'язків допомагають створювати належні умови для реалізації іншими особами права на працю. Важливо, що хоча внутрішня сутність державної служби передбачає застосування імперативних методів, проте державний службовець завжди має свободу вибору щодо вступу на таку службу та її завершення. На доповнення цьому, визначено право не виконувати ті накази, що є злочинними, а отже й забезпечено правовий характер їх діяльності.

Т.М. Юзько підкреслює, що «право на працю нерозривно пов'язаним із правом на життя. Адже реалізація даного права передбачає одержання матеріальних засобів для існування особи. Таким чином, ці засоби сприяють реалізації та захисту права на життя в біологічному розумінні. Крім того, винагорода за працю може бути використана для подальшого культурного розвитку, підвищення статусу людини, тобто реалізація права на працю сприяє захисту права на життя в соціальному розумінні» [3, с. 73]. Погоджуючись із визначенням впливом права на працю на соціальний та біологічний аспекти життя кожної людини, необхідним є доповнення щодо ролі у життя державного службовця. Адже, специфіка такої діяльності дозволяє краще розуміти державно управлінські процеси та підвищує рівень правової культури та свідомості, що не може не позначитись й на якості виконання обов'язків. Разом з тим, аналізуючи надане автором твердження, не можливо зрозуміти, яка ж все ж різниця між правом на життя та правом на працю та чи не є останнє лише інструментом для його забезпечення.

Зі свого боку В.Я. Малиновський, досліджуючи діяльність державного службовця, визначає наступні обов'язкові складові його статусу: «цілісність, системність правового положення державного службовця, співвідношення повноважень посади, яку він обіймає, з правами і обов'язками, що витікають із факту перебування на державній службі; установлені правові

стимули й мотивації для зацікавленості державного службовця; механізм юридичної відповідальності; забезпечення стабільності статусу державного службовця відповідних гарантій соціального захисту» [4, с. 40]. Тобто з позиції держави сутність права на працю для державних службовців полягатиме у забезпеченні стабільності та застосуванні поєднаного диспозитивно-імперативного методу для регулювання трудових відносин із державним службовцем. У свою чергу, для державного службовця сутністю права на працю є використання максимального комплексу трудових прав та якісне виконання професійних обов'язків, що полягають у вірному здійсненню повноважень.

Також, Т.Ю. Витко вказує, що «державний службовець, як працівник державного органу завжди бере участь у трудовому процесі і його діяльність є завжди розумовою. Адже залежно від того, який вид діяльності (виконує функції) здійснює працівник, їх поділяють на робітників, службовців, спеціалістів, управлінців (керівників)» [5, с. 41]. Таким чином, право на працю державного службовця не може виникнути поза його волею. Крім того, необхідність інтелектуальної складової у такій діяльності вказує на необхідність волі державного службовця для продовження втілення права на працю та для його зміни. У межах питання щодо сутності досліджуваного права, така особливість впливає розкриває залежність від професійних знань та здібностей.

На думку В.Л. Костюка, «право на державну службу тісно пов'язане та обумовлене правом на працю, його реалізація та гарантування пов'язано із зайняттям посад державної служби; це право виступає ключовим елементом правосуб'єктності державного службовця; це право зумовлює виникнення, зміну та припинення службово-трудова відносин [6]. Таким чином, реалізація права на працю державного службовця можлива лише за наявності відповідної вакантної посади, а отже необхідним є, як законодавче її передбачення, так й юридичний факт можливості її зайняття кандидатом. Разом з тим, твердження автора, що право на державну службу обумовлене правом на працю є спірним, оскільки кожне із даних прав виникало із різною метою, а їх спільність можливо пояснити об'єктивною неможливістю виконання державної служби не суб'єктами права, а також заборонаю щодо примусової праці. Тобто, право на державну службу виникло унаслідок потреби суспільства до управління та надання

соціально важливих послуг усьому населенню, коли ж право на працю має індивідуальних характер.

Здійснивши дослідження наукових підходів щодо змісту та сутності права на працю державних службовців, можливо дійти висновку, що вона є багатогранною та не може бути визначена в межах єдиного підходу. Саме тому найбільш вірно розкрити дане питання можливо лише детально висвітливши кожен із елементів досліджуваної сутності. Враховуючи здійснені у роботі висновки, сутність права на працю державних службовців становить:

- 1) соціально-економічна основа;
- 2) конституційно-правова основа.

З позиції соціально-економічної сутності, праця виступає як ключовий засіб та інструмент, що забезпечує взаємодію людини із суспільством. Це обумовлено тим, що трудова діяльність зазвичай здійснюється в колективі, а її результати спрямовані на задоволення соціальних та культурних потреб як окремої особи, так і суспільства в цілому. Відтак, реалізація права на працю, зокрема державним службовцем, надає можливість особі втілювати свої соціальні інтереси та активно брати участь у суспільному житті.

Сутність праці державного службовця полягає у наданні послуг населенню та задоволенні потреб суспільства. Таким чином, право на працю не лише задовольняє потребу особи у взаємодії із соціумом, але й приносить позитивний, корисний результат для самого суспільства. У контексті державної служби це проявляється у забезпеченні економічно ефективної діяльності державних інституцій, створенні сприятливих та безпечних умов життя для громадян.

Крім того, праця має виражений економічний характер, оскільки її результати завжди мають певну цінність і впливають на здатність особи забезпечувати своє життя. Реалізація права на працю державним службовцем безпосередньо впливає на економічний стан держави, незалежно від конкретного державного органу. Це зумовлено тим, що діяльність державних службовців забезпечує стабільність та надійність функціонування державного апарату, що, у свою чергу, знижує ризики для розвитку бізнесу та залучення інвестицій.

Враховуючи зазначене, праця державних службовців виступає як важливий фактор соціально-економічного розвитку держави. Вона не лише задовольняє особисті потреби служ-

бовців у професійній реалізації та соціальній взаємодії, але й сприяє загальному добробуту суспільства. Ефективна діяльність державних службовців підвищує довіру до державних інституцій, стимулює економічну активність та покращує якість життя громадян.

Таким чином, право на працю для державних службовців набуває особливого значення, оскільки їхня діяльність має множинний вплив – як на особистому, так і на суспільному рівнях. Це підкреслює необхідність забезпечення належних правових гарантій для реалізації цього права, а також створення умов, що сприятимуть підвищенню ефективності державної служби. У сучасних умовах, коли перед державою стоять складні соціально-економічні виклики, роль державних службовців у забезпеченні стабільності та розвитку країни стає ще більш вагомою. Тому правове регулювання їхнього права на працю повинно бути спрямоване на балансування інтересів особи, держави та суспільства в цілому.

Слід наголосити, що найбільш повно сутність права на працю державного службовця розкривається саме у поєднанні даних складових. Таке твердження пояснюється неможливістю існування економічних процесів поза суспільством, а також й самою соціальною спрямованістю діяльності державного службовця. Таким чином, негативні зміни в економічному становищі держави будуть й відображатись на діяльності державного службовця, як щодо персональної мотивації, так й щодо можливостей здійснення повноважень в аспекті достатнього фінансування самого напрямку.

Закріплення права на працю державних службовців у Конституції має фундаментальне значення для правової системи держави. Правова цінність цього полягає в створенні стабільної основи для регулювання трудових відносин у сфері державної служби, що забезпечує належний захист прав службовців і сприяє виконанню ними своїх обов'язків. Соціальна значущість виражається в тому, що ефективна діяльність державних службовців безпосередньо впливає на якість надання публічних послуг та задоволення потреб громадян. Політична цінність полягає в утвердженні принципів демократичного врядування та зміцненні довіри громадян до державних інституцій. Економічна ж значущість проявляється через вплив на стабільність економічної системи держави, оскільки професійна діяльність службовців сприяє ефективному управлінню державними

ресурсами та створенню сприятливого клімату для інвестицій і розвитку бізнесу.

Висновки. У підсумку, сутність права на працю державних службовців є багатогранною та має вирішальне значення для функціонування правової держави. Конституційне закріплення цього права забезпечує його реалізацію на найвищому рівні, що є необхідним для ефективної роботи державного апарату та задоволення потреб суспільства. Врахування правової, соціальної, політичної та економічної цінності державної служби є ключовим для розвитку нормативно-правової бази, яка регулює трудові відносини в цій сфері. Подальший науковий аналіз і вдосконалення механізмів реалізації, забезпечення та захисту права на працю державних службовців сприятимуть підвищенню ефективності державного управління, зміцненню правових засад суспільства та забезпеченню прав і свобод громадян.

Список використаної літератури:

1. Середа О. Г. Реалізація права на працю в умовах євроінтеграції України. *Право та інновації*. 2016. № 1. С. 73-80.
2. Процевський О.І. Чи справді держава не гарантує громадянам право на працю? *Право України*. 2014. № 1. С. 249-257
3. Юзько Т. М. Поняття і сутність права на працю і права на життя. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Юридичні науки*. 2015. Вип. 5(2). С. 70-73
4. Малиновський В. Я. Державна служба: теорія і практика: навч. посібник. К.: Атіка, 2003. 52 с.
5. Витко Т. Ю. Державний службовець в умовах реформування державного управління в Україні. *Аспекти публічного управління*. 2018. Т. 6, № 3. С. 39-47
6. Костюк В. Л. Яцкевич І. І. Конституційне право на державну службу через призму новітнього законодавства: науково-теоретичний аспект. *Публічне право*, 2017. № 3. С. 151-159.

Pikul V. P. Theoretical and legal characteristics of the elements of the essence of the right of civil servants to work in Ukraine

The article provides a thorough study of the essence of state law employees to work in Ukraine, which is becoming especially relevant in the context of modern civil service reforms and complex political social situation. The author analyzes the constitutional and legal foundations of the right to the work of civil servants, emphasizing its fundamental importance to ensure the effective functioning of the state apparatus and implementation of the principles of the rule of law.

The right of civil servants to work has a complex legal nature, which includes both elements of labor law and public law restrictions related to the special status of civil servants. This right is part of the constitutional right to work, which is guaranteed to every citizen of Ukraine, however, the specifics of the activities of civil servants require additional regulatory mechanisms that ensure the performance of their functions in the interests of the state. It is important to note that the special conditions of admission to the civil service, as well as the requirements for the professional competence of civil servants, determine an individual approach to the legal protection of their labor rights. Legislative regulation of their work is aimed at achieving a balance between guaranteeing the legal interests of employees and protecting public interests, which, in turn, affects the effectiveness of public administration. In addition, the legal nature of the right to work for civil servants lies in its connection with the principle of stability of the civil service, which is necessary to ensure professionalization and reduce the risks of political influence on the administration apparatus.

The positions of various scientists are given. The specifics of labor are disclosed relations of civil servants, features are also characterized legal regulation of their professional activities. Detailed the specificity of the legal nature of the elements of the essence of the law of civil servants for work in Ukraine. The socio-economic basis and the constitutional basis of the essence of the right of civil servants to work. Each of them is characterized. Constitutional consolidation of this right is fundamental for providing not only legal protection for employees, but also for support efficiency of public administration. Socio-economic aspect of law on the work of civil servants emphasizes their role in providing stability of state institutions and promotion of economic development country. Thus, a comprehensive approach to the study of state law of employees for work allows a deeper understanding of its essence and significance not only for the present, but also for the future of legal doctrine.

Key words: *essence, law, civil servants, work, labor activity, job.*

ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО; АГРАРНЕ ПРАВО; ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО

УДК 349.41

DOI <https://doi.org/10.32782/1813-338X-2024.3.8>

М. В. Кнапець

аспірант

Навчально-наукового інституту права

Національного університету водного господарства та природокористування,
помічник судді Північно-західного апеляційного господарського суду

ПОНЯТТЯ ТА СУТНІСТЬ ОРЕНДИ ЗЕМЛІ. ЇЇ ОСОБЛИВОСТІ У СІЛЬСЬКОМУ ГОСПОДАРСТВІ

Земля є одним із найцінніших ресурсів для людства, а її володіння і використання є ключовими питаннями для аграрного сектору та економіки в цілому. У статті розглядається важлива роль оренди землі в управлінні земельними ресурсами в Україні, аналізується її правова природа, а також оцінюється важливість цього інституту для розвитку сільського господарства.

Конституція України та Земельний кодекс визначають землю як національне багатство, яке потребує особливої охорони. Земельна реформа, що триває в Україні, спрямована на створення нових організаційно-правових форм для ефективного землекористування, зокрема через механізм оренди.

Оренда землі є важливим інструментом для розвитку сільського господарства, забезпечуючи підприємцям можливість користуватися земельними ресурсами без необхідності їхнього придбання. Водночас оренда забезпечує стабільний дохід власникам землі. В Україні орендні відносини регулюються спеціальними законами, однак існують певні правові та економічні виклики, які потребують подальшого врегулювання для забезпечення ефективного функціонування цього механізму.

Аналіз автора націлений на правові аспекти оренди, визначені Конституцією України та Земельним кодексом, а також основні етапи земельної реформи, які вплинули на розвиток орендних відносин.

Земельна реформа, що триває в Україні, значно вплинула на трансформацію аграрного сектору. Зокрема, оренда землі дозволяє сільськогосподарським підприємствам ефективно використовувати землю, зберігаючи її продуктивність. Важливим аспектом оренди є її гнучкість, що дає змогу адаптуватися до економічних змін.

Стаття обговорює переваги оренди як засобу забезпечення доступу до земельних ресурсів. Особлива увага приділяється необхідності вдосконалення нормативно-правової бази та державного контролю за використанням землі, щоб уникнути неефективного та незаконного використання.

У статті підкреслюється необхідність вдосконалення правового регулювання орендних відносин для забезпечення прозорості, справедливості та ефективного використання земельних ресурсів.

Висновок статті підкреслює ключову роль оренди землі у розвитку аграрного сектору в Україні, що створює умови для економічного зростання та сталого, раціонального та ефективного використання природних ресурсів.

Ключові слова: земля, оренда, сільське господарство, користування, контроль за використанням землі, договір оренди, державне регулювання, моніторинг земельних відносин.

Постановка проблеми. Земля є критично важливим ресурсом для людства, особливо в контексті сільського господарства, будівництва та економіки в цілому. Питання володіння та користування землею набуває все більшої актуальності, особливо у сучасних умовах реформування аграрного сектору в Україні.

Оренда землі, як один з ключових інструментів використання цього ресурсу, викликає численні дискусії і потребує детального аналізу.

Оренда землі, як складне і багатогранне явище, потребує всебічного вивчення, оскільки вона не тільки є способом ефективного використання земельних ресурсів, але й впливає на соціально-економічні процеси в регіонах.

Крім того, необхідність модернізації правового регулювання орендних відносин в умовах ринкової економіки вимагає детального аналізу та узгодження інтересів усіх учасників – держави, орендодавців і орендарів. Це дозволить забезпечити більш ефективне функціонування аграрного сектору та досягти соціально-економічної стабільності в Україні.

Отже, проблема оренди землі в Україні вимагає комплексного підходу до її дослідження та регулювання, що включає юридичні, економічні та соціальні аспекти.

Мета статті полягає в аналізі та розкритті значення оренди землі в контексті сучасних земельних відносин в Україні, з особливим акцентом на її вплив на сільське господарство та економіку в цілому. Автор прагне підкреслити важливість ефективного регулювання орендних відносин для забезпечення стабільності та розвитку сільського господарства в Україні.

Земля є одним з найважливіших ресурсів для людства, а питання володіння та користування нею має велике значення для сільського господарства, будівництва та економіки в цілому. У цьому контексті оренда землі є актуальним питанням, що викликає великий інтерес і дискусії. У цій статті розглядається поняття та сутність оренди землі, визначаються основні аспекти цієї теми та оцінюється її важливість у контексті сучасного бізнес-середовища та особливо у сільському господарстві.

Статтю 14 Конституції України визначено, що земля є основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави. Право власності на землю гарантується [1]. Це право набувається і реалізується громадянами, юридичними особами та державою виключно відповідно до закону. Аналогіч-

ний зміст містить стаття 1 Земельного кодексу України [2].

Реформи в аграрному секторі економіки України базуються на трансформації відносин власності та послідовному розвитку відносин власності на землю і майно. За останні роки створено важливу нормативно-правову базу аграрної реформи, здійснено низку напрацювань щодо її науково-методичного забезпечення, отримано перший успішний досвід функціонування нових організаційно-правових структур в аграрному виробництві.

У центрі аграрної реформи – реорганізація земельних відносин у сільськогосподарському виробництві. Реформування земельних відносин є одним з найскладніших питань і найважливішим напрямком реалізації аграрної політики. Це пов'язано з реформою власності на землю, тобто володіння, користування і розпорядження земельними ресурсами як основним засобом виробництва в сільському господарстві.

Земельна реформа, яка зараз відбувається в Україні є четвертою земельною реформою за останні 150 років [4]. Земельні реформи на регіональному та національному рівнях мали значний вплив на створення української земельної системи. Земельна реформа в Україні здійснила вагомий вклад у створення нової багаторівневої економіки. Значна частина сільськогосподарських підприємств набула нових організаційно-правових форм, які дають їм змогу розширити свої права та повноваження у здійсненні власного вибору.

Земельна реформа в Україні є однією з найтриваліших у світі і має багато особливостей. Основними цілями української земельної реформи, яка розпочалася в 1991 році було запобігання експропріації землі для забезпечення рівноправного розвитку різних форм сільського господарства.

Перший етап земельної реформи був практично завершений наприкінці 1990-х років, коли фермери отримали сертифікати, що підтверджували їхнє право на отримання земельних часток (паїв) в натурі (на місцевості) від колгоспів. Потім, між 2000 і 2010 роками, відбулося масштабне розпаювання і приватизація сільськогосподарських земель серед колишніх працівників і пенсіонерів колективних сільськогосподарських підприємств.

Тривала реалізація земельної реформи та перехід до земельних відносин на ринкові засади створили невирішені проблеми в системі управління земельними відносинами. Сільське

господарство зазначало значних змін внаслідок проведення земельної реформи та запровадження ринкових засад. Значні зміни відбулися в аграрному секторі, особливо в земельних відносинах приватної власності. Орендні відносини в сільському господарстві є новим видом економічної діяльності. Оренда землі набула іншого характеру та змісту.

З огляду на ці цілі та завдання, які наразі визначені Кабінетом Міністрів України перед органами, які здійснюють земельну реформу можна прийти до висновку, що наразі така реформа перебуває на завершальному етапі [5].

Одну з перших монографій, присвячених регулюванню відносин, що виникають з оренди землі в Україні, опублікував у 1992 році професор О.Погрібний. У цій монографії вчений дослідив природу, зміст, види та форми відносин оренди землі, тобто вивчав правовідносини оренди в цілому та значення таких відносин для селянських (фермерських) господарств [8].

Характер земельного ресурсу є унікальним, і це визначає зміст земельних відносин. Вони визначають зміст усіх основних складових земельних відносин. Зокрема, ці особливості пояснюють необхідність того, що суспільство повинно здійснювати суворий контроль за характером і наслідками використання землі та визначати основні засади державної політики у сфері аграрного землекористування – охорони землі як невід'ємної частини навколишнього природного середовища, забезпечення її збереження, консервація, відтворення та підвищення якості земель сільськогосподарського призначення.

Оренда землі є важливим аспектом володіння та розвитку сільського господарства. Це спосіб використання земельних ресурсів для розвитку фермерських господарств, будівництва та інших цілей на взаємовигідних умовах.

Поняття — "оренда" утворилося від середньовічного *renda, renta* (лат. – *reditta, arendarre*, франц. – *rente*), що означає тимчасову передачу (найом) майна за плату. ОРЕ́НДА (польс. *agenda*, від пізньолат. *agrendare* – здавати в найми, наймати) – надання майна в тимчасове (строкове) платне користування. В українських нормативно-правових актах має те саме значення, що й майнові найми. У деяких країнах (зокрема в Німеччині, Швейцарії) під орендою розуміють найми лише такого майна, що дає прибуток [3].

Оренда є гнучким інструментом для створення нових сільськогосподарських виробни-

чих структур та втілення соціально-економічних проєктів. В економічній літературі існує багато визначень поняття "оренда землі" та поглядів на її місце в системі відносин, але єдиного підходу не існує [6].

Оренда землі – це складне та багатоаспектне явище. Протягом століть вона зарекомендувала себе як розвинена форма господарювання по всьому світу. Економічна природа орендних відносин дозволяє створити сприятливі умови для роботи ініціативних і працьовитих людей, відроджує багатовікову любов до землеробства українських селян, піднімає сільське господарство на рівень провідних країн світу та забезпечує землевласникам стабільні доходи у вигляді рентної плати.

Однак, в юридичній науці, оренда землі – це специфічна форма землекористування, в основу якої покладено строкове, платне володіння та користування земельною ділянкою сільськогосподарського призначення на основі відповідного договору, що передбачає передачу її власником орендареві, який відповідає вимогам, визначеним законодавством, для здійснення підприємницької діяльності за умови раціонального використання природних властивостей земельних ресурсів [2].

Незважаючи на очевидність і беззаперечність поняття "оренда", все ще існують деякі теоретичні суперечливі та нез'ясовані аспекти.

Це пов'язано з відсутністю сучасного досвіду її використання, високими темпами змін в економічній системі, відсутністю традицій, внутрішніми протиріччями в її природі та економічному змісті, а головне – складністю і багатогранністю самого явища. Саме явище має економічні, соціальні, політичні, організаційні, адміністративні, правові та інші аспекти. Зміст оренди виникає на різних стадіях відтворювального процесу, тому існує достатньо багато різноманітних визначень оренди, які потребують вивчення та узагальнення.

Оренда більш ефективно (порівняно з купівлею-продажем) вирішує проблеми невідповідності землеволодіння і землекористування, оскільки вона є більш гнучкою, динамічною, безпосередньо враховує рівень розвитку продуктивних сил, виробничо-фінансові можливості і землекористувача, і землевласника [7]. В той же час оренда землі виконує соціальні функції, створюючи умови для доступу до земельних ресурсів тих, хто не має їх у власності, та забезпечує умови для здійснення підприємницької діяльності в сільському господарстві

шляхом створення господарюючих одиниць за умови відсутності можливості початкового економічного вкладу у розвиток свого бізнесу.

Оренда землі - це угода, за якою власник земельної ділянки (орендодавець) передає право користування цією землею іншій особі (орендарю) на певний строк за визначену плату. Оренда землі може мати різні умови, такі як тривалість, розмір плати, призначення землі та умови використання.

Основна сутність оренди землі включає такі ключові аспекти:

- право користування: орендар отримує право використовувати земельну ділянку згідно з умовами угоди, але власник залишається власником землі.

- тривалість: угода про оренду землі може бути укладена на певний строк, після закінчення якого угода може бути продовжена або розірвана.

- плата: орендар сплачує власнику землі певну суму грошей як орендну плату за користування землею.

- призначення землі: угода може містити обмеження щодо того, як земельна ділянка може бути використана, наприклад, для сільськогосподарських цілей, житлового будівництва або комерційної діяльності.

Зазначені ключові аспекти оренди землі вказуються на особливості поняття "оренда землі" та відрізняють її від інших видів оренди та правовідносин, пов'язаних із землею.

Основними елементами договору оренди, ймовірно, є оплата, строковість володіння, користування. Але в цих елементах відсутній рух, поштовх до саморозвитку [7].

Оренда землі є важливим аспектом власності та розвитку сільського господарства. Це спосіб, за яким земельні ресурси можуть бути використані для розвитку господарства, будівництва чи інших цілей за взаємовигідних умов для обох сторін.

Багатогранність функціонування договорів оренди вимагає комплексного підходу до їх вивчення та вдосконалення. З цією метою подальшого розвитку потребують теоретичні засади цього явища.

Земля є важливим ресурсом для сільського господарства, і оренда землі є одним з основних способів отримати право на її використання в сільськогосподарських цілях.

В Україні оренда землі є важливою формою використання земельних ресурсів, зокрема в аграрному секторі. Оренда землі сільсько-

господарського призначення має свої особливості, які вимагають відповідного регулювання та контролю з боку держави.

На території сучасної України орендні правовідносини знайшли своє законодавче відображення лише в кінці 90-х років ХХ століття, цьому сприяло формування трудових колективів, що використовували право оренди, орендний підряд, внутрішньогосподарську оренду, тощо.

Орендні земельні відносини сприяють адаптації сільських товаровиробників до умов ринкової економіки та вирішенню соціально-економічних питань.

Оренда землі широко використовується в сільськогосподарському виробництві у всьому світі. У незалежній Україні законодавчо було відроджено приватну власність на землю та право на її оренду. На сучасному етапі оренда землі дозволяє новоствореним сільськогосподарським організаціям оптимізувати масштаби землекористування, надавати фінансову підтримку сільським жителям через орендну плату, а також наповнювати дохідну частину місцевих бюджетів за рахунок оренди земель державної та комунальної власності.

Обов'язковою умовою ефективної еволюції оренди землі є відповідне нормативно-правова регулювання (забезпечення). З прийняттям у 2001 році Верховною Радою України нової редакції Земельного кодексу України та внесенням змін і доповнень до Закону України "Про оренду землі" було створено правовий горизонт для подальшого розвитку орендних земельних відносин. Однак ринкове оточення вимагає формування відповідного економічного механізму регулювання орендних земельних відносин.

Важливою ознакою поняття оренди землі є його соціально-економічна спрямованість. У результаті демонополізації земель сільське населення забезпечено земельними ділянками. Місцеві бюджети отримали нове джерело доходів у вигляді орендної плати. Однак самі селяни зважаючи на свою юридичну необізнаність та суб'єктивні фактори отримують орендну плату у значно нижчих розмірах, що ймовірно пов'язано із тим, що вони вважають, що краще передати в оренду земельну ділянку першому бажаному чим залишитися без орендаря.

Іноземний та національний досвід показує, що орендне землекористування сприяє розвитку підприємницької діяльності у сільському господарстві. Орендний механізм є ефективним мотиваційним фактором, який забезпечує

стабільний прибуток власнику землі, який передає землю в оренду та заохочує більш ефективно використання землі для орендарів.

Створення нових агроформувань, господарювання яких базується на основі оренди, сприяло підвищенню ефективності сільськогосподарського виробництва. Кількість збиткових підприємств зменшилася, а їх прибутковість зросла.

Поняття оренди забезпечує оптимальний масштаб землекористування та сприяє розвитку підприємницької діяльності в сільському господарстві. Починаючи з 2021 року в Україні почало активно розвиватися крафтове виробництво в агропромисловому комплексі і оренда землі є актуальною на початкових стадіях такої ініціативної діяльності. Відмічаючи позитивне значення оренди як способу господарювання, потрібно звернути увагу на недостатній рівень розробки окремих положень орендного законодавства, що стає на заваді її ефективного розвитку.

Суб'єкти орендних відносин повинні повною мірою реалізувати всі правомочності, закладені в тріаді "володіння, користування та розпорядження" земельними ділянками.

Подальший їх розвиток пов'язаний із становленням конкурентного середовища, вільної реалізації суб'єктами договору оренди зазначених правомочностей, розвитком заставних операцій з метою залучення середньо- та довгострокових кредитів [9]. Досить актуальним є питання можливості отримувати кредити під заставу права оренди земельних ділянок, що призведе до оцінки "оренди землі" за ринковими цінами та підвищить доходи власникам землі.

Виходячи з того, що переважна більшість новостворених підприємств є орендарями землі, для одержання середньо- й довгострокових кредитів необхідно законодавчо врегулювати й запровадити механізм застави права оренди землі, що стане ключовою ланкою в тріаді "власник-орендар-банк", гарантуватиме повернення кредиту, а власникам землі дозволить зберегти об'єкт власності [9].

З цією метою потрібно розробити відповідне нормативно-правове, комплексне доповнення до Земельного кодексу України та законів України "Про оренду землі" та "Про іпотеку". На законодавчому рівні слід встановити гарантію захисту прав кредиторів і позичальників.

Хоча оренда землі є результатом добровільної співпраці між орендарями та орендодав-

цями, участь держави у відносинах, пов'язаних з нею, має вирішальне значення. Держава повинна розробити нормативно-правову базу та контролювати її дотримання в процесі оренди та регулювання.

На цій основі об'єктивно необхідне усвідомлення того, що в земельно-орендних відносинах беруть участь не два суб'єкти – орендарі та орендодавці, як це трактується зараз, а три суб'єкти: з одного боку, держава як фундатор і гарант таких відносин, а з іншого – безпосередні учасники земельно-орендних відносин, тобто орендодавці та орендарі [10].

Можна стверджувати, що функція держави у земельно-орендних відносинах має бути такою ж визначальною, як і захист інтересів власників земельних ділянок. Шлях до ефективного виконання таких функцій держави має стати послідовний моніторинг земельно-орендних відносин уповноваженими на це державними інституціями.

Орендні земельні відносини можуть дати бажаний ефект за таких умов: державної, фінансової, правової та організаційної підтримки; соціальної справедливості; впевненості землекористувача у стабільності аграрної політики держави, а також належної законодавчої бази.

Сутність поняття "оренда землі" полягає в передачі права користування земельною ділянкою на певний строк та за визначену плату. Сутність поняття можна ототожнити з істотними умовами договору оренди землі. Слідуючи такому ланцюгу можна для запобігання можливим викликам перед землевласниками та державою, включати до поняття оренди, до істотних умов договорів жорсткіші умови пов'язані із контролем використання земельних ділянок. Наприклад, передбачити періодичність перевірок агрохімічного складу земельних ділянок і у випадку його погіршення на законодавчому рівні та у типових договорах передбачити додаткову підставу для розірвання договорів оренди із необхідністю відшкодування збитків завданих навколишньому природному середовищу.

Оренда землі в аграрному секторі має свої особливості, які відрізняють її від оренди землі іншого призначення. Для аграрного сектору земля є основним ресурсом, тому правильна організація та регулювання оренди землі є важливою умовою успішної діяльності сільськогосподарських підприємств.

На сьогодні існує проблема неефективного використання земельних ресурсів, а також незаконного використання земельних ділянок,

яке може призвести до екологічних проблем та загострення конфліктів між сільськогосподарськими підприємствами та місцевими громадами. Існують також проблеми в забезпеченні правового захисту орендарів земель сільськогосподарського призначення, відсутність ефективної системи моніторингу дотримання умов орендних договорів, недостатній контроль за використанням земельних ділянок та інші проблеми.

Вирішення цих проблем потребує вдосконалення інституціонального механізму регулювання орендних правовідносин щодо земель сільськогосподарського призначення, у тому числі підвищення ефективності контролю за використанням земельних ділянок та удосконалення правової бази.

Список використаних джерел:

1. Конституція України : Закон України № від URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
2. Земельний кодекс України : Закон України №2768-III від 25.10.2001 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text>.
3. Енциклопедія сучасної України. URL: <https://esu.com.ua/article-75691>
4. Кольоса Л.Л. Трансформація та оптимізація орендного сільськогосподарського землекористування : автореф. ... канд.юр.наук : 08.00.06. Київ, 2018. 25 с.
5. Земельна реформа. URL: <https://www.kmu.gov.ua/reformi/ekonomichne-zrostannya/zemelna-reforma>.
6. Чаплигіна О.В. Розвиток орендних відносин сільськогосподарських підприємств. URL: <https://visnyk.vntu.edu.ua/index.php/visnyk/article/view/530/529>
7. Прус Ю.О. Оренда землі як економічна система. URL: <http://elar.tsatu.edu.ua/bitstream/123456789/4195/1/29.ОРЕНДА%20ЗЕМЛІ%20ЯК%20ЕКОНОМІЧНА%20СИСТЕМА.pdf>
8. Погрібний О. О. Селянські господарства і оренда (організаційно-правові питання). – К.: Урожай, 1992.– С.22
9. Данкевич А.Є. Розвиток орендних земельних відносин у сільському господарстві. URL: <https://eztuir.ztu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/7777/aref-Dankevich%20A.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
10. Богач Л.В. Теоретичні засади розвитку орендних земельних відносин у аграрній сфері. URL: <https://www.socosvita.kiev.ua/sites/default/files/Bogach-51-55.pdf>

Knapets M. V. The Concept and Essence of Land Leasing. Its Features in Agriculture

The land is one of the most valuable resources for humanity, and its ownership and use are key issues for the agricultural sector and the economy as a whole. This article examines the important role of land leasing in land resource management in Ukraine, analyzes its legal nature, and evaluates the significance of this institution for the development of agriculture.

The Constitution of Ukraine and the Land Code define land as a national treasure that requires special protection. The ongoing land reform in Ukraine is aimed at creating new organizational and legal frameworks for effective land use, particularly through the leasing mechanism.

Land leasing is an important tool for agricultural development, providing entrepreneurs with the opportunity to use land resources without the need for purchase. At the same time, leasing ensures a stable income for landowners. In Ukraine, lease relations are regulated by specific laws, but there are certain legal and economic challenges that require further resolution to ensure the effective functioning of this mechanism.

The author's analysis focuses on the legal aspects of leasing as defined by the Constitution of Ukraine and the Land Code, as well as the key stages of land reform that have influenced the development of lease relations.

The ongoing land reform in Ukraine has significantly impacted the transformation of the agricultural sector. In particular, land leasing allows agricultural enterprises to use land efficiently while maintaining its productivity. A key aspect of leasing is its flexibility, which enables adaptation to economic changes.

The article discusses the advantages of leasing as a means of ensuring access to land resources. Special attention is given to the need to improve the regulatory framework and state control over land use to prevent inefficient and illegal practices.

The article emphasizes the need to improve the legal regulation of lease relations to ensure transparency, fairness, and the effective use of land resources.

The conclusion highlights the key role of land leasing in the development of Ukraine's agricultural sector, creating conditions for economic growth and sustainable, rational, and efficient use of natural resources.

Key words: land, lease, agriculture, land use, land use control, lease agreement, state regulation, monitoring of land relations.

А. О. Козін

доктор філософії в галузі права,
старший науковий співробітник відділу
актуальних питань філософії права та юридичної лінгвістики
Науково-дослідного інституту публічного права
<https://orcid.org/0009-0000-5793-6852>

ПРОБЛЕМА ФУНКЦІОНУВАННЯ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В СФЕРІ ЕКОЛОГІЧНИХ ВІДНОСИН У ПЕРІОД ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ

Наукова стаття присвячена визначенню особливостей функціонування місцевого самоврядування та окремих елементів його системи, зокрема, органів місцевого самоврядування, під час правового режиму воєнного стану, у сфері екологічних відносин. Визначено, що громади мають суттєвий ризик погіршення рівня екологічної безпеки під час воєнних дій на території України; такий ризик має тенденцію підвищуватися у разі відсутності належного нормативно-правового регулювання функціонування місцевого самоврядування під час правового режиму воєнного стану. Визначено функціонал органів місцевого самоврядування та інших елементів системи місцевого самоврядування щодо недопущення та мінімізації ризиків погіршення рівня екологічної безпеки внаслідок воєнних дій. Наведено особливості ліквідації органами місцевого самоврядування та іншими елементами системи місцевого самоврядування негативних наслідків впливу воєнних дій на екологічну безпеку громад. Проаналізовано аспекти функціонування місцевого самоврядування в умовах воєнного стану та розробки заходів післявоєнного відновлення екологічної безпеки в громадах; визначено загальнодержавні кроки відновлення громад, що зазнали шкоди внаслідок тривалих воєнних дій на їх території. Досліджено ефективність здійснення адміністративних процедур у галузі охорони довкілля та констатовано, що результативність функціонування місцевого самоврядування у галузі охорони навколишнього природного середовища з метою забезпечення сталого природокористування та збереження довкілля залежить від чіткого розмежування функцій і повноважень всіх елементів системи місцевого самоврядування в Україні. Запропоновано шляхи удосконалення функціонування місцевого самоврядування в умовах воєнного стану у сфері екологічних відносин та шляхи відновлення громад, що зазнали шкоди внаслідок воєнних дій.

Ключові слова: екологічні відносини, місцеве самоврядування, екологічна безпека, органи місцевого самоврядування, суб'єкти місцевого самоврядування, функціонування місцевого самоврядування у період правового режиму воєнного стану.

Постановка проблеми. Обов'язок забезпечення екологічної безпеки та підтримання екологічної рівноваги на території України, а також право кожного на безпечне для життя і здоров'я довкілля та відшкодування завданої порушенням цього права шкоди закріплені Конституцією України [1]. При цьому, охорона довкілля визначається системою заходів щодо раціонального використання природних ресурсів, збереження природних комплексів та відповідно забезпечення екологічної безпеки. Такі заходи здійснюються з метою раціонального використання, відтворення і збереження природних ресур-

сів, обмеження негативного людського впливу [2, с. 37].

Разом з тим у результаті повномасштабного вторгнення на територію України 24 лютого 2024 року українська екологічна ситуація стала глобальною проблемою та щоденним ризиком гуманітарної катастрофи внаслідок активних воєнних дій. Території, що зазнають найбільшої шкоди - це зазвичай поля, землі природно-заповідного фонду, ті землі, для яких негативні наслідки можуть бути незворотними. Сьогодні важко оцінити наслідки вкрай негативного впливу на екологічну ситуацію внаслідок війни,

адже низка територій Україні окуповані, що не дає можливості експертам зробити відповідні оцінки [3].

Таким чином, сучасна Україна перебуває у постійному ризику негативного впливу на навколишнє середовище, тож держава повинна займатись не лише формуванням та реалізацією політики на загальнодержавному рівні у сфері екології, а і прикладати максимальну кількість зусиль для формування і реалізації регіональної політики, в рамках якої, зокрема, з використанням інструментів місцевого самоврядування, громади забезпечуватимуть в межах компетенції та наданих їм ресурсів безпечне для життя і здоров'я довкілля [4].

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Дослідженню питання функціонування системи місцевого самоврядування у сфері екологічних правовідносин, окремих елементів місцевого самоврядування, а також функціонування у період правового режиму воєнного стану, присвятили увагу у своїх наукових роботах такі науковці як: Хільчевський В., Забокрицька М., Кравчинський Р., Хилько М., Боковикова Ю., Панова О., Гулак О., Курило В., Ладиченко В., Піддубний О., Мірошник О., Сабадаш В. та інші науковці.

Метою наукової статті є дослідження питань функціонування суб'єктів системи місцевого самоврядування в Україні у сфері екологічних відносин, зокрема, в умовах правового режиму воєнного стану.

Виклад основного матеріалу дослідження. Екологічні відносини, де стороною є громада, що реалізовує свої права на місцеве самоврядування, полягають, зокрема, у формуванні та реалізації регіональної політики у сфері, зокрема, охорони навколишнього природного середовища, екологічної безпеки.

Екологічна політика у доктрині екологічного права визначається у декількох вимірах, зокрема у нормативному – в частині системи норм і правил, що регулюють екологічні відносини; та у регулятивному – в частині формування екологічної культури в Україні [5, с. 103–104].

На місцевому рівні вирішується багато питань у сфері екологічних відносин, зокрема найбільш розповсюдженими є відстоювання екологічних інтересів громади, використання та передання окремих природних об'єктів у користування особам, створення нових та обслуговування існуючих природних об'єктів тощо.

Важливо зазначити, що питаннями екологічних відносин займаються всі суб'єкти системи місцевого самоврядування: територіальна громада; сільська, селищна, міська рада, їх голови і виконавчі органи; а також районні та обласні ради, що представляють спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ, міст; та органи самоорганізації населення. Через надання повноважень у сфері екологічних відносин всім цим суб'єктам досягається одне із найважливіших завдань у цій сфері – забезпечення управлінського механізму взаємодії суспільства та природи [4].

Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища» визначено відповідальність місцевих рад (як представницьких органів місцевого самоврядування) за стан навколишнього природного середовища, а отже визначено обов'язок забезпечити реалізацію екологічної політики, дотримуватись екологічних прав громадян; вирішувати можливість розміщення на території громади підприємств; затверджувати проекти планування і забудови, генеральні плани та схеми промислових вузлів; надавати дозволи на спеціальне використання природних ресурсів місцевого значення; затверджувати місцеві екологічні програми; забезпечувати фінансування програм та інших заходів щодо охорони навколишнього природного середовища; проводити екологічну інформаційну політику; ліквідувати наслідки негативного впливу на екологічні об'єкти; займатись організацією територій та об'єктів природно-заповідного фонду місцевого значення; здійснювати контроль за додержанням законодавства у визначеній сфері тощо [6]. Також, Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні» закріплено повноваження системи місцевого самоврядування у сфері екологічних відносин, зокрема, щодо затвердження міських цільових програм; встановлення розмірів та ставок екологічних місцевих податків і зборів; видання та скасування спеціальних дозволів на користування природними ресурсами; здійснювати організацію територій і об'єктів природно-заповідного фонду місцевого значення тощо [7].

Не всі суб'єкти системи місцевого самоврядування мають вищезазначені повноваження, однак формою здійснення органами місцевого самоврядування екологічних повноважень слід вважати адміністративно-процедурну форму повноважень, що включає дозвільний; нормотворчий, розпорядчий та контрольний функціонал.

Також, варто наголосити, що орган місцевого самоврядування як суб'єкт адміністративних процедур у сфері, зокрема, охорони довкілля, має дотримуватись принципів пріоритетності вимог екологічної безпеки; гарантування екологічно безпечного середовища; обов'язковості оцінки впливу на довкілля; гласності і демократизму при прийнятті рішень, реалізація яких впливає на стан навколишнього природного середовища тощо [7].

Незважаючи на те, що формувати політику мають центральні органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування можуть у цільових місцевих програмах також визначати заходи, що будуть заохочувати, зокрема, до раціонального використання природних ресурсів, адже наразі, система державного регулювання у сфері охорони навколишнього природного середовища не передбачає заохочувальних інструментів до раціоналізації природокористування, що на наш погляд, є проблемою, яка призводить до забруднення довкілля, і яку можна починати вирішувати на місцевому рівні в рамках формування місцевої екологічної політики.

На місцевому рівні є більше інструментів налагодити зв'язок між потребами громади та захистом природного середовища, а також інструментів для формування культури раціонального використання природних ресурсів, підтримання належного стану природних об'єктів відповідної громади тощо, що, разом з іншим, забезпечує виконання євроінтеграційних вимог у визначеній сфері [8; 9, с. 448-453].

Активний процес урбанізації негативно позначається на якості природного середовища, зокрема, створенням та розбудовою нових населених пунктів, розширенням кордонів міст, а отже – вирубкою дерев та викидами шкідливих відходів тощо. Питання переробки відходів та якісної їх утилізації часто піднімається науковцями, та часто стоїть у порядках денних органів місцевого самоврядування.

З нестачею води стикаються різні українські регіони, а споживання води, яка не відповідає санітарним вимогам, – це розповсюджена практика в Україні; часто громади стикаються з забрудненням повітря автомобільними та промисловими відходами; збільшення твердих промислових і побутових відходів, утилізація та переробка яких складає лише 4% – також є актуальною проблемою. Тож, важливо забезпечувати будівництво нових переробних станцій, питання утилізації відходів має займати

важливе місце у стратегіях розвитку України, з метою здійснення усіх заходів щодо недопущення завдання шкоди навколишньому природному середовищу.

Управління місцевими відходами на сьогодні в Україні є незадовільним; дослідження науковцями практик поводження з відходами у зарубіжних країнах не стає підставою для зміни вектору регіональних політик, місцевих цільових програм тощо, з метою забезпечення ефективного поводження з відходами, що потребує окремої посиленої уваги, тим більше під час воєнного стану. Незабезпечення ефективної регіональної та місцевої політики поводження з відходами може стати підставою для розвитку хвороб на відповідних територіях [10].

Аналізуючи повноваження і компетенції органів та інших суб'єктів місцевого самоврядування, пропонуємо розглянути здійснення вищезазначеними інстанціями соціально-економічних заходів щодо захисту довкілля: формування цін – зборів за користування природними ресурсами, формування розмірів штрафів за несанкціоноване використання ресурсів, формування та реалізацію місцевих цільових програм у сфері екологічних відносин тощо.

Контрольні функції у сфері екологічних відносин, в межах компетенції, також здійснюють органи місцевого самоврядування, зокрема, на визначені органи покладається контроль за використанням природоохоронного законодавства на території громади, наприклад у Києві за такі повноваження відповідальний Департамент захисту довкілля та адаптації до зміни клімату виконавчого органу Київської міської ради (Київської міської державної адміністрації). Екологічна безпека також забезпечується громадою в рамках місцевого самоврядування, зокрема, через громадський контроль за дотриманням законодавства у визначеній сфері органами місцевого самоврядування.

Громадська участь у муніципальному управлінні – це показник розвитку децентралізації влади, що є одним із основних європейських принципів місцевого самоврядування. Зокрема, науковці стверджують, що розвиток місцевого самоврядування в Україні має поступово переходити від систем управління громадами до системи «доброго врядування» – прозорих, публічних і підзвітних громадськості органів місцевого та регіонального управління, зі забезпеченням за державою обов'язку впроваджувати демократичні європейські методи самоврядування [11, с. 167-178].

Крім цього, важливо, щоб на законодавчому рівні було визначено алгоритми та інструменти здійснення муніципальної влади у сфері екологічних відносин. Враховуючи практику зарубіжних країн, зокрема, науковці зазначають, що у зарубіжних країнах екологічне законодавство містить прямі або опосередковані норми щодо функціоналу органів місцевого самоврядування у сфері захисту екологічних прав і охорони довкілля [12, с. 37-39].

Часто представницькі органи місцевого самоврядування та жителі громади стикаються з екологічними конфліктами, які виникають у разі втручання людини у довкілля, сам конфлікт полягає у відсутності спільної згоди щодо розуміння та інтересів сторін. Екологічні конфлікти мають вирішуватись досудовими та судовими формами, однак практика звернень до суду з питань порушення екологічних прав чи інтересів не є розповсюдженою на території України.

На думку науковців, екологічним конфліктом є протистояння як на внутрішньому, так і на міждержавному рівнях через несумісні інтереси сторін щодо розподілу природних ресурсів та контролю над ними. Рішенням цієї проблеми є формування та реалізація стратегічних завдань, зокрема, на місцевому рівні, з розробки та реалізації механізмів недопущення екологічних конфліктів [13, с. 50-59].

Ефективність функціонування місцевого самоврядування у сфері екологічних відносин напряму залежить від чіткого нормативного закріплення повноважень, компетенції, та відповідальності органів місцевого самоврядування у визначеній сфері.

Висновки. Дослідивши екологічні відносини, стороною яких виступає суб'єкт системи місцевого самоврядування, зокрема в умовах воєнного стану, слід підсумувати, що не всі суб'єкти місцевого самоврядування мають встановлені законодавчо повноваження у сфері охорони природного середовища, захисту довкілля. Зокрема, найбільш точно закріплені повноваження лише органів місцевого самоврядування, які складають ради та їх виконавчі органи, що не наявні у всіх адміністративно-територіальних одиницях. Тож, у воєнний час, та із щоденним ризиком екологічних катастроф, не всі громади можуть використати інструменти місцевого самоврядування та вплинути на ситуацію. Адміністративна реформа має забезпечити нормативно і ресурсно громади для впливу за потреби на екологічну ситуацію своїх територій, природних об'єктів та ресурсів.

Подальшого дослідження потребує питання ефективного управління у сфері поводження з відходами, адже неефективна політика у цій сфері у воєнний час може призвести до санітарних проблем тощо; та питання переформування регіональної політики у частині унормування інструментів та алгоритмів реалізації екологічної політики у найбільш віддалених від обласних центрів громад.

Список використаної літератури:

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. *База даних «Законодавство України»*. Верховна Рада України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
2. Хільчевський В.К., Забокрицька М.Р., Кравчинський Р.Л. Екологічна стандартизація та запобігання впливу відходів на довкілля. Київ: *ВПЦ «Київський університет»*. 2016. 192 с.
3. Екологічні проблеми України: наслідки війни: вебліографічний покажчик / уклад. О. О. Найдьонова; Центральна україн. нац. техн. ун-т. Кропивницький : ЦНТУ, 2023. 19 с.
4. Кушнір А. В. Вплив органів місцевого самоврядування на покращення екологічної ситуації в регіоні. С. 352-355. URL: https://dspace.mnau.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/7390/1/zbirnyk_tez_15-17_05_19_86.pdf
5. Хилько М. І. Екологічна політика. Київ: *Абрис*, 1999. С. 103-104.
6. Про охорону навколишнього природного середовища: закон України від 21 червня 1991 р. № 1264-XII. *База даних «Законодавство України»* Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12>.
7. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21 травня 1997 р. № 280/97-ВР. *База даних «Законодавство України»*. Верховна Рада України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80>.
8. Лесь А. В. Реалізація екологічних програм в Україні. *Вісник соціально-економічних досліджень*. 2014. Вип 1 (52). С. 99–103.
9. Гулак О. В., Курило В. І., Ладиченко В. В., Піддубний О. Ю. Реалізація адміністративної компетенції територіальної громади в галузі екологічних відносин. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. Серія економічна. Серія Юридична. 2023. Вип. 38. С. 448-453.
10. Zicha, Jiří; Smékalová, Lenka; Kapplová, Olga; Golovko, Liudmyla. Management of Municipal Waste in the EU Member States: Best Practices. 2021. Univerzita Tomáše Bati ve Zlíně, Fakulta managementu a ekonomiky, 103 p. URL: <https://digilib.k.utb.cz/handle/10563/50140>

11. Ladychenko V., Gulac O., Yemelienenko K., Danyliuk Yu., Kurylo V. Ensuring Sustainable Development of Local Self Government: Foreign Experience for Ukraine. *European Journal of Sustainable Development*, 2021, 10 (4), 167-178. URL: <https://ecsdev.org/ojs/index.php/ejsd/article/view/1270>
 12. Мірошник О.С. Інститут місцевого самоврядування у Швеції. *Національна безпека і оборона*. 2009. № 1. С. 37–39.
 13. Сабадаш В. В. Тенденції сучасної ресурсної політики у забезпеченні еколого-економічної безпеки. *Механізм регулювання економіки*. 2007. № 2. С. 50-59.
-

Kozin A. O. The problem of local government functioning in the field of environmental relations during the legal regime of martial state

the scientific article is devoted to determining the peculiarities of the functioning of local self-government and individual elements of its system, in particular, local self-government bodies, during the legal regime of martial law, in the field of environmental relations. It was determined that the communities have a significant risk of worsening the level of environmental security during military operations on the territory of Ukraine; this risk tends to increase in the absence of proper regulatory and legal regulation of the functioning of local self-government during the legal regime of martial law. The functionality of local self-government bodies and other elements of the local self-government system regarding the prevention and minimization of the risks of deterioration of the level of environmental security as a result of military operations has been determined. Features of the elimination by local self-government bodies and other elements of the local self-government system of the negative consequences of the influence of military actions on the ecological security of communities are given. Aspects of the functioning of local self-government in the conditions of martial law and the development of measures for the post-war restoration of ecological security in communities are analyzed; State-wide steps for the restoration of communities that have suffered damage as a result of prolonged military actions on their territories have been determined. The effectiveness of the implementation of administrative procedures in the field of environmental protection was investigated and it was established that the effectiveness of the functioning of local self-government in the field of environmental protection in order to ensure sustainable nature use and environmental preservation depends on the clear demarcation of functions and powers of all elements of the system of local self-government in Ukraine. Ways to improve the functioning of local self-government in the conditions of martial law in the field of environmental relations and ways to restore communities damaged by military actions are proposed.

Key words: *environmental relations, local self-government, environmental security, local self-government bodies, subjects of local self-government, functioning of local self-government during the legal regime of martial law.*

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32782/1813-338X-2024.3.10>**Л. С. Криворучко**

доктор юридичних наук, старший дослідник,
професор кафедри публічного та приватного права
Навчально-наукового гуманітарного інституту
Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського
<https://orcid.org/0000-0001-6635-2381>

ДОСВІД США ТА КАНАДИ ЩОДО ЗАПРОВАДЖЕННЯ МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ

Метою статті є: узагальнити досвід США та Канади щодо запровадження міжнародних стандартів у сфері забезпечення захисту прав людини та опрацювати можливості його використання в Україні. У статті, спираючись на аналіз наукових поглядів вітчизняних та зарубіжних вчених, узагальнено позитивний досвід США та Канади щодо запровадження міжнародних стандартів у сфері забезпечення захисту прав людини. Наголошено на важливості та необхідності запровадження міжнародних стандартів у сфері забезпечення захисту прав людини в українській правовій реальності. Виділено досвід США та Канади, який є цікавим в контексті забезпечення захисту прав людини. Зроблено висновок, що імплементація у національну правову систему будь-яких світових тенденцій у тій чи іншій сфері життєдіяльності суспільства часто супроводжується проведенням глибоких змін у структурі вітчизняного законодавства, органів державної влади, соціальних відносин тощо. Пов'язано це із тим, що міжнародні стандарти визначають загальний взірць належного у певній галузі, який може суттєво відрізнятися від усталених на території Української держави порядків в аналогічному секторі. Нехтування цим моментом може призвести до конфлікту правових норм вітчизняних та міжнародних правових документів, через що останні фактично не будуть реалізовані на території України. Щодо позитивного досвіду США та Канади, то до останнього найбільш доцільно віднести наступний: США та Канада були активними учасниками у створенні ключових документів ООН з прав людини, таких як Загальна декларація прав людини (1948) та Міжнародні пакти про громадянські і політичні права та економічні, соціальні і культурні права; Конституція США, особливо її перші десять поправок (Білль про права), забезпечує широкий спектр прав і свобод, включаючи свободу слова, релігії, право на справедливий суд та інші; в США та Канаді існує велика кількість організацій громадянського суспільства, які активно працюють на захист прав людини, включаючи ACLU (Американський союз громадянських свобод) та Human Rights Watch; Канада та США активно підтримують та ратифікують міжнародні угоди з прав людини, такі як Конвенція ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (CEDAW) та Конвенція про права осіб з інвалідністю (CRPD).

Ключові слова: Сполучені Штати Америки, Канада, міжнародні стандарти, забезпечення, захист прав людини.

Постановка проблеми. Розвиток української держави, як сучасної, соціально спрямованої та демократичної європейської країни

є фактично неможливим без створення дієвої та ефективної системи захисту прав людини. Беручи до уваги те, що Україна взяла курс на

інтеграцію у європейське співтовариство, міжнародні принципи щодо основоположних прав та свобод людини і громадянина мають ґрунтовний зміст для розбудови успішної правої, демократичної, соціальної держави, для якої людина є центральною постаттю у будь-якій сфері розвитку країни. Обравши європейський вектор розвитку у преамбулі Конституції України, ми підтвердили європейську ідентичність українського народу і незворотність вибраного курсу. Тому дуже важливим питанням постає гармонійне впровадження міжнародних стандартів у правову систему України, підлатування їх під специфічні правовідносини українського суспільства зі збереженням водночас звичаїв і традицій нашого народу, накопичення достатньої кількості нормативної бази, створення ефективних механізмів захисту прав і свобод, залучення професійних кадрів у державні органи влади [1]. Разом із тим, запровадження відповідних стандартів вимагає проведення комплексних теоретичних досліджень, зокрема присвячених вивченню позитивного зарубіжного досвіду, зокрема щодо запровадження міжнародних стандартів у сфері забезпечення захисту прав людини.

Стан дослідження. Окремі проблемні питання, пов'язані із запровадженням міжнародних стандартів у сфері забезпечення захисту прав людини, у своїх наукових працях розглядали: О. Бандурка, Ю. Битяк, І. Вакуліч, В. Валігура, В. Єгарміна, В. Живицький, К. Левченко, І. Литвинчук, О. Соломатіна, С. Стеценко, О. А. Шевчук, Х. Ярмакі та багато інших. Втім, незважаючи на значний теоретичний доробок, у зазначеній сфері залишається чимала кількість проблем, що обумовлює важливість та необхідність вивчення позитивного зарубіжного досвіду у цій сфері.

Саме тому метою статті є: узагальнити досвід США та Канади щодо запровадження міжнародних стандартів у сфері забезпечення захисту прав людини та опрацювати можливість його використання в Україні.

Виклад основного матеріалу. Формування сектору прав людини та його перебудова під тиском світових тенденцій відбувалась в багатьох існуючих на сьогоднішній день країнах. Так, галузь прав людини в Сполучених Штатах Америки є однією з найбільш «старих» у світі, що прямо пов'язано із розвитком конституціоналізму в цій країні. Зокрема, Декларація незалежності США від 1776 року проголосила, що усі люди створені рівними, і усі вони наділені своїм тво-

рцем деякими невідчужуваними правами, до яких належать життя, свобода і прагнення до щастя. Вона підкреслила, що уряди встановлені для забезпечення цих прав, однак народ має право встановити новий уряд (право на спротив, за умов ураження справедливості, безпеки та щастя) [2, с. 240-241]. В наступні роки сектор прав людини поповнювався новими демократичними Зміни, відображені у поправках до Конституції США, мали суттєве значення. Важливо відзначити, що Конституція 1787 року не містила окремого розділу, присвяченого правам і свободам американських громадян. У ній лише загально визначалися судові гарантії та статус громадянина в межах суворої законності. Ідея захисту громадянських прав походила від Декларації незалежності 1776 року, тому під час ратифікації Конституції штатами постало питання про необхідність включення до тексту положень щодо прав громадян. У 10 з 13 конституцій окремих штатів вже був спеціальний білль про права, заснований на Декларації прав штату Вірджинія 1776 року, яка була прийнята до проголошення незалежності. Найдетальніші положення були в конституціях Мериленду та Массачусетса. Деякі штати відмовлялися ратифікувати Конституцію через відсутність у ній білля про права громадян. Хоча спочатку автори Конституції планували віднести регулювання прав і свобод до компетенції штатів, було визнано необхідність компромісу. Ініціатором створення загальнодержавного документа щодо громадянських прав став Джеймс Медісон, який у червні 1789 року представив Першому конгресу проект федерального білля про права. Проект підтримав Томас Джефферсон, вважаючи, що закріплення прав і свобод є необхідним не лише само по собі, але й як гарантія правопорядку і захист від зловживань з боку влади. "Білль про права" закріплював ключові демократичні права: свободу віросповідання, слова, друку, зборів і петицій. Гарантувалися також особиста недоторканність, право на житло, майно та папери. Одним із важливих прав стало право на носіння зброї, яке вважалось «необхідним для безпеки вільної держави» і не підлягало обмеженню владою. Також поправки забезпечували судові та карно-правові гарантії: право на суд присяжних, презумпція невинуватості, заборона примусу до свідчення проти себе, та недопущення позбавлення життя, свободи або власності без суду. Дев'ята поправка мала велике значення, проголошуючи можливість визнання інших цивільних прав, які

не були прямо перелічені, але впливали з доктрини природних і невідчужуваних прав [3].

Необхідно наголосити, що у 40-х роках ХХ століття США стали одними з ініціаторів створення Загальної декларації прав людини від 1948 року. Разом із багатьма іншими західними раїнами Сполучені Штати виступали за фіксацію громадянських та політичних прав (свобода слова, право на свободу вираження своїх поглядів, право вільно залишати свою країну та повертатися до неї та інші) у загальносвітовому документі в галузі прав людини [4, с.142]. Незважаючи на це, Досвід США у впровадженні міжнародних стандартів захисту прав людини можна назвати досить «особливим». Як і в багатьох інших країнах, правова імплементація світових тенденцій відбувається шляхом ратифікації міжнародних угод. Однак, незважаючи на активну позицію США у сфері захисту прав людини, країна стикається з рядом проблем. Протягом ХХІ століття Сполучені Штати не розширили свої міжнародно-правові зобов'язання у гуманітарній сфері, і як раніше беруть участь лише в трьох з дев'яти основних договорів щодо прав людини. Зокрема, США досі не ратифікували Конвенцію про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок і Конвенцію ООН про права дитини (крім США, її не ратифікувала лише Сомалі). Вашингтон також відмовляється від участі в конвенційних механізмах розгляду індивідуальних та колективних скарг про порушення прав людини, стверджуючи, що американська судова система може впоратися з цим завданням самостійно, без зовнішнього втручання [5]. США залишаються країною з найбільшим числом ув'язнених. За даними Міністерства юстиції США, у 2009 році в тюрмах перебувало 2,3 мільйони осіб, що робить США країною з найвищим рівнем ув'язнених на душу населення (743 на 100 тисяч осіб). Кожен 132-й житель країни перебуває за ґратами. Експерти пояснюють це посиленням кримінального законодавства протягом останніх 40 років. Із 60-х років основна увага перемістилася з «перевиховання» на максимальну ізоляцію правопорушників. США також продовжують застосовувати смертну кару щодо неповнолітніх (22 випадки з 1976 року) і осіб із розумовими відхиленнями (щонайменше три за останні п'ять років). Загалом понад 3,2 тисячі ув'язнених у США очікують страти, серед них є і громадяни інших країн [5].

Незважаючи на близьке географічне положення та схожість правових систем, досвід

Канади у впровадженні міжнародних стандартів у сфері захисту прав людини суттєво відрізняється від американського. Важливим кроком для імплементації світових тенденцій у Канаді стало створення власного законодавчого документа – Хартії прав та свобод 1982 року. Значення цього документа виходить далеко за межі Канади. Канадську Хартію часто розглядають як зразок нового покоління конституційних документів, які об'єднують міжнародно-правові досягнення у сфері прав людини з національними особливостями, демонструючи інновації у конституційному закріпленні прав у розвиненому демократичному суспільстві. Ірландський професор У. Шабас так оцінив Хартію: «Хартія – це унікальний канадський документ, який відображає проблеми, характерні для цієї країни, що є продуктом її історії, географії та етнічного складу. Наприклад, стаття 23 захищає права двох мовних меншин, а стаття 12 забороняє «жорстоке і незвичайне покарання». Особливо інноваційною є стаття 7, яка вводить поняття «принципи фундаментального правосуддя». Успіх Хартії пояснюється тим, що всі суспільні сили, включно з політичними інститутами та приватними суб'єктами, об'єдналися для реформи системи, заснованої на мажоритарній політиці та верховенстві законодавчої влади. На думку експертів, Хартія суттєво змінила функціонування канадської політичної системи [6].

Історичний досвід Канади у впровадженні міжнародних стандартів гендерної рівності містить чимало цікавих аспектів. У 70–80-х роках ХХ століття Канада на конституційному рівні визнала принцип гендерної рівності, що забезпечило жінкам рівні можливості участі в суспільно-політичному житті. Канада стала однією з перших країн, яка підписала і ратифікувала кілька важливих міжнародних документів щодо прав жінок, серед яких особливе місце займає Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок 1979 року. Визнавши рівність статей одним із ключових принципів демократичної держави, канадське суспільство активно працює над його реалізацією у внутрішній політиці. Попри те, що проблема гендерної рівності ще повністю не вирішена, Канада здійснила низку новаторських кроків у цьому напрямі: створено ефективний державний механізм для впровадження гендерної рівності, реалізуються програми боротьби з насильством проти жінок, прийнято Федеральний план щодо забезпечення гендерної рівності. Завдяки цим ініціативам Канада стала визнаним лідером у захисті прав

жінок на міжнародній арені та виступає з ініціативами в рамках Комісії ООН зі становища жінок, Комісії ООН з прав людини, а також на зустрічах країн Співдружності. У 1967 році була створена Королівська комісія з питань становища жінок, яка через три роки представила уряду доповідь з 167 рекомендаціями щодо покращення правового становища жінок. Однією з ключових пропозицій було створення спеціального державного відомства з питань жінок, яке стало важливим інструментом у цій сфері. Перший міністр, відповідальний за гендерну рівність, був призначений у 1971 році, а через п'ять років було засноване Міністерство з питань становища жінок у структурі федерального уряду [7; 8].

Висновки. Таким чином, проведений аналіз дає змогу констатувати, що Імплементация міжнародних стандартів у національну правову систему часто потребує значних змін у вітчизняному законодавстві, державних органах та соціальних відносинах. Це пояснюється тим, що міжнародні норми встановлюють загальний зразок належної практики в певній сфері, який може суттєво відрізнятися від існуючих правил в Україні. Ігнорування цього аспекту може призвести до конфлікту між національними та міжнародними правовими нормами, через що останні не зможуть бути ефективно впроваджені на території України.

Що стосується позитивного досвіду США та Канади, то слід виділити такі моменти:

1) США та Канада брали активну участь у розробці ключових документів ООН із прав людини, зокрема Загальної декларації прав людини (1948) та Міжнародних пактів про громадянські, політичні, економічні, соціальні і культурні права;

2) Конституція США, особливо її перші десять поправок (Білль про права), гарантує широкий спектр прав і свобод, таких як свобода слова, релігії та право на справедливий суд;

3) У США та Канаді діє багато організацій громадянського суспільства, які активно захищають права людини, зокрема ACLU (Американський союз громадянських свобод) та Human Rights Watch;

4) Обидві країни активно підтримують і ратифікують міжнародні угоди з прав людини, такі як Конвенція ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (CEDAW) і Конвенція про права осіб з інвалідністю (CRPD)..

Список використаної літератури:

1. Конев І. Інтеграція міжнародних стандартів із захисту прав людини в національну правову систему України. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. Вип. 10. URL: <http://pgr-journal.kiev.ua/archive/2020/10/34.pdf>
2. Разметаєва Ю.С. Доктрина та практика захисту прав людини : навчальний посібник. Київ: ФОРМ Голембовська О.О., 2018. 364 с.
3. Маймескулов Л.М. Історія держави і права зарубіжних країн: підручник. Вид.-во: «Право». 2013. 520 с.
4. Кукіна З.О. Інституційний та договірний механізм ООН у сфері захисту свободи слова. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2011. Випуск 96. С.140–147.
5. Трестер Ю.О. Міжнародні механізми захисту прав дітей. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2013. № 9. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=632>.
6. Schabas W. International Human Rights Law and the Charter // *The Charter after 25 Years*. P. 297–298.
7. Права людини в законодавстві України і Канади // *Укр. право*. 1998. Число 2 (10), спецвипуск: [Матеріали наук.-практ. конф. Укр. центру правн. фондаций (м. Київ, 12–13 жовт. 1998 р.)]. К., 1998. С. 35–39.
8. Дашковська О. Державно-правовий механізм впровадження гендерної рівності в канадському суспільстві. *Вісник Академії правових наук України*. 2009. № 3(58). С. 192 – 198.

Kryvoruchko L. S. The experience of the USA and Canada regarding the introduction of international standards in the field of ensuring the protection of human rights

The purpose of the article is: to summarize the experience of the USA and Canada regarding the introduction of international standards in the field of ensuring the protection of human rights and to work out the possibilities of its use in Ukraine. The article, based on the analysis of the scientific views of domestic and foreign scientists, summarizes the positive experience of the USA and Canada regarding the introduction of international standards in the field of ensuring the protection of human rights. The importance and necessity of introducing international standards in the field of ensuring the protection of human rights into the Ukrainian legal reality is emphasized. The experience of the USA and Canada is highlighted, which is interesting in the context of ensuring the protection of human rights. It was concluded that the implementation of any world trends in the national legal system in one or another sphere of life of society is often accompanied by profound changes in

the structure of domestic legislation, state authorities, social relations, etc. This is due to the fact that international standards determine the general pattern of what is appropriate in a certain industry, which may differ significantly from the procedures established on the territory of the Ukrainian state in a similar sector. Neglecting this moment may lead to a conflict of legal norms of domestic and international legal documents, due to which the latter will not actually be implemented on the territory of Ukraine. Regarding the positive experience of the USA and Canada, the following is the most expedient to attribute to the latter: the USA and Canada were active participants in the creation of key UN documents on human rights, such as the Universal Declaration of Human Rights (1948) and the International Covenants on Civil and Political Rights and Economic, social and cultural rights; The US Constitution, especially its first ten amendments (the Bill of Rights), provides a wide range of rights and freedoms, including freedom of speech, religion, the right to a fair trial, and others; in the US and Canada there are a large number of civil society organizations that actively work to protect human rights, including the ACLU (American Civil Liberties Union) and Human Rights Watch; Canada and the US actively support and ratify international human rights treaties such as the UN Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women (CEDAW) and the Convention on the Rights of Persons with Disabilities (CRPD).

Key words: *United States of America, Canada, international standards, provision, protection of human rights.*

А. В. Кумейкокандидат юридичних наук,
докторант відділу аспірантури і докторантури
Національної академії Служби безпеки України

ПРИНЦИПИ КООРДИНАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СЛУЖБИ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

У статті досліджено принципи координаційної діяльності Служби безпеки України. Вказано, що у широкому розумінні метою координації запобігання правопорушенням, що посягають на державну безпеку є бажаний, можливий та необхідний з погляду суспільства й держави стан відповідної системи та її спроможність нейтралізувати, блокувати, мінімізувати дію причин та умов, які сприяють учиненню таких правопорушень. У вузькому розумінні головна мета координації запобігання правопорушенням, що посягають на державну безпеку – це сприяння функціонуванню відповідної системи, практиці спільних, узгоджених дій структурних підрозділів та інших суб'єктів у межах наданих повноважень. Зроблено висновок, що під організаційними засадами запобігання правопорушенням, що посягають на державну безпеку, необхідно розуміти закріплені національним законодавством положення, які визначають систему управлінських дій, спрямованих на впорядкування структури Служби безпеки України, оптимальний розподіл функціональних обов'язків між її підрозділами, координацію діяльності та взаємодію з іншими органами та громадськістю, належну підзвітність та контроль за діяльністю, що в сукупності впливає на ефективність виконання Службою безпеки України покладених на неї завдань та функцій щодо запобігання правопорушенням, що посягають на державну безпеку.

Разом з тим, в умовах збройного конфлікту, спостерігається зростання кількості правопорушень, що посягають на державну безпеку та поява нових форм їх вчинення, особливо значення набуває удосконалення правових засад взаємодії Служби безпеки України як між структурними підрозділами, так і з іншими суб'єктами запобігання правопорушенням, що посягають на державну безпеку та координації їх діяльності, у зв'язку з чим доцільним є: окремим нормативним актом регламентувати порядок, рівні, форми взаємодії Служби безпеки України як суб'єкта запобігання правопорушенням, що посягають на державну безпеку з іншими суб'єктами, а також права, обов'язки, відповідальність учасників під час такої взаємодії; спростити координацію діяльності структурних підрозділів Служби безпеки України через усунення неефективних форм її здійснення; належно регламентувати юридичну відповідальність за координацію взаємодії Служби безпеки України як суб'єкта забезпечення запобігання правопорушенням, що посягають на державну безпеку з іншими суб'єктами; удосконалити інформаційний обмін у процесі запобігання правопорушенням, що посягають на державну безпеку з іншими суб'єктами, через створення та функціонування єдиного інформаційного простору.

Ключові слова: Служба безпеки України, координаційна діяльність, принципи, запобігання, правоохоронні органи.

Постановка проблеми. У спеціальній літературі зазначається, що в масштабах держави координацію діяльності правоохоронних органів та інших відомств з питань протидії злочинності, зокрема й щодо запобігання правопорушенням, що посягають на державну безпеку, здійснює офіс Генерального прокурора, Рада національної безпеки і оборони, Кабінет Міністрів, міністерства, відомства тощо [1, с. 305].

Крім того, Указом Президента України «Про вдосконалення координації діяльності правоохоронних органів по боротьбі з корупцією та організованою злочинністю» від 12 лютого 2000 року визначено, що діяльність по боротьбі зі злочинністю, зокрема з її проявами в організованих формах і корупцією, в Автономній Республіці Крим, областях, містах Київ та Севастополі, районах, містах обласного підпорядкування координують прокурори Автономної Республіки

Крим, областей, міст і районів, військові прокурори регіонів [2].

Наказом Генерального прокурора від 08.02.2021 № 28 [3], затверджено Порядок координації діяльності правоохоронних органів у сфері протидії злочинності. Зокрема, завданнями координації визнано: розробку та впровадження у діяльність правоохоронних органів та органів прокуратури пріоритетів кримінально-правової політики, сучасних підходів до протидії злочинності; визначення основних напрямів та проблем у правозастосовній і правоохоронній діяльності щодо запобігання та протидії злочинності на основі аналізу її структури, динаміки та прогнозування тенденцій, підготовка пропозицій щодо шляхів вирішення відповідних проблем із метою сприяння у виконанні завдань кримінального провадження; розробку, узгодження і реалізацію спільних заходів, спрямованих на запобігання, виявлення, розкриття, припинення та розслідування кримінальних правопорушень, причин та умов, які сприяли їх вчиненню; підготовку пропозицій щодо вдосконалення законодавства у сфері протидії злочинності.

Пунктом 7 згаданого вище Порядку, основними засадами координації закріплено: верховенство права; законність; незалежність і рівність суб'єктів координаційної діяльності у визначенні проблем у сфері протидії кримінальним правопорушенням, ініціюванні, розробці, узгодженні та реалізації заходів, спрямованих на їх вирішення; обов'язковість виконання узгоджених заходів та контроль за їх реалізацією; системність і повнота використання різних форм координації; публічність, гласність і відкритість координаційних заходів, оприлюднення їх результатів у встановленому законодавством порядку в межах, які не суперечать вимогам законодавства про захист прав і свобод людини та громадянина, державної таємниці та іншої інформації з обмеженим доступом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Діяльність Служби безпеки України, зокрема її організаційно-функціональний аспект завжди перебував у центрі уваги науковців: М.І. Ануфрієва, А.М. Благодарного, А.В. Іщенко, І.М. Копотуна, І.М. Коропатніка, О.В. Кривенка, І.В. Кубарева, Ю.Б. Курилюка, О.М. Литвинова, В.Г. Пилипчака, М.П. Стрельбицького та ін. Між тим, їх увага завжди була сконцентрована на окремих сферах і напрямках діяльності Служби безпеки України.

Мета статті. Дослідити принципи координаційної діяльності Служби безпеки України.

Виклад основного матеріалу. Про принципи координації діяльності Служби безпеки України доцільно вказати, що стосується принципу законності, то відповідно до нього координація діяльності повинна здійснюватися в межах Конституції України та законодавчих актів. У свою чергу, рівність всіх суб'єктів координаційної діяльності полягає у тому, що всі без винятку суб'єкти координаційної діяльності рівноправні при вирішенні питань, що стосуються їх спільної діяльності у напрямку запобігання злочинності, при цьому жоден суб'єкт не має певних переваг.

Щодо принципу самостійності кожного правоохоронного органу при реалізації узгоджених рішень, варто вказати, що вказаний принцип не лише відокремлює учасників координаційної діяльності одне від одного, а й враховує ту обставину, що кожний суб'єкт координації має специфічну компетенцію, структуру, умови функціонування, що відповідним чином позначається на виконанні ним спільних заходів [4].

Основною формою координації є проведення координаційних нарад із керівниками. Крім того, п. 9 Порядку закріплено, що координація може здійснюватися також в інших формах: проведення спільних нарад з керівництвом правоохоронних та інших державних органів; створення міжвідомчих робочих груп; здійснення спільних виїздів у регіони для проведення узгоджених дій, перевірок і надання допомоги правоохоронним органам у протидії злочинності; обмін аналітичною інформацією з питань протидії злочинності, проведення спільних аналітичних досліджень; розробка спільних наказів, а також підготовка листів інформаційного характеру і документів організаціїного та методичного спрямування; розробка і забезпечення виконання спільних планів із запобігання, виявлення та припинення кримінальних правопорушень, усунення причин та умов, які сприяли їх вчиненню; взаємне використання можливостей з підготовки і навчання кадрів, організація та проведення спільних тренінгів, семінарів, конференцій та інших заходів із метою підвищення кваліфікації працівників органів прокуратури та правоохоронних органів; розробка пропозицій з питань удосконалення системи кримінальної юстиції та правового регулювання у сфері протидії злочинності; ініціювання проведення наукових досліджень у сфері протидії злочинності.

Не зважаючи на те, що на законодавчому рівні визначено перелік форм реалізації координаційних повноважень співробітників органів прокуратури, в науковій доктрині існують також інші підходи, які суттєво розширюють кількість способів здійснення координаційних повноважень, зокрема, до форм координації правоохоронної діяльності відносять:

1) проведення: а) міжвідомчих нарад за участі правоохоронних органів під головуванням відповідного прокурора; б) спільних засідань колегій правоохоронних органів; в) міжвідомчих нарад за участі керівників правоохоронних органів, органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування та державного нагляду (контролю);

2) здійснення обміну інформацією з питань стану злочинності та корупції;

3) видання спільних наказів, вказівок, інформаційних листів та інших документів організаційного та методичного характеру;

4) розробка пропозицій із питань удосконалення правового регулювання запобігання і протидії злочинності та корупції, а також узгоджених заходів із метою виявлення, припинення та попередження злочинів, у тому числі з ознаками корупції, а також усунення причин та умов, що сприяли їх вчиненню;

5) спільне ініціювання та проведення наукових, аналітичних досліджень у сфері протидії злочинності та корупції, взаємне використання можливостей правоохоронних органів для підготовки і підвищення кваліфікації співробітників, проведення семінарів та інших навчально-практичних заходів [5, с. 74].

Серед позитивних аспектів вищезазначеного необхідно підкреслити те, що здійснення координації діяльності не може відбуватися без засад, спрямованих на впорядкування організаційної структури. Зокрема, мова йде про поєднання єдиноначальності та колегіальності у діяльності Служби безпеки України. При цьому внутрішня структура правоохоронного органу передбачає існування колегіального органу, діяльність якого спрямована на вирішення ряду питань, які виникають під час здійснення цим органом покладених на нього законодавством завдань. Також із представників кожного правоохоронного органу України можуть створюватися колегії для прийняття рішень щодо ряду проблемних питань в їх діяльності [6].

У зв'язку з наведеним, доцільно визнати слушною пропозицію, яка була сформована у межах наукової доктрини щодо розробки

та прийняття Закону України «Про організаційно-правові засади взаємодії та координації правоохоронних органів України», яким би визначалися основні правові, економічні, соціальні та інші засади регулювання, розвитку і забезпечення взаємодії та координації між правоохоронними органами України.

Відповідно, у вказаному законі необхідно визначити: перелік правоохоронних органів, на яких буде поширюватися зазначений закон; поняття, мету, завдання, напрямки взаємодії та координації правоохоронних органів за окремими сферами правоохоронної діяльності; перелік органів управління взаємодією та координацією за напрямками правоохоронної діяльності; права та обов'язки правоохоронних органів під час взаємодії та координації; контроль, нагляд та відповідальність за належну взаємодію та координацію [7, с. 78-79].

Відштовхуючись від доводів науковців щодо мети запобігання злочинності [6], варто вказати, що у широкому розумінні метою координації запобігання правопорушенням, що посягають на державну безпеку, є бажаний, можливий та необхідний з погляду суспільства й держави стан відповідної системи та її спроможність нейтралізувати, блокувати, мінімізувати дію причин та умов, які сприяють учиненню таких правопорушень. У вузькому розумінні головна мета координації запобігання правопорушенням, що посягають на державну безпеку – це сприяння функціонуванню відповідної системи, практиці спільних, узгоджених дій структурних підрозділів та інших суб'єктів у межах наданих вповноважень.

Це поняття на відміну від попереднього відображає суто управлінський аспект діяльності з координації запобігання правопорушенням, що посягають на державну безпеку, на різних рівнях [8, с. 122].

Похідним від мети координаційної діяльності є завдання: розробка та впровадження у діяльність правоохоронних органів та органів прокуратури пріоритетів кримінально-правової політики, сучасних підходів до протидії злочинності; визначення основних напрямів та проблем у правозастосовній і правоохоронній діяльності щодо запобігання та протидії злочинності на основі аналізу її структури, динаміки та прогнозування тенденцій, підготовка пропозицій щодо шляхів вирішення відповідних проблем із метою сприяння у виконанні завдань кримінального провадження; розробка, узгодження і реалізація спільних заходів, спря-

мованих на запобігання, виявлення, розкриття, припинення та розслідування кримінальних правопорушень, причин та умов, які сприяли їх вчиненню; підготовка пропозицій щодо вдосконалення законодавства у сфері протидії злочинності.

Окрім мети, завдань та принципів координації правоохоронної діяльності, не менш важливим є визначення у відповідному законі рівнів координації правоохоронної діяльності. Варто вказати, що традиційно до таких рівнів відносять: загальнодержавний, регіональний та місцевий рівні координації. Проте, зазначена класифікація рівнів координації правоохоронної діяльності не є єдиною. На нашу думку, якщо критерієм для виділення рівнів координації діяльності правоохоронних органів брати не систему органів Служби безпеки України, то можна виділити рівні координації на підставі розподілу повноважень, як-то:

1) координацію діяльності структурних підрозділів Служби безпеки України, яка полягає у вивченні сучасного стану злочинності у державі, з'ясуванні основних причин та умов вчинення правопорушень, що посягають на державну безпеку, а також стратегічному та поточному плануванні діяльності Служби безпеки України у цій сфері України;

2) координацію діяльності структурних підрозділів Служби безпеки України, які забезпечують безпеку держави на стадії розслідування.

На сучасному етапі планування діяльності Служби безпеки України в цілому здійснюється з урахуванням положень підзаконних актів, прийнятих суб'єктами владних повноважень. Зокрема, не можна не звернути увагу на Указ Президента України «Про затвердження Концепції державної політики у сфері боротьби з організованою злочинністю» № 1000/2011 від 21 жовтня 2011 року [9] положення якого акцентують увагу на пріоритетних напрямках як державного управління, так і правоохоронної діяльності відповідних суб'єктів щодо протидії злочинності у державі, забезпечення національної безпеки, а також визначають заходи, які повинні бути здійсненні для досягнення кінцевої мети – зниження загального рівня злочинності, що дає можливість визначити пріоритети своєї діяльності та розробити план діяльності на поточний рік. Водночас Служба безпеки України може складати плани діяльності щодо реалізації певних завдань, які зокрема, направлені на запобігання правопорушенням, що посягають на державну безпеку.

Координація діяльності структурних підрозділів Служби безпеки України на стадії досудового розслідування при проведенні слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій передбачає інтегрування зусиль для контролю за правомірністю цих дій, законними підставами їх проведення, додержанням законності при застосуванні негласних оперативно-технічних засобів тощо. Тобто координуюча діяльність проходить таким чином, що при її здійсненні інтегруються організаційні, методичні й тактичні аспекти, поєднується наукова організація цієї діяльності з практичним застосуванням сил, засобів та заходів, що є в арсеналі Служби безпеки України [10].

Оскільки координація діяльності є пріоритетним напрямком роботи, цілком доцільно при дослідженні правової природи, легітимізації і проблем реалізації координаційної діяльності Служби безпеки України звернути увагу також на критерії, за якими визначається ефективність координаційної діяльності.

Зокрема, до переліку критеріїв ефективності координаційної діяльності відносять: дотримання нормативно закріплених засад координації діяльності, порядку проведення координаційних заходів; належне узагальнення та аналіз статистичних даних координаційної діяльності; належний та оперативний обмін інформацією із суб'єктами протидії злочинності та корупції; використання широкого спектру форм координації; обґрунтованість залучення до координаційних заходів деяких суб'єктів; встановлення обґрунтованих строків реалізації координаційних заходів; забезпечення належного контролю за координаційною діяльністю та окремими координаційними заходами [11, с. 55-56].

Звичайно ж виокремлення критеріїв оцінювання ефективності координаційної діяльності Служби безпеки України є досить позитивним, оскільки кожна діяльність має оцінюватися об'єктивно з метою вдосконалення діяльності суб'єкта у подальшому. Крім того, аналіз ефективності діяльності дозволяє виявити недоліки та прогалини як самої діяльності, так і законодавства, яким вона регулюється, а в подальшому розробити пропозиції щодо їх усунення.

Висновки. Таким чином, підсумовуючи наведене доцільно дійти висновку, що під організаційними засадами запобігання правопорушенням, що посягають на державну безпеку, необхідно розуміти закріплені національним законодавством положення, які визначають систему управлінських дій, спрямованих на впорядкування

структури Служби безпеки України, оптимальний розподіл функціональних обов'язків між її підрозділами, координацію діяльності та взаємодію з іншими органами та громадськістю, належну підзвітність та контроль за діяльністю, що в сукупності впливає на ефективність виконання Службою безпеки України покладених на неї завдань та функцій щодо запобігання правопорушенням, що посягають на державну безпеку.

Разом з тим, в умовах збройного конфлікту, спостерігається зростання кількості правопорушень, що посягають на державну безпеку та поява нових форм їх вчинення. Особливого значення набуває удосконалення правових засад взаємодії Служби безпеки України як між структурними підрозділами, так і з іншими суб'єктами запобігання правопорушенням, що посягають на державну безпеку, та координації їх діяльності, у зв'язку з чим доцільним є:

1) окремим нормативним актом регламентувати порядок, рівні, форми взаємодії Служби безпеки України як суб'єкта забезпечення запобігання правопорушенням, що посягають на державну безпеку, з іншими суб'єктами, а також права, обов'язки, відповідальність учасників під час такої взаємодії;

2) спростити координацію діяльності структурних підрозділів Служби безпеки України через усунення неефективних форм її здійснення;

3) удосконалити інформаційний обмін у процесі запобігання правопорушенням, що посягають на державну безпеку, з іншими суб'єктами, через створення та функціонування єдиного інформаційного простору.

Список використаної літератури:

1. Бандурка О. М. Теорія і практика оперативно-розшукової діяльності: монографія. Харків: Золота миля, 2012. 620 с.
2. Про вдосконалення координації діяльності правоохоронних органів по боротьбі з корупцією та організованою злочинністю: Указ Президента України № 229/2000 від 12.02.2000 р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/229/2000>.
3. Порядок координації діяльності правоохоронних органів у сфері протидії злочинно-

сті URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0028905-21#Text>

4. Бабкова В. С. Принципи координаційної діяльності прокуратури у сфері протидії злочинності та корупції. *Теорія і практика правознавства*. 2013. № 2 (61). URL: <http://tlaw.nlu.edu.ua/article/view/63008/58415>.
5. Мудров А. М., Європіна І. В. Форми координації діяльності правоохоронних органів у сфері протидії злочинності та корупції. *Вісник Національної академії прокуратури*. 2013. № 3. С. 73–78.
6. Резнік О. М. Адміністративно-правові засади діяльності правоохоронних органів із забезпечення фінансово-економічної безпеки України: дис. докт. юрид. наук: 12.00.07. Суми, 2019. 509 с. URL: https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream-download/123456789/72685/1/diss_Rieznik.pdf
7. Ключев О. М. Проблеми розмежування понять «координація» і «взаємодія» в управлінській науці та практичній діяльності органів внутрішніх справ. *Право і безпека*. 2011. № 3 (40). С. 76–80.
8. Черней В. В. Координація діяльності правоохоронних органів щодо запобігання злочинним посяганням на небанківські фінансові установи в Україні. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 121–127.
9. Про затвердження Концепції державної політики у сфері боротьби з організованою злочинністю: Указ Президента України № 1000/2011 від 21.10.2011 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1000/2011>.
10. Інструкція про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні, затверджена Наказом Генеральної прокуратури України, Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Адміністрації Державної прикордонної служби України, Міністерства фінансів України, Міністерства юстиції України № 114/1042/516/1199/936/1687/5 від 16.11.2012 р. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/v0114900-12>.
11. Проневич О. С. Координаційна діяльність прокурора: управлінсько-правова природа, легітимізація і проблеми реалізації. *Право і безпека*. 2015. № 3 (58). С. 51–57.

Kumeiko A. V. Principles of coordination activities of the Security Service of Ukraine

The article examines the principles of coordination activities of the Security Service of Ukraine. It is indicated that, in a broad sense, the purpose of coordinating the prevention of offenses that encroach on state security is the desired, possible and necessary from the point of view of society and the state state of the relevant system and its ability to neutralize, block, minimize the effect of causes and conditions that contribute to the commission of such offenses. In a narrow sense, the main goal of prevention coordination offenses that encroach on state security are the promotion

of the functioning of the relevant system, the practice of joint, coordinated actions of structural units and other subjects within the limits of the powers granted. It is concluded that under the organizational principles of prevention of offenses that encroach on state security, it is necessary to understand the provisions enshrined in the national legislation, which determine the system of management actions aimed at streamlining the structure of the Security Service of Ukraine, the optimal distribution of functional responsibilities between its units, coordination of activities and interaction with other bodies and the public, proper accountability and control over activities, which together affect the effectiveness of the Security Service of Ukraine's implementation of the tasks and functions assigned to it to prevent offenses that encroach on state security.

At the same time, in the conditions of armed conflict, there is an increase in the number of offenses that encroach on state security and the emergence of new forms of their commission, and the improvement of the legal framework for interaction of the Security Service of Ukraine both between structural units and with other subjects of prevention of offenses that encroach on state security is of particular importance and coordination of their activities, in connection with which it is expedient: to regulate by a separate normative act the procedure, levels, forms of interaction of the Security Service of Ukraine as a subject of prevention of offenses that encroach on state security with other subjects, as well as the rights, obligations, responsibilities of participants during such interaction; to simplify the coordination of the activities of the structural units of the Security Service of Ukraine by eliminating ineffective forms of its implementation; to regulate the legal responsibility for coordinating the interaction of the Security Service of Ukraine as a subject of ensuring the prevention of offenses that encroach on state security with other entities; to improve information exchange in the process of preventing offenses that encroach on state security with other subjects through the creation and functioning of a single information space.

Key words: Security Service of Ukraine, coordination activity, principles, prevention, law enforcement agencies.

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

УДК 343.9

DOI <https://doi.org/10.32782/1813-338X-2024.3.12>

А. В. Лацько

аспірантка кафедри кримінального права
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

СУЧАСНА ПОЛІТИКА ОХОРОНИ ДОВКІЛЛЯ КРІЗЬ ПРИЗМУ КРИМІНОЛОГІЧНОЇ ТЕОРІЇ ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИННОСТІ

Кримінально-правова та кримінологічна політики є складовими внутрішньої політики держави, яка спрямовує свою дію на боротьбу зі злочинністю, розробляє принципи, формує напрямки, цілі, тактику запобіжного та кримінально-правового впливу на злочинність. Залежно від об'єктів злочинних посягань у науці виділяють види напрямків такої політики, одним із яких є кримінологічна політика у сфері охорони довкілля. Тож, актуальність теми дослідження зумовлена необхідністю захисту довкілля, його складових та існуванням проблеми доволі неефективного запобігання кримінальним правопорушенням проти довкілля, а зокрема порушення правил охорони вод.

У статті визначено поняття «загальносоціального» та «спеціально-кримінологічного» запобігання, класифіковано види такого запобігання та наведено його приклади. Авторкою статті запропоновано шляхи підвищення ефективності діяльності у сфері запобігання кримінальному правопорушенню, передбаченому ст. 242 КК України (порушення правил охорони вод).

Метою статті є дослідження кримінально-правової політики як комплексу стратегій та заходів, у розрізі кримінологічної політики, яка спрямована на боротьбу з кримінальними правопорушеннями проти довкілля та запобіганням кримінально караним порушенням правил охорони вод.

Науковим доробком статті є відокремлення та систематизація загальносоціальних та спеціально-кримінологічних заходів запобігання кримінальним правопорушенням проти довкілля взагалі та кримінально-караному порушенню правил охорони вод зокрема. Встановлено, що реалізація досліджених заходів кримінально-правового та кримінологічного характеру мають на меті не допустити вчинення кримінально караних порушень правил охорони вод. Заходи «загальносоціального» та «спеціально-кримінологічного» запобігання мають доповнювати та конкретизувати один одного, оскільки вони є взаємопов'язаною системою державного впливу на детермінаційний комплекс кримінальних правопорушень проти довкілля взагалі та на детермінанти кримінально-караного порушення правил охорони вод.

Ключові слова: кримінально-правова політика, кримінологічна політика, кримінологія, кримінальне правопорушення, навколишнє природне середовище, довкілля, кримінальне правопорушення проти довкілля, запобігання кримінально-караному порушенню правил охорони вод, загальносоціальне запобігання, спеціально-кримінологічне запобігання.

Постановка проблеми. Загроза екологічної катастрофи, небезпечність її наслідків у вигляді матеріальних збитків як для фізичних, юридичних осіб, так і для держави, кримінологічні показники кримінальних правопорушень проти

довкілля в Україні та їх масштаби впливу на економічну, політичну, соціальну та культурну сфери буття людини, суспільства та держави вимагають від держави адекватного реагування на ці загрози, шляхом запровадження заходів

впливу, що будуть втілені у дієвій стратегії протидії кримінальним правопорушенням проти довкілля.

Наслідком усвідомлення комплексу проблем, пов'язаних з негативним впливом людини на навколишнє природне середовище призвело до розроблення концепції сталого розвитку (sustainable development), який являє собою процес якісних змін, що передбачає збалансування інтересів людини, суспільства і держави в поточному і майбутньому періодах на засадах досягнення в динаміці економічної ефективності, фінансової стійкості, економічного зростання та розвитку екологічної і соціальної підсистеми суспільства та, як наслідок, макросистем вищого рівня, з урахуванням раціональних обмежень, що накладаються національною безпекою, і впливу чинників зовнішнього середовища [1]. Тож, втіленням загальної теорії запобігання злочинності є розробка та реалізація кримінально-правової політики.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Питанням кримінально-правової політики, як стратегічної протидії злочинності займалися такі науковці як: М. В. Шепітько, В. Ф. Оболенцев, В. Я. Тацій, В. І. Борисов, П. І. Фріс, Б. М. Головкін, В. В. Голина, О. Ю. Шостко, Т. В. Корнякова та інші.

Метою статті є вивчення кримінально-правової політики як комплексу стратегій та заходів, у розрізі кримінологічної політики, яка спрямовує свою дію на боротьбу з кримінальними правопорушеннями проти довкілля та запобіганням кримінально караним порушенням правил охорони вод.

Виклад основного матеріалу. У теорії під кримінально-правовою політикою розуміють системоутворюючий елемент усієї політики у сфері боротьби зі злочинністю, яка розробляє стратегію і тактику, формулює основні завдання, принципи, напрями і цілі кримінально-правового впливу на злочинність та засоби їх досягнення [2, с. 31]. Виділяють декілька видів кримінальної політики, які становлять окремі сформовані категорії, інститути або розділи в межах інших наук кримінально-правового циклу (за вертикаллю), однією із яких є кримінологічна політика (кримінологія) [3, с. 8], з якою пов'язується планомірна протидія злочинності.

Загалом, запобігання злочинності – це сукупність різноманітних видів діяльності і заходів у державі, спрямованих на вдосконалення суспільних відносин із метою усунення негативних явищ та процесів, що породжують злочин-

ність або сприяють їй, а також недопущення вчинення злочинів на різних стадіях злочинної поведінки [4, с. 155-156]. Запобігання злочинності містить у собі різноманітні заходи, які класифікуються за певними критеріями. За основу я візьму такий критерій як рівень запобігання злочинності, у зв'язку з яким розрізняються загальносоціальні, спеціально-кримінологічні та індивідуальні заходи запобігання злочинності.

Загальносоціальне запобігання злочинності – це комплекс перспективних соціально-економічних і культурно-виховних заходів, спрямованих на подальший розвиток та вдосконалення суспільних відносин і усунення або нейтралізацію причин та умов, що сприяють вчиненню злочинів [4, с. 156]. Однак, воно не має на меті запобігти злочинності як такий. Його головне завдання – це підвищення духовного, матеріального рівня суспільства, що, зрештою, позитивно впливає на зниження рівня злочинності. Нині загальносоціальний рівень значною мірою послаблений через наявність різних негативних соціально-економічних та політичних процесів, які ускладнюють життєдіяльність членів суспільства [4, с. 53–54].

Досліджуючи питання запобігання кримінальним правопорушенням проти довкілля, одним з яких є порушення правил охорони вод, варто зауважити, що воно є різновидом суспільної соціально-превентивної діяльності, функціональний зміст та мета якої полягають у перешкоджанні дії детермінант злочинних проявів у сфері охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки, передусім причин й умов останніх шляхом випередження їх появи, обмеження, а за можливості – усунення їх дії [5, с. 57–58].

Оскільки, вчинення кримінально караних діянь зумовлено комплексом негативних явищ і процесів, які є об'єктами запобіжного впливу, то до них можна віднести: по-перше, уражені недоліками суспільні відносини в системі формування людини; по-друге, соціальні негативні (різні за походженням) традиції, стереотипи поведінки, найбільш поширені негативні звички людей; по-третє, окремих осіб, групи і контингенти осіб, які виявляють ознаки протиправної поведінки; по-четверте, сукупність конкретних негативних явищ, процесів, недоліків у різних сферах життя, які детермінують злочинну поведінку і вчинення конкретного злочину; по-п'яте, негативні якості і властивості людини, які провокують злочин або сприяють його вчиненню [4, с. 160].

Тож, загальносоціальне запобігання містить у собі групу певних заходів спрямованих на таке запобігання, а саме: **соціально-економічні та культурно-виховні заходи.**

Соціально-економічні заходи – передбачають взаємозв'язок господарської діяльності з раціональним використанням природних ресурсів на підставі економічних важелів, що полягають у переході на сучасні технології, які забезпечують зменшення об'єму відходів та їх максимальну утилізацію, створення й експлуатацію високоефективних очисних споруд; впровадженні корпоративної соціальної відповідальності підприємства; розробленні та втіленні на практиці критеріїв з оцінки збитків від забруднення вод; стимулюванні впровадження водозберігаючих технологій тощо.

Заходи соціально-економічного характеру пов'язані, зокрема, з розширенням новітніх досягнень науки й техніки у сфері водозаощадних технологічно-просломислових процесів у сільському та комунальному господарствах; запровадженні нових способів відтворення водних об'єктів, удосконаленні технологій промислового виробництва, що інтенсивно впливає на довкілля; розвитком оптимальних технологій, спрямованих на зменшення шкідливого впливу на поверхневі та підземні води; підвищенням культури водокористування; модернізацією транспортних засобів; запровадженням безвідходних технологій. Вплив вказаних факторів, має антикриміногенну природу, яка повинна поєднуватися з науково обґрунтованим ставленням до екологічної безпеки довкілля.

Тому, важливого значення набуває державна екологічна політика України на період до 2030 року, метою якої є досягнення доброго стану довкілля шляхом запровадження екосистемного підходу до всіх напрямів соціально-економічного розвитку України з метою забезпечення конституційного права кожного громадянина України на чисте та безпечне довкілля, впровадження збалансованого природокористування і збереження та відновлення природних екосистем [6].

Культурно-виховні заходи – становлять комплекс дій спрямованих на підвищення рівня правової культури та виховання, морально-культурного рівня, шляхом вдосконалення екологічної свідомості суспільства, окремих громадян за допомогою еколого-правової пропаганди та освіти, оскільки вони детермінують правомірну поведінку суб'єктів у різних сферах взаємодії суспільства та природи.

Вони полягають у наступному: повідомленні населення про стан довкілля, проведенні громадських слухань, місцевих меморандумів, ознайомлення громадськості з законодавством у сфері екології (норми водного законодавства), нормами Кримінального кодексу, донесення до загалу можливості притягнення до кримінальної відповідальності за порушення правил охорони вод, роз'яснення порядку і наслідків реалізації такої відповідальності, підвищення соціальної активності громадян щодо захисту природних благ, посилення нетерпимості громадян до кримінальних правопорушень проти довкілля, переконання в необхідності запобігання зазначеним злочинам. Тому, провідна роль у суспільстві відводить засобам масової інформації, таким як: преса, телебачення, радіо, кінематограф, Інтернет, які мають значний вплив на правосвідомість людини, її моральне обличчя.

Не менш вагомим є заходи виховного впливу з підтримки та розвитку екологічної освіти і культури як на загальносоціальному, так і на груповому та індивідуальному рівнях, які полягають у педагогічному впливі та правовому вихованні, формуванні у населення свідомого осядливого ставлення до довкілля, реалізації екологічної освіти серед молоді, формування добросовісної моделі поведінки суб'єктів природокористування тощо. Тож, насамперед потрібно змінювати ментальне ставлення кожної людини як до всього навколишнього природного середовища в якому вона існує так і до окремих його складових якими вона безпосередньо користується (атмосферного повітря, водних об'єктів, земельних ресурсів, надр, тваринного та рослинного світів тощо), а вже потім застосовувати юридично-попереджувальні та юридично-репресивні засоби впливу [7, с. 282].

Попереджувальний потенціал зазначених заходів має на меті протидіяти негативним явищам і процесам, які сприяють збільшенню рівня вчинення кримінальних правопорушень, пов'язаних з порушенням правил охорони вод та стимулює законслухняну поведінку громадян.

Національним законодавством передбачено контроль за використанням і охороною вод та відтворенням водних ресурсів, суть якого полягає в забезпеченні додержання усіма юридичними та фізичними особами вимог водного законодавства. Також існує громадський контроль за використанням і охороною вод та відтворенням водних ресурсів, який здійснюється громадськими інспекторами з охорони довкілля [8].

Визначальним для формування системи загальносоціального запобігання кримінально караним порушенням правил охорони вод є усвідомлення державою загроз сталому розвитку та шляхів їх подолання.

Відповідно до державної екологічної політики, що реалізується в Україні, перше місце в системі заходів забезпечення сталого розвитку відводиться цілям з формування в суспільстві екологічних цінностей і засад сталого споживання та виробництва [6].

Спеціально-кримінологічне запобігання – це сукупність заходів, спрямованих на усунення причин та умов, що породжують і сприяють вчиненню злочинів, недопущення вчинення злочинів на різних стадіях злочинної поведінки [4, с. 157]. Воно має на меті не допустити скоєння реально можливих злочинів, а якщо вони почали відбуватися, то зупинити їх на ранній стадії. Важливою ділянкою запобіжної діяльності є виявлення та усунення так званих криміногенних факторів. При цьому зазвичай використовуються не тільки організаційні, правові й оперативно-розшукові, але й економічні, педагогічні та медичні заходи [9, с. 169]. Тож, має цілеспрямовану дію на криміногенні детермінанти цих правопорушень, його заходи стосуються конкретних категорії злочинів, що мають певну локалізацію.

Специфіка таких заходів полягає в їхньому спеціальному призначенні та цілеспрямованості на усунення конкретних кримінологічних факторів: запобігання злочинам становить їх основний, а в деяких випадках – єдиний зміст. Якщо загальносоціальні заходи здійснюються і здійснюватимуться незалежно від кримінологічних факторів (хоча й з урахуванням їх наявності, інтенсивності, поширеності), то спеціально-кримінологічні заходи цілком і повністю обумовлені наявністю вчинюваних кримінальних правопорушень, їх станом, характером діючих криміногенних факторів [10]. Воно охоплює сукупність заходів, спеціально направлених на боротьбу з кримінальними правопорушеннями, що здійснюються органами, підприємствами, організаціями, установами, які поряд з іншими функціями спеціально призначені для запобігання екологічним правопорушенням.

Спеціально-кримінологічне запобігання здійснюється у формі відомчих планів або програм підсилення боротьби зі злочинністю. У них передбачається система заходів, спрямованих на профілактику конкретних видів і груп злочинності, злочинності взагалі, злочинності на пев-

ній території (держава, регіон). Передбачувані програми заходів реалізуються через взаємодію та взаємоузгодженість в діяльності суб'єктів профілактики. Безумовно, ефективність запобігання злочинам залежить від узгодженості програми боротьби зі злочинністю з концепцією державного плану економічного та соціального розвитку країни [9, с. 169].

Спеціально-кримінологічне запобігання здійснюється за трьома напрямками діяльності: **кримінологічна профілактика; відвернення злочинів; припинення злочинів** [4, с. 157].

Кримінологічна профілактика включає заходи щодо завчасного виявлення та усунення негативних явищ, які виникли чи можуть виникнути і зумовити вчинення злочину [4, с. 157]. Кримінологічна профілактика посідає домінуюче місце в системі спеціально-кримінологічного попередження правопорушенням, пов'язаних з порушенням правил охорони вод.

Серед суб'єктів спеціально-кримінологічного запобігання важлива роль належить Національній поліції України. Роль поліції у протидії кримінальним правопорушенням визначається широким спектром повноважень, компетенцією та реальними можливостями для оперативно-розшукової, адміністративної та кримінально-процесуальної діяльності щодо запобігання злочинам, їх припинення, розкриття і розслідування. Відповідно до Закону України «Про національну поліцію» на неї покладено певні функції, а саме: забезпечення публічної безпеки і порядку; охорони прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави; протидії злочинності; надання в межах, визначених законом, послуг з допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги.

Також, найбільш виражену профілактичну спрямованість має діяльність органів прокуратури та суду, оскільки обов'язок здійснювати таку діяльність закріплений законодавством, а також наявністю певного досвіду в цьому напрямі діяльності.

У літератури виділяють різновиди профілактики, які залежать від того, на які явища і процеси вони спрямовані: профілактику випередження, обмеження, усунення та захисту.

Наступним спеціально-кримінологічним заходом запобігання є **відвернення злочинів** – сукупність заходів, спрямованих на окремі групи та конкретних осіб, які виношують злочинні наміри, замислюють вчинення

злочинів і позитивно сприймають злочинний спосіб життя. Відвернення злочинів має місце тоді, коли злочинна поведінка проходить етап від моменту формування злочинного мотиву до початку виконання злочину [4, с. 158]. При цьому, як слушно зауважив В. В. Голіна, усередині напряму відвернення злочинів проглядається відмінність між заходами, спрямованими на усунення більш-менш позбавлених індивідуальних криміногенних об'єктів, і заходами, що вживаються до конкретних осіб, у яких психологічно сформувався злочинний намір, і він реально почав матеріалізуватися, проявлятися [11, с. 31].

Оскільки відвернення злочинів спрямоване на суб'єкта, який вчиняє злочин, то і заходи повинні бути спрямовані на протидію злочинній мотивації: створення спеціально-економічних та соціально-психологічних програм, розрахованих на задоволення потреб людини, що надалі забезпечить відмову від злочинних намірів; організаційно-правові заходи, які підвищують у людей почуття відповідальності і виробляють у них уявлення про допустимі засоби досягнення своїх потреб; кримінологічна поінформованість населення для його більш тісного співробітництва з правоохоронними органами, що сприятиме своєчасному сповіщенню правоохоронних органів про готування чи наявний факт вчинення злочину передбаченого ст. 242 КК України.

Останнім спеціально-кримінологічним заходом є **припинення вчинення** злочинів, який визначається як сукупність заходів, спрямованих на недопущення завершення розпочатого злочину [4, с. 158], виявлення і викриття осіб, що вчинили злочин, їх покарання і виправлення. Хоча подібна діяльність здійснюється з приводу вже вчиненого злочинного посягання, її соціальне значення полягає саме у попередженні нових злочинів, в утриманні від вчинення злочинів інших нестійких членів суспільства, а також у підвищеній активності членів суспільства щодо запобігання та протидії злочинності. При цьому слід зауважити, що притягнення до кримінальної відповідальності за деякі злочини служить способом запобігання більш тяжких злочинів [10, с. 153].

Відповідно до Закону України «Про національну поліцію» на неї покладено певні функції, а саме: вживає заходів з метою виявлення кримінальних, адміністративних правопорушень; припиняє виявлені кримінальні та адміністративні правопорушення, джерелами отримання

відомостей про вчинення таких дій можуть бути отримані заяви від громадян і службових осіб, громадськості, негласних співробітників, ЗМІ (включаючи Інтернет-ресурси), інші відомості, отримані за результатами аналізу оперативної обстановки і статистичних даних. Також, органи поліції вживають заходів, спрямованих на усунення загроз життю та здоров'ю фізичних осіб і публічній безпеці, що виникли внаслідок учинення кримінального, адміністративного правопорушення; здійснюють своєчасне реагування на заяви та повідомлення про кримінальні, адміністративні правопорушення або події [12].

До таких заходів слід віднести, наприклад: затримання правопорушника; зупинення транспортних засобів; огляд транспортних засобів та вантажу, що належать підприємству, установі, організації задля відвернення порушень правил їх транспортування, що надалі може призвести до порушення правил охорони вод; відстеження маршруту транспортних засобів підприємств, установ, організацій задля уникнення порушення правил утилізації промислових та побутових відходів у невідведених місцях.

Також, ведучи мову про спеціально-кримінологічне запобігання кримінально каранним порушенням правил охорони вод, необхідно зазначити, важливого значення набувають напрямки роботи пов'язані із використанням мережі Інтернет: використання соціальних Інтернет-мереж для моніторингу кримінологічно значимої інформації, створення спеціалізованих блогів, організації чатів; створення спеціалізованих сайтів із практичними рекомендаціями щодо запобігання фоновим явищам, що зумовлюють вчинення кримінальних правопорушень проти довкілля; Інтернет-картографування щодо місця знаходження водних об'єктів та ін.

Не слід виключати і застосування технічних засобів у буденній діяльності органів поліції при патрулюванні. Підрозділи патрульної поліції одержують сучасні засоби візуалізації й обробки оперативної інформації (планшети, відеореєстратори, відеокамери, смарткамери для автомобілів). Однак, у зарубіжних країнах, таких як США, Латинська Америка, Мексика, Японії, Великій Британії та інших країнах поширюється досвід використання безпілотних літальних апаратів (БПЛА) у правоохоронній діяльності для охорони правопорядку [13]. Досвід широкого використання поліцією сучасних технологій у тому числі «дронів» матиме місце і у сфері профілактики кримінально каранних порушень

правил охорони вод, шляхом здійснення огляду водних об'єктів «із неба», виявлення їх забруднень та припинення вчинюваних злочинів.

Поміж іншим, виділяють індивідуальне запобігання злочинам включає заходи недопущення вчинення злочинів із боку конкретної особи. При цьому об'єктом індивідуального запобіжного впливу виступає: поведінка та спосіб життя осіб, схильних до вчинення злочинів; свідомість правопорушників; зовнішні умови, що сприяють вчиненню злочинів. Напрямами індивідуального запобігання злочинам є переконання, надання допомоги, примус [4, с. 158].

Висновки. Втілення у життя досліджених загальносоціальних заходів запобігання кримінально каранним порушенням правил охорони вод з одного боку, буде спрямовано на створення необхідних умов для сталого розвитку раціонального водокористування, а з другого – на ослаблення криміногенного потенціалу різних негативних соціально-економічних процесів в цій сфері, що допоможе виявити основні детермінанти екологічної злочинності та сприятиме мінімізації її проявів, створить соціально-економічні та культурні підвалини для ефективного здійснення спеціально-кримінологічного запобігання злочинам.

Спеціально-кримінологічне запобігання правопорушенням, пов'язаних з порушенням правил охорони вод забезпечується як державними органами, так і недержавними інституціями (органами місцевого самоврядування), громадськістю, які своєю запобіжною діяльністю хоч і не повністю викоринюють факт вчинення кримінальних правопорушень проти довкілля, однак намагаються знизити кількісний та якісний рівні їх показників, зменшити негативні наслідки на суспільство та державу, довкілля, підвищити рівень особистої безпеки громадян, захистити їх законні прав та інтереси. Мета ж єдина – не допустити вчинення кримінально каранних порушень правил охорони вод. Однак, діяльність суб'єктів має певні негативні вади, а саме: відсутність чіткого розподілу повноважень між суб'єктами запобігання; недостатнє фінансування екологічних проєктів; неналежну взаємодію та координацію між суб'єктами влади та громадськістю; неналежне реагування на екологічні виклики (кримінальні правопорушення проти довкілля).

Досягнення поставленої мети має бути досягнуто шляхом: визначенням чіткого кола суб'єктів запобігання; виокремлення їхніх повноважень щодо забезпечення реалізації

прав громадян у сфері забезпечення екологічної безпеки; закріплення видів і заходів відповідальності працівників за невиконання або неналежне виконання зазначених повноважень; запровадження дієвих механізмів гарантування функціонування правоохоронних інституцій у сфері екологічної безпеки.

Тож, досліджені загальносоціальні та спеціально-кримінологічні заходи запобігання кримінальним правопорушенням проти довкілля мають доповнювати та конкретизувати один одного, оскільки вони є взаємопов'язаною системою державного впливу на детермінаційний комплекс кримінальних правопорушень проти довкілля взагалі та на детермінанти кримінально-караного порушення правил охорони вод.

Список використаної літератури:

1. Лелеченко А. П. Феномен поняття «сталий розвиток». *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2017. № 12. URL: <http://www.dyu.nauka.com.ua/?op=1&z=1649> (дата звернення 20.05.2024)
2. Борисов В. І., Фріс П. Л. Поняття кримінально-правової політики. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2013. №1 (1). С. 15-31.
3. Шепітько М. В. Формування кримінальної політики як науки кримінально-правового циклу. *Теорія і практика правознавства*. 2020. Вип. 2 (18). С. 1-11.
4. Кримінологія: підручник / за ред. Б. М. Головіна. Харків: Право, 2020. 384 с.
5. Корнякова Т. В. Кримінологічні засади запобігання органами прокуратури злочинам проти довкілля: дис...д-ра юр. наук. Харків, 2011. 435 с.
6. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року: Закон України від 28.02.2019 р. № 2697-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2019. № 16. ст.70.
7. Шульга А. М. Щодо критичного стану довкілля та сучасні напрями його правової охорони. Наступність у кримінальному праві: матеріали наук. конф. до 70-річчя проф. Ю. В. Бауліна (м. Харків, 8 верес. 2023 р.). Харків: Право, 2023. С. 281-287.
8. Водний кодекс України: Закон України від 06.06.1995 № 213/95-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1995. №24. Ст. 189.
9. Іванов Ю. Ф., Джужа О. М. Кримінологія: навч. посіб. 2-ге вид., доповн. та переоб. К.: Вид. ПАЛИВОДА А. В., 2008. 292 с.
10. Кримінологія : підручник / за заг. ред. Ю.В. Нікітіна, С.Ф. Денисова, Є.Л. Стрельцова. 2-ге вид., перероб. та допов. Харків: Право, 2018. 416 с.

11. Голіна В.В. Запобігання злочинності (теорія і практика): навч. посіб. Харків: Нац. юрид. акад. України, 2011. 120 с.
 12. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 р. № 580-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2015. № 40–41. ст. 379.
 13. Особливості застосування безпілотних літальних апаратів органами та підрозділами поліції: метод. рек. / А. А. Саковський, С. М. Науменко, С. І. Кравченко, І. М. Єфіменко та ін. Київ: Нац. акад. внутр. справ. 2022. 72 с.
-

Latsko A. V. Modern environmental protection policy through the prism of criminology theory of crime prevention

Criminal law and criminological policies are components of the state's internal policy, which directs its action to combat crime, develops principles, forms directions, goals, tactics of preventive and criminal law influence on crime. Depending on the objects of criminal encroachment, science distinguishes types of directions of such policy, one of which is criminological policy in the field of environmental protection. Therefore, the relevance of the research topic is determined by the need to protect the environment, its components, and the existence of the problem of rather ineffective prevention of criminal offenses against the environment, and in particular, violations of water protection rules.

The article defines the concepts of «general social» and «special criminological» prevention, classifies the types of such prevention and gives its examples. The author of the article proposed ways to improve the effectiveness of activities in the field of criminal offense prevention, provided for in Art. 242 of the Criminal Code of Ukraine (violation of water protection rules).

The purpose of the article is to study criminal law policy as a complex of strategies and measures, in the context of criminological policy, which is aimed at combating criminal offenses against the environment and preventing criminally punishable violations of water protection rules.

The scientific development of the article is the separation and systematization of general social and special criminological measures to prevent criminal offenses against the environment in general and criminally punishable violations of water protection rules in particular. It was established that the implementation of the investigated measures of a criminal-legal and criminological nature are aimed at preventing the commission of criminally punishable violations of water protection rules. Measures of "general social" and "special criminological" prevention should complement and specify each other, since they are an interconnected system of state influence on the deterministic complex of criminal offenses against the environment in general and on the determinants of criminally punishable violations of water protection rules.

Key words: *criminal legal policy, criminal policy, criminology, criminal offense, surrounding natural environment, environment, criminal offense against the environment, prevention of criminal offences, general social prevention, specially criminological prevention.*

УДК 343

DOI <https://doi.org/10.32782/1813-338X-2024.3.13>**Радзівіло А. О.**

аспірант

Інституту економіки та права
Класичного приватного університету

ДО ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ НЕЗАКОННОГО ВИКОРИСТАННЯ З МЕТОЮ ОТРИМАННЯ ПРИБУТКУ ГУМАНІТАРНОЇ ДОПОМОГИ, БЛАГОДІЙНИХ ПОЖЕРТВ АБО БЕЗОПЛАТНОЇ ДОПОМОГИ

Статтю присвячено проблематиці кримінально-правової характеристики незаконного використання гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги.

Наголошено, що воєнний стан в Україні та незадоволення у суспільстві через недоброчесні дії деяких благодійників, призвели до того, що законодавець мусив врегулювати питання належного використання гуманітарної допомоги та покарання осіб, що зловживають на біді інших людей.

Розглянуто питання щодо особливостей використання гуманітарної допомоги в умовах воєнного стану в Україні. Проаналізовано проблеми вітчизняного законодавства та судової практики щодо притягнення осіб до кримінальної відповідальності за незаконне використання гуманітарної допомоги.

Зазначено, що кримінальна відповідальність за незаконне використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги передбачена ст. 201-2 Кримінального кодексу України.

Досліджено положення Кримінального кодексу України, Цивільного кодексу України, Кримінального процесуального кодексу України, Закони України «Про благодійну діяльність та благодійні організації» та «Про гуманітарну допомогу», Постанова КМУ від 05.09.2023 № 953 «Деякі питання пропуску та обліку гуманітарної допомоги в умовах воєнного стану».

Зроблено висновок про певну суперечливість вітчизняного законодавства щодо досліджуваного питання, відсутність загальної судової практики та наявність правової колізії.

На основі проведеного аналізу зроблено висновок про необхідність формування єдиного правового висновку в питанні притягнення до кримінальної відповідальності за незаконне використання гуманітарної допомоги. Необхідність криміналізація незаконного використання гуманітарної допомоги саме у період воєнного або надзвичайного стану є цілком зрозумілою та виправданою. Саме цієї логіки додержувались ініціатори введення кримінальної відповідальності за незаконне використання гуманітарної допомоги. Однак сучасне вітчизняне законодавство у даній сфері є дещо неузгодженим та потребує подальшого вдосконалення.

Ключові слова: благодійна діяльність, благодійник, благодійна допомога, благодійна жертва, безоплатна допомога, гуманітарна допомога.

Вступ. Воєнний стан в Україні та незадоволення у суспільстві через недоброчесні дії деяких благодійників, призвели до того, що законодавець мусив врегулювати питання належного використання гуманітарної допомоги та покарання осіб, які зловживають на біді інших людей.

Кримінальна відповідальність за незаконне використання з метою отримання прибутку гума-

нітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги передбачена ст. 201-2 Кримінального кодексу України. Відповідальність за вказані діяння встановлено Законом України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо відповідальності за незаконне використання гуманітарної допомоги» № 2155-IX від 24.03.2022 р. Відповідно до диспо-

зиції ст. 201-2 КК України кримінально караним діянням є продаж товарів (предметів) гуманітарної допомоги або використання благодійних пожертв, безоплатної допомоги або укладання інших правочинів щодо розпорядження таким майном, з метою отримання прибутку, вчинені у значному розмірі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням, пов'язаним з незаконним використанням або розкраданням гуманітарної допомоги присвятили свої роботи О. Боднарук, О. Дудоров, О. Колб, О. Марін, Р. Мовчан, Н. Муравська, В. Фурман, М. Хавронюк, А. Шевчук, думки яких, безумовно, заслуговують на увагу. Однак, проблематика розкрадання гуманітарної допомоги, особливо в період воєнного стану, була і надалі лишатиметься предметом гострих обговорень в суспільстві та об'єктом критики, що обумовлює актуальність обраної тематики.

Мета статті. Висвітлення проблем вітчизняного законодавства та судової практики, які виникають як при кваліфікації діянь, так і при призначенні покарання, за незаконне використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги. Пошук перспектив подальшого розвитку та вдосконалення вітчизняного законодавства у даній сфері.

Виклад основного матеріалу. Кримінальна відповідальність за незаконне використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги передбачена ст. 201-2 Кримінального кодексу України (далі – КК України). Відповідальність за вказані діяння встановлено Законом України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо відповідальності за незаконне використання гуманітарної допомоги» №2155-IX від 24.03.2022 р. Відповідно до диспозиції ст. 201-2 КК України кримінально караним діянням є продаж товарів (предметів) гуманітарної допомоги або використання благодійних пожертв, безоплатної допомоги або укладання інших правочинів щодо розпорядження таким майном, з метою отримання прибутку, вчинені у значному розмірі [1].

Кримінальному правопорушенню, передбаченому ст. 201-2 КК України, як і будь-якому правопорушенню, притаманні об'єктивні та суб'єктивні ознаки його складу, тобто: об'єкт, об'єктивна сторона, суб'єкт та суб'єктивна сторона. Все це обов'язкові елементи складу кримінального правопорушення. Факультативними

ж ознаками можуть виступати, зокрема, предмет кримінального правопорушення, місце, час, спосіб його вчинення.

Об'єктом кримінально-правової охорони, згідно з КК України, є певні суспільні відносини, зокрема, права і свободи людини та громадянина. Також це можуть бути відносини власності, та такі суспільні відносини, що відповідають за забезпечення конституційного ладу України, громадського порядку та громадської безпеки, охорону довкілля, миру і безпеки людства тощо. Тобто об'єктом кримінального правопорушення виступають суспільні відносини, перелічені у ст. 1 КК України, які охороняються законом і яким протиправним діянням завдано шкоду, або створено загрозу такого завдання [1].

Виходячи з аналізу ч. 1 ст. 201-2 КК України, об'єктом досліджуваного кримінального правопорушення є суспільні відносини у сфері благодійної діяльності. Об'єктивна ж сторона цього діяння може виражатися лише у таких формах: 1) продаж гуманітарної допомоги; 2) використання благодійних пожертв, безоплатної допомоги; 3) укладання інших правочинів щодо розпорядження гуманітарної допомоги.

Суб'єктивна сторона досліджуваного кримінального правопорушення характеризується наявністю вини у формі прямого умислу та спеціальною метою – отримання прибутку. Під поняттям прибуток прийнято розуміти різницю між доходом від будь-якої діяльності та витратами, що були понесені за для одержання цього доходу. У простому ж розумінні цього слова це безпосередньо отримана вигода. Одночасно з цим, судова практика у цьому питанні досі не сформована і під отриманим прибутком, зазвичай, розуміється саме ринкова вартість гуманітарної допомоги.

Суб'єкт цього кримінального правопорушення, відповідно до ч. 1 ст. 201-2 КК України, загальний. Але існує й інша думка.

В розумінні законодавця гуманітарна допомога повинна передаватися від донорів – благодійних організацій (юридичних осіб) до отримувачів гуманітарної допомоги. Відповідно до ст. 4 Закону України «Про благодійну діяльність та благодійні організації» суб'єктами благодійної діяльності є благодійні організації, які утворені та діють відповідно до даного Закону, а також інші благодійники та бенефіціари [2]. При цьому отримувачами гуманітарної допомоги повинні бути юридичні особи зареєстровані в Єдиному реєстрі отримувачів гуманітарної допомоги,

який ведеться Міністерством соціальної політики України.

Так хто ж може бути суб'єктом цього правопорушення?

Очевидно, що це не може бути набувач допомоги, оскільки такі особи є кінцевими вигодонабувачами та на власний розсуд розпоряджаються допомогою. Також, це не можуть бути і донори, оскільки тільки вони вирішують яким чином і на яких умовах надавати гуманітарну допомогу. Цілком логічним залишається припустити, що саме отримувачі гуманітарної допомоги є тим суб'єктом, що має відповідати за зазначеною статтею.

Тобто, можна діти висновку, що «незаконно використовувати» гуманітарну допомогу могли би, хіба що, отримувачі (тобто службові особи та працівники юридичних осіб) і повинен бути спеціальний суб'єкт кримінального правопорушення. Але ні, на даний момент вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 201-2 КК України, службовою особою – це лише кваліфікуюча ознака цього діяння (ч. 2 ст. 201-2). Проте, законодавець в диспозиції ст. 201-2 КК України чітко не визначає коло суб'єктів, фактично роблячи можливим притягнення до кримінальної відповідальності осіб, що не є суб'єктами отримання гуманітарної допомоги. Іншими словами, будь-яка осудна фізична особа, яка досягла шістнадцятирічного віку, може бути притягнута до кримінальної відповідальності за незаконне використання гуманітарної допомоги у разі вчинення діяння, передбаченого ст. 201-2 КК України.

Отже, на цей час небагата судова практика з цього питання йде шляхом притягнення до відповідальності саме загального суб'єкта. При цьому неважливо чи має ця особа відношення до благодійного фонду чи до будь-якого іншого суб'єкта, якого задіяно до цієї діяльності.

Залишається незміною обов'язковою умовою для притягнення особи до відповідальності за цією статтею її обізнаність про статус товару, тобто розуміння особи, що товар призначений для благодійництва і будь-які дії з ним, що призводять до отримання прибутку, є протиправними. Тому, на практиці, суб'єктами цього правопорушення виступають будь-які особи, які задіяні у ланцюгу постачання, зберігання, перевезення та, навіть, розподілу чи фактичної передачі гуманітарної допомоги.

Крім того, досліджуване кримінальне правопорушення характеризується такою об'єктивною обов'язковою ознакою як предмет. Відпо-

відно до диспозиції статті предметом вказаного кримінального правопорушення виступають товари (предмети) гуманітарної допомоги, благодійні пожертви, безоплатна допомога. При цьому, кримінальна відповідальність за вчинене настає лише у разі, якщо загальна вартість такої гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги у триста п'ятдесят і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян (значний розмір).

І це є обов'язковою умовою – поєднання специфічного предмету та його вартісний еквівалент. Саме вартість предмету вказаного правопорушення повинна перевищувати значний розмір, а не прибуток від його продажу чи інших дій. Отже, для кваліфікації не має значення яким чином та за яку ціну придбався товар, скільки коштувало його доставити до адресата, скільки сплачено при цьому податків (зборів, обов'язкових платежів) тощо. Головним чинником у благодійній діяльності є те, що отримувачі допомоги за це нічого не повинні платити. Це є визначальним принципом благодійництва.

На підтвердження цих слів, в Єдиному державному реєстрі судових рішень досліджено та проаналізовано 28 вироків за статтею 201-2 КК України, один з яких виправдувальний. У 21 вирокі судом затверджено угоду між прокурором та підозрюваним чи обвинуваченим про визнання винуватості.

Особливості порядку розгляду кримінального провадження на підставі угод регламентовано Главою 35 КПК України. Системний аналіз норм вказаної глави дає підстави стверджувати, що під час затвердження угоди про визнання винуватості, судом не досліджуються докази як винуватості, так і невинуватості особи, а тому вказані вирокі лише відтворюють фактичні обставини як їх було встановлено слідчим та прокурором під час досудового розслідування.

Більш корисними, з точки зору формування судової практики, є інші 7 вироків, один з яких виправдувальний.

З 28 проаналізованих вироків лише два вирокі із покаранням у вигляді реального позбавлення волі на 4 та 6 років. У 5 вирокі на підставі ст. 69 КК України осіб засуджено до штрафу. У інших вирокі покарання у вигляді позбавлення волі не перевищувало 5 років і на підставі ст. 75 КК України особи звільнялись від його відбування з іспитовим строком. У 19 вирокі предметом кримінального правопорушення

були транспортні засоби, в інших вироках – інші види гуманітарної допомоги такі як цигарки, грошові кошти у виді пожертв, миючі засоби та продукти харчування, медичні товари, військова амуніція та військові прилади.

Вказаний факт документування правоохоронцями в основному саме продажу транспортних засобів як товарів гуманітарної допомоги може свідчити про більш простий алгоритм документування та доказування факту вчинення кримінального правопорушення, але не виключає провокацію вчинення злочину зі сторони правоохоронних органів.

Також у вироках судами приймалось рішення про спеціальну конфіскацію предмету кримінального правопорушення в дохід держави та на потреби Збройних сил України, а також застосовувалось додаткове покарання у вигляді позбавлення права здійснювати діяльність, пов'язану з благодійною, гуманітарною та волонтерською допомогою.

Окрему увагу хочу приділити єдиному на сьогоднішній день виправдальному вироку, постановленому 29.03.2023 Індустріальним районним судом міста Дніпропетровська по справі № 202/5006/22, який хоча і не набув законної сили після апеляції, але містить у собі альтернативну точку зору на проблематику притягнення до кримінальної відповідальності за незаконне використання гуманітарної допомоги [3].

Так, вказаним вироком особу визнано невинуватою здебільшого через визнання судом недопустими ключових доказів сторони обвинувачення, але вирок містить і інші підстави для виправдання особи.

Зокрема, у вироку зазначається, що питання про походження предметів кримінального правопорушення, їх правову природу, стороною обвинувачення, у порушення п. 1 ч. 1 ст. 91 КПК України взагалі не з'ясовувалось під час досудового розслідування, не висвітлювалось у обвинувальному акті та не було предметом розгляду у судовому засіданні. Однак, те, чи є ці предмети гуманітарною допомогою в контексті положень ЗУ «Про гуманітарну допомогу» стороною обвинувачення не доведено та не доводилось взагалі. Разом із тим, питання щодо відношення цих предметів до гуманітарної допомоги має суттєве значення задля висновку про наявність або відсутність в діях особи складу кримінального правопорушення, передбаченого ч. 3 ст. 201-2 КК України – зокрема його об'єктивної сторони, тому що законодавцем у диспозиції

ч. 1-3 ст. 201-2 КК України передбачено наявність саме спеціального предмету – гуманітарної допомоги, як обов'язкової ознаки складу вказаного кримінального правопорушення.

Крім того, у вироку констатується, що задля кваліфікації діяння обвинуваченого за ч. 3 ст. 201-2 КК України необхідно доведення факту продажу товарів (предметів) гуманітарної допомоги з метою отримання прибутку. Мета отримання прибутку може бути доведена, якщо особою фактично отримано прибуток або якщо вона вчинила дії (замах на кримінальне правопорушення), в результаті яких мала отримати прибуток – різницю, на яку доходи перевищують пов'язані з ними витрати. Таким чином, стороною обвинувачення не виконані вимоги п. 1 ч. 1 ст. 92 КПК України та не доведено наявності у діях особи суб'єктивної сторони кримінального правопорушення, передбаченого ч. 3 ст. 201-2 КК України – корисливого мотиву та мети отримання прибутку.

Отже, у цьому вироку судом береться до уваги не вартість товарів гуманітарної допомоги, а саме прибуток від їх реалізації, як різниця, на яку доходи перевищують пов'язані з ними витрати.

Однак, 24.07.2023 Дніпровський апеляційний суд скасував вказаний вирок та справу направив на новий судовий розгляд до суду першої інстанції [4]. Наразі розгляд справи триває і остаточні висновки робити зарано.

З початку повномасштабної військової агресії росії проти України законодавець значно спростив процедуру ввезення гуманітарного вантажу в Україну та визнання певних товарів саме гуманітарною допомогою. І, водночас, прийняв Закон, який доповнював КК України статтею 201-2. На практиці виникають непоодинокі випадки, коли не гуманітарний вантаж декларується як гуманітарна допомога з єдиною метою – швидко та без митних зборів доїхати до місця призначення. Отже, можливість декларувати майже будь-який товар як гуманітарний значно прискорила та спростила роботу волонтерів, проте поставила їх діяльність під ризик притягнення до кримінальної відповідальності за ст. 201-2 КК України.

За даними Державної митної служби України станом на січень 2024 року усього з початку повномасштабної війни в Україну ввезено майже 1,7 млн. тонн гуманітарної допомоги та майже 145 тисяч транспортних засобів [5].

Крім того, 1 грудня 2023 року набрала чинності постанова Кабінету Міністрів України, яка

передбачає низку змін при переміщенні вантажів гуманітарної допомоги через митний кордон України [6].

Водночас запрацювала Автоматизована система реєстрації гуманітарної допомоги, яка надає можливість подати декларацію в електронному вигляді. Такі новації запрацювали з 1 квітня 2024 року. На сьогодні є понад 8 тисяч зареєстрованих у системі організацій, які є отримувачами допомоги. Наразі реєстрація і ввезення гуманітарної допомоги здійснюється в автоматичному порядку за допомогою сайту автоматизованої системи реєстрації гуманітарної допомоги good.gov.ua.

Отже, підводячи певні підсумки, хочеться відмітити, що наразі немає сталої судової практики щодо визначення вартості предмета цього кримінального правопорушення, зокрема, яку дефініцію необхідно застосовувати – прибуток чи все ж таки вартість. А якщо використовувати вартість, то чи ринкову (на момент правочину), чи оціночну (зокрема встановлену висновком товарознавчої експертизи)? На практиці ці величини можуть суттєво відрізнятись, а тому можуть впливати на кваліфікацію.

Також, актуальним стає питання криміналізації цього діяння за відсутності умов надзвичайного або воєнного стану. Наразі, ми не зустрінемо кваліфікації діянь, пов'язаних з незаконним використанням гуманітарної допомоги, за частиною першою або другою статті 201-2 КК України. І, закономірно, спадає на думку, а чи є це діяння настільки суспільно небезпечним, щоб бути кримінально караним за умов відсутності надзвичайного або воєнного стану? І, чи буде настільки актуальним і масовим питання надання гуманітарної допомоги у мирний час?

На підтвердження цієї думки можна повернутися до статистики проаналізованих вироків. Дійсно, більшість вироків було пов'язано із незаконним продажем автотранспортних засобів, завезених як гуманітарна допомога. Але, здебільшого ці автомобілі купувались за кордоном і завозились в Україну під виглядом гуманітарної допомоги лише з однією метою, щоб мінімізувати сплату податків. Ба більше, за таких умов діяння повинні кваліфікуватись за іншими статтями Кримінального кодексу України. Такі діяння скоріше підпадають під ознаки умисного ухилення від сплати податків (стаття 212) або шахрайства з фінансовими ресурсами (стаття 222).

Наразі, хочу погодитись із думкою М. Хавронюка, який зазначав, що «якби статті 201-2

КК не було, то продаж товарів (предметів) гуманітарної допомоги або використання благодійних пожертв, або укладання інших правочинів щодо розпорядження таким майном, вчинені з метою отримання прибутку та в розмірі понад 434 175 грн., кваліфікувалися б, виходячи з цього розміру, з урахуванням пункту 3 примітки до ст. 185 КК, за частинами 4 або 5 ст. 191 КК як розтрата чужого майна, яке було ввірене особі чи перебувало в її віданні, або як розтрата або заволодіння чужим майном шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем. Через помилку законодавця, фактично більш тяжкий злочин – розтрата в значних розмірах – має каратись м'якше (за ст. 201-2 КК), ніж розтрата в розмірах, які відповідно до ст. 201-2 КК не є значними (за ст. 191 КК). Навіть якщо розглядати цю ситуацію так, що і ст. 201-2 КК, і ст. 191 КК регулюють одне питання, тобто має місце не конкуренція норм, а їх колізія, то і в цьому випадку розтрата відповідних предметів в значних розмірах слід кваліфікувати за ст. 201-2 КК, яка є більш новим законом, ніж ст. 191 КК» [7].

Схожої думки дотримуються і інші науковці, зокрема О. Марін. Погоджуємося із його думкою, що відбулась не криміналізація незаконних дій із гуманітарною допомогою, а виділення певної протиправної поведінки в окремий склад кримінального правопорушення. Таким чином, фактично відбулась не криміналізація, на яку спрямовувався законопроект, а диференціація кримінальної відповідальності [8].

Отже, на моє переконання, логіка криміналізація незаконного використання гуманітарної допомоги саме у період воєнного або надзвичайного стану є цілком зрозумілою та виправданою. І саме цієї логіки додержувались ініціатори тоді ще законопроекту (МВС України) про введення кримінальної відповідальності за незаконне використання гуманітарної допомоги. Але в остаточній редакції закон прийнято саме такий, із певними неузгодженостями, невизначеністю та певною правовою колізією.

Вказана проблематика вирішується на практиці по різному вже понад два роки поспіль, тому є сподівання, що Верховний суд сформує найближчим часом правовий висновок з найбільш гострих та проблематичних питань, що надасть змогу припинити дискусії та почати на практиці однаково застосовувати норми статті 201-2 КК України без загрози покарати невинних чи виправдати винуватих.

Список використаної літератури:

1. Кримінальний кодекс України: закон України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#n98>.
2. Про благодійну діяльність та благодійні організації. Закон України від 05.07.2012 № 5073-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5073-17#Text>.
3. Вирок від 29.03.2023 Індустріального районного суду міста Дніпропетровська по справі № 202/5006/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109889184>.
4. Ухвала від 24.07.2023 Дніпровського апеляційного суду по справі № 202/5006/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112640925>.
5. Стаття з назвою «Майже 47 тис. тонн гуманітарної допомоги ввезено в Україну у грудні 2023 року» від 08.01.2024 на сайті Державної митної служби України. URL: <https://customs.gov.ua/news/zagalne-20/post/maizhe-47-tis-tonn-gumanitarnoyi-dopomogi-vvezeno-v-ukrayinu-u-grudni-2023-roku-1443>.
6. Деякі питання пропуску та обліку гуманітарної допомоги в умовах воєнного стану. Постанова КМУ від 05.09.2023 № 953. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/953-2023-%D0%BF#Text>.
7. Хавронюк М. За незаконне використання гуманітарної допомоги – кримінальна відповідальність (29.04.2022). Сайт Центру політико-правових реформ. URL: <https://pravo.org.ua/blogs/za-nezakonne-vykorystannya-gumanitarnoyi-dopomogy-kryminalna-vidpovidalnist/>.
8. Марін О. К. Проблеми кримінально-правової оцінки незаконного використання гуманітарної допомоги за КК України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 6. С. 334-338.

Radzivilo A. O. To the criminal-legal problem characteristics of illegal use for profit of humanitarian aid, charitable donations or free aid

The article is devoted to the problem of the criminal-legal characteristics of the illegal use of humanitarian aid, charitable donations or free aid.

It was emphasized that the state of war in Ukraine and discontent in society due to the unscrupulous actions of some benefactors led to the fact that the legislator had to settle the issue of the proper use of humanitarian aid and the punishment of those who abuse other people.

The issue of the specifics of the use of humanitarian aid in the conditions of martial law in Ukraine was considered. The problems of domestic legislation and judicial practice regarding bringing people to criminal responsibility for the illegal use of humanitarian aid are analyzed.

It is emphasized that criminal liability for illegal use for profit of humanitarian aid, charitable donations or free aid is provided for in Art. 201-2 of the Criminal Code of Ukraine.

The provisions of the Criminal Code of Ukraine, the Civil Code of Ukraine, the Criminal Procedure Code of Ukraine, the Laws of Ukraine "On Charitable Activities and Charitable Organizations" and "On Humanitarian Aid", Resolution of the CMU dated 05.09.2023 No. 953 "Some issues of omission and accounting of humanitarian aid in the conditions martial law".

It is concluded that there is a certain inconsistency of domestic legislation regarding the researched issue, the absence of common judicial practice and the presence of a legal conflict.

On the basis of the conducted analysis, a conclusion was made about the need to form a single legal opinion on the issue of bringing criminal responsibility for the illegal use of humanitarian aid. The need to criminalize the illegal use of humanitarian aid precisely during a period of war or a state of emergency is quite understandable and justified. It was this logic that was followed by the initiators of the introduction of criminal liability for the illegal use of humanitarian aid. However, modern domestic legislation in this area is somewhat inconsistent and needs further improvement.

Key words: *charitable activity, benefactor, charitable aid, charitable donation, free aid, humanitarian aid.*